

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01159265 (Т)

2012

ПЕРЕСТОРОГА

РУСЬКИЙ ПАМ'ЯТНИК ПОЧАТКУ XVII. ВІКА.

Історично-літературна студія

Д-РА КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО.

У Львові 1895.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

В друкарні наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

8(c)У „159“(09) + 254.12(с47.71) „15“(09)(00)

5 p.

PERESTORONA

(Die Warnung)

Ruthenisches literarisches Denkmal aus dem Anfange des XVII. Jahrhunderts

kritisch beleuchtet

von

DR. CYRIL STUDYŃSKI.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 535

Lemberg 1895.

SELBSTVERLAG DES VERFASSERS.

Buchdruckerei des Schevchenko-Vereines
Geschäftsleiter K. Bednarski.

ПАМ'ЯТИ

ДІДА СТЕФАНА

(† в Шельпаках 1888 р.)

І ВУЯ ВОЛОДИМИРА

(† в Києві 1894 р.)

КАЧАЛІВ

присвячує

Автор.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ИЗДАТЕЛЬСТВО

З М І С Т.

Передне слово. Загальні уваги про „Пересторогу“, про її автора і час написання. Стр. 1—7. Початкові стрічки „Перестороги“, вплив грамоти уніятських єпископів з р. 1596., „Унії“ Потія і „Ἀντιρρησις-а“. Стр. 8—11. Візантинізм на Русі. Згадка про нищене книжок в 16—17. в. Вплив „Перестороги“ на „Літопись Величка“. Погляди автора „Перестороги“, кн. Курбского і „Оглашенія“ з р. 1600. на католицькі школи. Стр. 12—16. Причини печального положення церкви православної на Русі при кінці 16. в. Голоси „Унії“ і „Ἀντιρρησις-а“. Стр. 17—24. Розвій соціалізму на Русі до кінця 16. в. Голоси Скарги в „Synod-ї Brzesk-im“, „Ἀντιρρησις-а“, кн. Курбского і сучасних грамот. Стр. 25—29. Погляд авторів „Перестороги“, „Апокрисиса“ і „Θρησκ-а“ на неволю турецьку. Вплив протестантської книги Зібранда Любберта „De Para Romano“ на композицію „Θρησκ-а“. Стр. 29—31. Оповіданє „Перестороги“ про діяльність князя Острожского. Характеристика кн. Острожского, голоси: Герасима Даниловича Смотрицкого в передмові до біблії з р. 1581., Зах. Копистеньского в „Палинодії“ з р. 1621—2. Погляди на діяльність Острожского Костомарова і Куліша. Острожський удає ся перший з Русинів в р. 1583. до Риму в справі введення на Русі унії. Голос Скарги в „Synod-ї Brzesk-im“. Князь Острожський а календар григоріяньський. Нерішучість кн. Острожского. Вплив на Острожского з сторони католицького духовенства, протестантів, кн. Курбского і острожских учених. Вплив кн. Курбского на розвій „словенского язика“, виданя граматик „словенских“ при кінці 16. в. і полов. 17. в. Стр. 32—42. Приїзд патріархів Йоахима і Єремїї на Русь. Перший побут Єремїї на Русі. Причина заснованя братств. Ошибочність тверджень „Перестороги“. Другий побут патріарха Єремїї на Русі і єго важніші розпорядженя. Діяльність на Русі грекким пройдисвітів Гаврила Охридського і Дионізія Тарнавского. Голоси Потія, Скарги в „Synod-ї Brzesk-im“ „Ἀντιρρησις-а“. Стр. 42—50. Причини видвигнення науки грецької мови в руських школах кінця 16. в. Стр. 50—51. Оповіданє „Перестороги“ про приготованя до унії. Стр. 51—6. Поправки архієпископа Макарія, дальші поправки і поясненя. Вплив „Ἀντιρρησις-а“. Стр. 57—9. Характеристика Терлецкого і Потія. Поворот Потія з протестантизму на православіє. Діяльність Єзуїтів. Книжка Скарги „O Jedności“. Посвяченє Потія на єпископа володимирского. Острожський удає ся до Потія

з пляном унії. Погляди на сей крок Острожского. Причини, задля яких повстала унія. Характеристика других владик. Діяльність православних братств і наука грецька в очах Потія. Стр. 60—71. „Апокрисис“ субстратом до характеристики Потія в „Пересторозі“. Переписка Потія з кн. Острожским в р. 1595. Уражена амбіція Острожского першою причиною єго ворогованя против унії. Лист Острожского на збір протестантів до Торуня. Відповідь одного з сенаторів з оточеня короля на лист Острожского до протестантів. Вплив Мелетія Пігаса яко друга причина ворогованя кн. Острожского против унії. Голос Потія о зносинах Пігаса з протестантами. Голос Вишеньского о кн. Острожским. Стр. 72—84. Діяльність Потія для розпростореня унії, єго літературна діяльність. Перішучість Рагози. Голос Кішки про Рагозу. Чи Потій і Терлецкій прийняли в Римі новий календар? Вплив посланія Вишеньского „къ утекшимъ епископомъ“ на „Пересторогу“. — „Пересторога“ яко жерело історичне для „Достовірної літописи“, „Густинської літописи“ і „Собранія исторического“ Лукомского. Стр. 85—90.

Собор в Берестю. Перше посольство православних до уніятских єпископів перед собором. Хто був в тім посольстві? чи не був там Рогатинець? Голос „Αντιρρησις“-а про перше посольство. Голос „Перестороги“ про чудо в Берестю, полеміка Скарги против мнимого чуда. Опис православного собору. Уніятский собор і проголошенє унії. Голос „Перестороги“ про переслїдованє православних. Приязнь православних з протестантами яко причина переслїдовань. Вплив „Апокрисиса“ на тенденційне зображенє переслїдовань. Стр. 91—105.

Ув'язненє протосингеля Никифора. Оповіданє автора „Перестороги“. Бєсїда кн. Острожского в оборонї Никифора. Поправки до оповіданя „Перестороги“. Житєнісь Никифора. Чи Никифора суджено за єго оборону православної церкви? Справленє голосу „Αντιρρησις“-а. Запереченє автентичности бєсїди князя Острожского поданої в „Пересторозі“. Вплив „Апокрисиса“. Стр. 106—116.

Утоплєнє сьвященика Стефана Добриньского Сторона 117—120.

Сойм в р. 1600. Протести православних против уніятских єпископів. Бєсїда Потія на соймі в р. 1600. Вплив „Унії“ Потія і „Αντιρρησις“-а. Відповідь братчика на соймі подана в „Пересторозі“, видумкою автора. Зміст бєсїди братчика. Полеміка против собору фльорентийского. Завіщанє патріярха Йосифа. Поправки до оповіданя „Перестороги“. Вплив брошури Суражского: „Исторія о листрикійскомъ синодѣ“. Перше жерело християнства для Славян — зі Входу. Голос „Перестороги“ і „Θρηνας“-а про смерть уніятских єпископів. Нахил до чудесного. „Αντιρρησις“ про миме мученє попа Павла в Берестю. Згадка в „Пересторозі“ про „Αντιρρησις“ і про „Исторію о листрикійскомъ синодѣ“. Зміст послїдної брошури і полеміка против неї. Полеміка „Перестороги“ против католицкої церкви і папи. Вплив „Апокрисиса“. Надїя на конець сьвіта. Вплив Зизанїя „Казаньє св. Кирила“. Вірованє о антихристї. Значенє унії. Стор. 120—137.

Закінченє части першої. „Посольство Мисаила до папи Сикста IV. Голоси „Перестороги“ „Θρηνας“-а, „Παρηγορητική“, і „Antapologія“. Новша критика. „Пересторога“ яко жерело історичне. Нетер-

пимість в полеміці по стороні православної і католицькій. Голос Венедикта Гербеста. Характеристика автора „Перестороги“. Стр. 138—142.

Стефан Зизаній. Дати з його життя. Стр. 143—6. Його твори: „Катехизисъ“. Стр. 146—51. Видане послання царгородского патріарха против календара, і „Изложеніе о православной вѣрѣ“. Стр. 151. Голос Жебровского про Зизанія. Стр. 152. „Казанье св. Кирилла“. Розвій гадки о антихристі в рускій літературі. Казанье о „признакахъ антихристова наставанья“. Субстратом до доказів про антихриста в „Казанью“ Зизанія послужив твір протестантского ученого Зібранда Любберта: „De Para Romano“. Стр. 152—166.

Часть друга. Полемічна література православних при кінці 16. в. против первенства папи. Белярміна: „Disputationes“ і відповідь Зібранда Любберта. Полеміка против „Апокрисиса“. Вплив на „Пересторогу“, „Книжицы“ і „Апокрисиса“. Полеміка „Перестороги“ против побуту сьв. Петра в Римі основана на творі протестанта Зібранда Любберта. Виступ против „Аристотелевої мудрости“. Вплив Любберта і Вишеньского. Толковане: „Ты еси Петръ“. Неволя Турецка. Голоси Скарги, Суражского, Броньского, Клирика Острожского. Вплив „Апокрисиса“ на толковане слів: „Ты еси Петръ“. Вартість наукова сеї полемічної части против побуту сьв. Петра в Римі. Розвій католицької богословскої літератури. Стр. 167—193.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

При опрацьованю „Перестороги“ придержував ся я аналітичної методи. З одної сторони старав ся я схарактеризувати мисли автора і дослідити о скілько перша часть нашого памятника може служити нам жерелом історичним. З другої сторони бажав я виказати памятники, котрими послуговував ся автор „Перестороги“ при списуваню свого твору. Я ввійшов в подрібну аналізу памятника, бо по мойй гадці так довго не будем могли дати точної характеристики літератури 16. і 17. в., як довго не піддамо подрібному переглядову бодай важнійших памятників того часу.

Про трудности, які прийшло ся мені перебороти, згадувати не стану, бо они кождому звістні, хто займав ся студиями над літературою сего періоду. Особливо давала ся мені відчутти недостача старих видань так нашої як і польської літератури кінця 16. і поч. 17. в., за котрими треба було шукати по киевских бібліотеках.

Працю мою написав я в часі студій в літнім семестрі 1894. р. на університеті в Берліні. Часть першу „Перестороги“ доповнив я і розширив в Києві на підставі деяких старих видань нашого письменства та других жерел. Другу часть викінчив я в Берліні і в тій формі напечатав в журналі „Правда“, звідки єї для цілости студії репродукую в відбитці.

Коли вже перші аркуші мойї студії були в печаті, довідав ся я, що над першию частию „Перестороги“ написав розвідку б. ученик киевської духовної академії Н. Зімін і напечатав єї в „Холмско-епарх. вѣдомостях“ за р. 1877. Коротку рецензію про сю розвідку напечатав проф. Малишевский в „Трудахъ киевск. духовн. академ.“ за р. 1877. (№. 10. Стр. 335—8.). Розвідки Н. Зіміна не міг я віднайти по киевских бібліотеках. З рецензії проф. Малишевского довідую ся, що Н. Зімін поставив дату написаня „Перестороги“ на р. 1600., що автором єї назначив — по-

дібно як се зробив пізнійше Попов — львівського сьвященика Андрія Вознесенського, в котрім добачує самоука і чоловіка з невеликим образованием. Ні з одним з тих виводів Зіміна я не годжу ся а жаль, що не могу переглянути *всіх* аргументів того автора, на підставі котрих він прийшов до таких результатів.

Видаючи мою працю, почуваю ся до обовязку згадати про деяких людей, що були мені помічні при моїй роботі будьто порадою та добрим словом, будьто достарченєм книжок.

Поперід вьсього складаю найщиршу подяку мому Впов. Учителеви д-рови Ал. Брікнерови, проф. берлинського університету, за ласкаву поміч при опрацьованю сего памятника і за перегляд поодиноких частий мої студії. Рівно щирю подяку складаю за пораду і поміч в книжках, Впв. проф. Антоновичеви, Малишевському, Владимірову, Завітнєвичеви, Дашкевичеви, Ор. Левицкому і Голубєву в Києві а сов. Барвінському і проф. Грушевському у Львові. Сердечну подяку пересилаю також Хв. Зарядам бібліотек Инст. Осолінських, „Народного Дому“, Инст. Ставропигійского у Львові, королівської бібліотеки в Берліні і бібліотек університетскої, Софійского Собора і духовної академії (бібліотекарони: А. Криловському) в Києві.

Києв в місяци Січни 1895. р.

Др. Кирило Студиньский.

Загальні уваги про „Пересторогу“, про її автора і час написання.

Памятник, який я обрав собі на предмет моєї студії, пережив тую долю, яка судилась і другим творам літературним нашого письменства кінця 16 і пол. 17 в. Через два і пів століття оставала „Пересторога“ в рукописі і доперва в нашім віці видано її в світ заходом покійного історика Зубрицького,¹⁾ з примірника рукописного, що переховував ся до р. 1868 в музею Ставропігії у Львові, доки не винесла его звідси якась „благородна“ душа, як кажуть, до публичної бібліотеки в Петербурзі.

Доля „Перестороги“ дуже подібна до долі знаменитої „Палинодія“ Зах. Копистенського,²⁾ котра рівнож ходила в відписах через довгі віки, доки не найшлись люди, що уміли оцінити сей труд літературний і видали его печаттю для ширшого ужитку. Хоть, як видимо, доля тих пам'ятоків не конче завидна, та всеж таки о стілько щаслива, що они не затратились, чи то в руках злобних людей, чи серед иньших непримильних обставин, як се сталось з багато другими печатаними і рукописними творами нашого письменства.

Я нарочно поставив паралелю поміж твором Копистенського а „Пересторогою“, бо оба пам'ятники, хоть в часі, коли були написані не появились в печаті, мимо сего були звістні письменникам і служили їм жерелом до списуваня нових пам'ятоків літературних. Так послужила „Палинодія“ жерелом для богословів, а „Пересторога“ дала материял для наших літописців.

¹⁾ Акты западной Россіи Т. IV. СПб. 1851. Число гр. 149 Стр. 203—236.

²⁾ „Палинодія“ написана 1621—2 р. відпечатана вперве в році 1818 в „Русская историческая библиотечка“ Т. IV. Стр. 313—1200. Про сей пам'ятник написав дуже гарну студию проф. Завітневич п. з. „Палинодія Зах. Копистенскаго и ея мѣсто въ исторіи западно-русск. полемики XVI и XVII в.“ Варшава 1883.

Першу, впрочім доволі ляковічну згадку про „Пересторогу“ читаємо в „Львовской лѣтописи“ під роком 1593., де автор розказує про початки унії ось тими словами: „Унія настала такимъ способомъ, ижъ Потей Владика Володимирскій и Кирилль Терлецькій, владика луцькій, именемъ владика львовского, такъ же и Пѣньского и митрополита кїевского Рогозы, ѣхавши до Папѣжа, поклонили ся ему и повѣли: же мы суть присланы на тоє, абыхмо Унію приняли отъ вшиткихъ съ посполитой шляхты и отъ священниковъ и отъ людей. Онъ тому радъ бывши барзо, одослалъ ихъ до короля, абы имъ привилей надасть, и далъ имъ, що и до сего часу мучать Христїянъ, якъ слуги и предтечи Антихристовы. О томъ всѣмъ вышей шероце „Пересторога“ листъ 49. и прочїя“.¹⁾

На підставі тої короткої згадки львівського літописця про „Пересторогу“, гадає К. Заклинський, що іменно ту часть „Львовской лѣтописи“ аж до місця, де автор покликуєсь на „Пересторогу“, писав не хто другий, як сам автор „Перестороги“.²⁾

По при ту ляковічну згадку про „Пересторогу“ в наведеній літописи, найшов я дані, що она послужила жерелом до списаня затраченої сегодня „Достовірної літописи“, через котру перейшли поодинокі части „Перестороги“ до других літописей так 17. як і послїдуючого віку. Я вкажу при самім розборі „Перестороги“ на місця, якими користувались літописці, а поки що скажу кілька слів про сам пам'ятник, подам здогади учених і писателів про особу автора, означу час, в яким она була написана, згадаю о гадках учених про стійність „Перестороги“, та подам спосіб, в який переведу студию над тим літературним пам'ятником.

„Пересторогу“ можна поділити на дві віддільні части. Перша часть містить в собі оповіданє про приготования до унії, дальше про введене унії на Руси а окінчує ся описом сойму з р. 1600., на котрім розбирались протести православних против уніятских єпископів. Друга часть — се полеміка богословска против побуту сьв. Петра в Римі а тим самим і первенства папи.

Про особу автора „Перестороги“ маємо такі догади. Зубрицький печатаючи „Пересторогу“ замітив, що она написана „нѣкоторымъ львовскимъ священникомъ, бывшимъ на Брестскомъ соборѣ, въ предостереженіє православнымъ“,³⁾ не подаючи впрочім ніяких близших даних про лич-

1) „Львовская лѣтопись“ съ 1498 по 1640 годъ“ издалъ Ант. Петрушевичъ. Львовъ 1868.

2) К. Заклинський: „Рускій лѣтописи и лѣтописецъ XVII ст.“ в часоп. „Зоря“ Львовъ 1880. Гляди ч. 9. Стр. 1:0.

3) Акты зап. Россіи Т. IV. Стр. 203.

ність автора. За приміром Зубрицького пішов Андрей Попов, котрий приписує авторство „Перестороги“ також священникови а рівночасно подає нам імя того мнимого автора, опираючись на такий підставі. Попов наводить місце „Перестороги“: „а иже-мъ при томъ былъ тамъ (розум. на соборі в Берестю) што буду писати, истину буду писати предъ Богомъ сердцевидцемъ. — Вже коли з'їхали ся вси, княжа Острожекое съ сыномъ своимъ, воеводою Волинскимъ, правѣ вси благочестія нашего такъ стану свѣтскаго, яко и духовенства — гдѣ и я самъ былъ въ тыхъ всѣхъ хоженіяхъ и отправованіяхъ“ (Стр. 214), причім замічає, що автор хоть не назвав свого імени, то однак дає нам знати о своїй участі в зайнятих православного собору в Берестю. „Еклезис“ з р. 1597 — пише дальше Попов дає можливість означити імя автора „Перестороги“. В нїм згадує ся Jędrzey presbiter Lwowski, котрий був потаром соборним, разом з другими делегатами собору ходив до митрополита і на грамоті соборній, котрою зложено митрополита і уніятських єпископів в їх достоїнствъ підписав ся так: „Andrzej Wozniesieński Lwowski notary Synodowy, podpisałem się“. Попов уважає цілком певною річю, що автором „Перестороги“ був той потар собору в Берестю, львівський священник церкви св. Вознесенія, іменем Андрей.¹⁾ Хоть виводи Попова мають за собою певну долю правдоподібности, то однак я не гадавбим, що Попов рішив вже остаточно питанє, хто був автором „Перестороги“. По моїй гадці слова „Перестороги“: „гдѣ и я самъ былъ въ тыхъ всѣхъ хоженіяхъ и отправованіяхъ“ треба брати трохи обережнійше, бо з „Еклезис'а“ відомо нам, що до митрополита висилали православні чотири посольства, одно перед собором а три в часі собору. Хто входив в члени першого посольства,²⁾ про се „Еклезис“ не згадує. В другім і третім посольстві бачимо Андрея,³⁾ львівського священника, но не стрічаємо єго поміж членами четвертого посольства.⁴⁾ Так отже годі буквально толкувати слова автора „Перестороги“ про участь єго в „всѣхъ хоженіяхъ и отправованіяхъ“. Дальше, по моїй гадці, ті слова „въ всѣхъ хоженіяхъ“ треба би віднести (се виходить з контексту „Перестороги“) до першого посольства, про котре автор „Перестороги“ розказує. Вкінці гадаю, що автор „Перестороги“ тими словами хотів зазна-

¹⁾ Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей рос. Москва 1879. Книга I. в статіі „Матеріалы для исторіи церковной уніи въ юго зап. Россіи“, де А. Попов відпечатав опис православного собору в Берестю р. 1596 п. з.: „Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym synodzie w Brześciu litewskim“, гляди стр. IV—V.

²⁾ Ibidem Стр. 4.

³⁾ Ibidem Стр. 6.

⁴⁾ Ibidem Стр. 8 і 12.

чити свою горячу участь в парадах собору. Низше подам другі причини, які склоняють мене приписати авторство кому иньшому а не священникови Андрееви, а поки що приступаю до оцінки гадки Петрушевича, що винайшов нового автора „Перестороги“. Сей учений видів в ставропігійяльнім музею рукопись „Перестороги“, котра містилась в одній книзі з львівською літописю і була написана одним і тим самим скорописним почерком, що і львівська літопись. На тій підставі гадає о. Петрушевич, що оба ті памятники писав один автор, а ним єсть Михаїл Гунашевич уроджений не раньше 1610 р. а посвячений субдіяконом у Львові 1647 р.¹⁾ Коли о. Петрушевич на удвідненє авторства Гунашевича що до „Львовскої літописи“ не подав ніякого доказу, так що ту гадку можна заквестиювати, то вже зовсім безпідставним єсть єго друге твердженє, немовби Гунашевич був автором „Перестороги“, против чого висказуєсь сам памятник. Найбільше подібною до правди єсть гадка звістного писателя дра Івана Франка,²⁾ котрий гадає, що автором „Перестороги“ єсть Юрій Рогатинець, член львівського братства ставропігійського, чоловік надзвичайно євдомий, котрому судилось відограти дуже видну ролю в історії львівського братства при кінці 16 і поч. 17 віку. Не знаю якими доводами руководить ся в тім взгляді др Франко, но мені впадають в очі на потвердженє гадки п. Франка деякі місця взяті з „Перестороги“.

Найважійшим безперечно уступом в „Пересторозі“ на довід гадки дра Франка єсть повисше цитований, де автор описуючи події на соборі в Берестю каже: А иже-жь при томъ былъ тамъ, што буду писати, истину буду писати предъ Богомъ сердцевидцемъ“. Нам напевно звістно, що поміж послами, яких вислало львівське братство на собор в Берестю, був також Юрій Рогатинець,³⁾ тому дуже можливо, що іменно тойже Рогатинець взяв ся до описаня події, які товаришили введєню унії. Дальшим доказом в користь авторства „Перестороги“ можуть служити психологічні моменти сєго памятника. Автор одушевляєє грецькими патрїярхами, з котрими Рогатинець і львівське братство були в тім часі в безнастанних зносинах, звеличує заслуги князя Острожского, з котрим Рогатинець був знакомий, та про котрого відзиває ся він також і в другім місци

¹⁾ Ант. Петрушевичъ „Сводная галицко-русская літопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ 1874. Стр. 7.

²⁾ Dr. Iwan Franko: „Charakterystyka literatury ruskiej 16—18. wieku“, поміщ. в „Kwartalnik-u Historyczn-im“ за рік 1892. гляд. стр. 705.

³⁾ Журналь министр. народи. просвѣщенія. СПБ. 1849. Часть LXII. в статї Зубрицкого „Літопись львовскаго ставропігійяльного братства“ стр. 74. під роком 1596.

з великою почесністю.¹⁾ Дальшим моментом єсть мова, яку мав сказати львівський братчик на соїм в р. 1600. Я буду старати ся виказати, що такої мови ніякий братчик на соїм не говорив а однак широкий зміст сеї мови, який читаємо в „Пересторозі“ свідчив би знова за авторством Рогатинця, котрий на три місяці перед соїмом з р. 1600, на котрім мали розбиратись протестації против унії і унійських єпископів, пише до віленьських братчиків, що на тім соїмі повинні явитись всі послы з кожного повіту, так від шляхти як і міщан а кінчить зазивом: „Посібішайтесь всѣ!.. Будьмо готовы!“²⁾ Хто знає, чи тої мови, яку читаєм в „Пересторозі“ не приготував сам Рогатинець на соїм в р. 1600. Важним моментом було би тут і те, що як се викажу в дальшій части, автор „Перестороги“ користував ся при описуваню сего твору протестантськими жерелами, що знова могло-б свідчити нам доказом авторства Рогатинця, котрому докоряли православні за єго сходини з протестантами, з чого він перед віленьськими братчиками оправдуєсь.³⁾ Ті всі моменти, здавсь мені, в значній части причиняють ся до вірности гадки дра Франка. Годить ся мені згадати ще про одну, впрочім дуже маловажну причину, котра також свідчила-б за авторством Рогатинця; єсть се іменно спомин в „Пересторозі“ про місточко Рогатин, з котрим вяже ся знова імя Рогатинця, де він мав свою родину і де, як пише Рогатинець померла єго „сестреница Анастасія подь мучительствомъ Болобанскимъ.“⁴⁾ Лишаючи місце д. Франкови, котрий може дасть лучші докази в користь авторства Рогатинця і розвіє в тім напрямі всякі сумніви, переходжу до означена часу, в яким „Пересторога“ була написана.

Зубрицкий, печатаючи сеї памятник, зазначив, що він писаний поміж роками 1600—5. Ту гадку попер др Франко, до чого і я вповні прилучаюсь. На доказ, що ся гадка оправдана, та що „Перестороги“ не писав Гунашевич, що жив о много пізнійше, наведу ось такі моменти, взяті з самого памятника. Що „Пересторога“ не написана раньше 1600 року, про се годі спорити, бо в ній описаний соїм з року 1600. Окрім того були звістні авторови нашого памятника книжки видані Клириком острожским (Вас. Суражским) п. з. „Отписъ на листь Подѣя“ і описане фльорентийського собору, до котрих він читателів відсилає а котрі появилсь в печаті 1598 р. („Пересторога“ стр. 225)⁵⁾. Рівнож згадує нам

¹⁾ Акты зап. Россіи т. IV. ч. гр. 146.

²⁾ „ „ „ „ „ „ „ „

³⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. ч. гр. 146.

⁴⁾ Ibidem Ч. гр. 146.

⁵⁾ Обі ті книжки перетолковані на російський язык і поміщені в одній книзі з переводом „Апокрисиса“ вид. в Кієві р. 1869. В тій части моєї студії подібно як і в другій богословській части наводжу поодинокі місця з „Отпису“, з рукописного

автор про смерть єпископа Григорка (Германа) Загоровського,¹⁾ що умер в р. 1598, як також про кінчину кївського митрополїта Мих. Рагози,²⁾ котра послїдувала в р. 1599. („Пересторога“ стр. 224). Що іменно в р. 1600 почав писати автор свїй твір, на се наводять нас слова „Перестороги“ звернені до уніятських єпископів: „и выдали есте остатнюю книжку свою против книжки нѣякого Филалета, грозячи ему кіємъ“ („Пересторога“ стр. 225). Під тою „остатнюю“ книжкою, як се викажу дальше, розумієсь „Αντιρρησις“ видана Потїєм або під єго впливом Аркудиєм в р. 1599 по руски а 1600 в польскім переводї. Хоть як видимо наш літературний памятник начато списувати в р. 1600, то відай не укінчено скорше як в р. 1605. бо в нїм дорїкає автор уніятам виданем „Посольства Мисаїла до папи Сикета IV“, котра книжка вийшла в р. 1605 по руски і по польски заходом Потїя. Про кінчину князя Константина Острожского († 1608), не згадує автор „Перестороги“ ні одним словом а судячи по похвальних словах, якими автор князя Острожского величає, можна вносити, що напевно був би згадав про смерть сего мужа, колиб наш памятник не був вже раньше написаний. Наведені докази доволї ясно потверджують гадку Зубрицкого, що „Пересторога“ написана в р. 1600 5.

Напечатанє „Перестороги“ Зубрицьким зайняло увагу багато учених і писателїв і відай ні один полемічний памятник нашого письменства не збудив такого живого заїнтересованя, як „Пересторога“. Костомаров и свої історичних монографїях³⁾ підніє „Пересторогу“ до ваги перворядного історичного жерела, покликуючись на сей памятник в освїтленю подїй, котрі, як се виказали новші студїї, описані в „Пересторозї“ невірню, або про котрі ще нинї нічого рішучого сказати не можна. Користувались „Пересторогою“ і другі знамениті учені як Соловєв, Антонович, Ор. Левіцький і багато иньших, не вчисляючи поважного числа істориків літератури, що підносили важнійші місця „Перестороги“, в котрих пробивали ся високі культурні гадки, взнесла і щира любов до народа, для котрого сей памятник був писаний. Деякі помилки „Перестороги“, які я пізнійше викажу, справив знаменитий автор „Исторїи русской церкви“ архієпископ Макарій.⁴⁾ Однак мимо сего, що „Пересторога“ заїн-

зборника, який єсть мою власностию. Для лекшого перегляду вкажу в тїй частї при наводженю виписок, на сторони російского переводу.

¹⁾ Pelesch „Geschichte d. Union d. ruthenischen Kirche mit Rom. T. II. Стр. 62.

²⁾ Ibidem Стр. 34 і Акты зап. Россїи т. IV. Ч. гр. 143.

³⁾ Костомаровъ. „Историческія монографїи“ Т. III. СПб. 1880. Стр. 181—252 і 301—342.

⁴⁾ Макарій „Исторія русской церкви“ Т. IX. СПб. 1879. Стр. 491—2.

тересувала стільки мужів науки, до нині не переведено ще над нею студії, котрої задачію було б вказати о скільки всі історичні події наведені в „Пересторозі“ з'ображені вірно а о скільки тенденційно; ¹⁾ не вказано також до нині, якими пам'ятниками літературними будь православних будь неправославних писателів користувався автор при списуванню свого полемічного твору. Моєю студією хочу поповнити сей недостаток, лишаючи осуд читателям, о скільки умів я обняти той предмет. Відповідно до поділу „Перестороги“ буду розбирати з окрема часть історичну а з окрема часть богословську. При тім мушу додати, що при студіюванню сего дуже цікавого пам'ятника буду переходити уступ за уступом і подавати свої замітки, до чого змушує мене передовсім та обставина, що факти, які нам подає автор не уложені в певний хронологічний порядок, але місцями перемішані будьто з суб'єктивними поглядами автора будьто з другими відмінними подіями.

¹⁾ Про першу часть „Перестороги“ написав студію др. Ів. Франко, однак ще до нині єї не випечатав. З короткого справоздання з сеї студії поміщ. в „Kwartalnik'u Historycz-ім“ за р. 1894. Стр. 575—6 видимо, що п. Франко вказав в ній на неточність і баламутство хронології і дійшов до заключення, що пам'ятник той, яко жерело історичне має вартість дуже малу і може бути ужитий з великою обережністю. Натомість підніс др. Франко літературну вартість того пам'ятника, хвалячи мову, короткий а ядерний спосіб вираження мислей і цілість композиції. — При тій нагоді годить ся мені замітити, що в „Временнику“ календарі Ставропігії за рік 1865. відпечатано один уступ „Перестороги“ від слів: „Каждый, православный христианин, потреба того, абысь вѣдалъ, отколы вь сюю землю пришла вѣра христіянская“ аж до слів; „якобы нѣколи не знали ся потомками благочестивыхъ прародителей своихъ“, і додано впрочім незаметні уваги, як здаєсь, пера о. Петрушевича. То по всій віроятности дало причину до толків, немовби о. Петрушевич рівнож випечатав „Пересторогу“. Я переглянув всі доступні мені галицькі видавництва, в котрих о. П. брав участь, но нічого подібного не найшов а сам о. П. не міг пригадати собі, чи печатав коли „Пересторогу“. Професор Завітневич в своїй студії над „Палінодією“ зазначив (стр. 154), що „Пересторогу“ видав також о. Петрушевич. Я питаю проф. Завітневича, чи справді він видів видане Петрушевича „Перестороги“, но одержав відповідь, що сам проф. З. его не видів а мав сю вістку чи то від учених в Варшаві чи Петербурзі. По моїй гадці таке видане о. Петрушевича не існує.

I.

Ціль автора сего полемічного твору стане нам ясною, коли наведу его початкові стрічки, котрі судячи по довгих заголовках більшости творів печатаних в XVI—XVII в. могли би становити заголовок нашого пам'ятника.

„Пересторога з'єло потребная на потомные часы православнымъ христїаномъ, святыє каоолическіє Восточные церкве сыномъ, абы вѣдали, яко нѣкоторые епископове панствъ коронныхъ, которые исперва завше подъ влаздою и подъ послушенствомъ святѣйшаго Вселенскаго Константинопольскаго патріарха были, а потомъ не спасенїа ради душъ своихъ, альбо врученыхъ собѣ, але для певныхъ причинъ своихъ и дочасныхъ пожитковъ (яко ся нижей покажетъ) отъ своего патріарха отступили, и Римскому папезови въ послушенство ся отдали и великіє замѣшанїя въ людехъ учинили. И засѣ пишучи книжки и друкуючи, пришлого вѣку людехъ знати дають, якобы то они для спасенїа душъ людскихъ учинити мѣли; ничого нового въ церковь Божию не внесли, только то, що якобы исперва бити мѣло и бывало, взновили; и показують ижь бы Папа Римскїй старшїй надъ всѣми патріархами бити мѣлъ, а потомъ якобы ся патріархове отъ него оторвати мѣли, и онъ ихъ проклялъ, яко пастырь вселенскїй и намѣстникъ святого Петра Апостола и епископа Римского. А потомъ, якобы на Флорентскомъ соборѣ, предъ полторасты лѣты, то есть, по року тысячномъ чотыриста пядесять девятомъ альбо десятомъ, згоду съ собою учинити мѣли; и митрополитъ Кїевскїй Исидоръ якобы тую згоду въ Руской землі утвердити мѣлъ, што якобы на многихъ мѣстцахъ у церквахъ старо-фундованыхъ знайдовати ся мѣло.“

Як видимо з наведених початкових стрічок, автор, вірний ісповідник православної церкви задумує на „потомные часы“ в пересторогу для православних списати і удовіднити, що причиною унії, яку ввела часть руських епископів з церквою римскою була не печаливість їх о спасенє душ своїх і їм повіреного стада, але жажда дочасних пожитків. Рівнож перестерігає автор перед книжками, які ті епископи для свого оправданя

видають і виказує головні точки їх оборони. Я буду мав доволі нагоди в дальшій часті розібрати, о скільки справедливим єсть докір автора сего полемічного твору звернений против єпископів, немовби они для личних вигід перейшли на унію, тому лишаю на разі ту справу на боці а приступлю до поясненія питання, на які книжки видані єпископами вказує нам автор „Перестороги“ вже в тих початкових стрічках.

На вступі вже може нас поразити неточний рік, який автор приписує соборови флорентійському. Як звістно, той собор відбув ся в р. 1438—9 а в „Пересторозі“ кладе єго автор на рік „тисячний чотыриста пядесять девятый або десятый“. Хотяй в „Пересторозі“ найдемо частійше неточність і баламутство в датах, мимо сего я гадаю, що неточність тої дати повстала не так з вини самого автора, як радше на підставі грамоти єпископів виданої по соборі в Берестю, в котрій они звіщали всіх, „которымъ тоє вѣдати належало“ о своїм переході на унію. З огляду, що в тій грамоті подають єпископи причини, для яких прийняли унію, я наведу з неї трохи ширший витяг, тим більше, що схожість поміж вступом „Перестороги“ а сею грамотою доволі велика. В грамоті тій заявляють єпископи, що видячи „яко единовладность церкви Божой во Євангелии усты Господа нашего Иисуса Христа основанна и утверждена єсть, абы на единомъ Петрѣ, яко на камени церковь Христова моцнѣ стоячи, отъ него одного ряжена и справована была, абы у единого тѣла, едина глава и въ единомъ дому единъ господарь и шафарь о порядку и о всемъ добромъ всеѣхъ обмышлять. Который то порядокъ церкви Божой, отъ часовъ апостольскихъ зачатый триваль по всеѣ вѣки а тако ижъ вси патріархи до единого потомка Петра святого, палы Римского завжды въ наудѣ вѣры и прийманью власти духовной и въ судахъ епископскихъ и въ апелляцияхъ утекали ся.Не мнѣй тежъ Царигородскіє патріархове, отъ которыхъ и сяя страна Руская вѣру святую приняла, туюжъ зверхность столицы Римской Петра святого часъ немалый знали, и ей подлегали и отъ нее благословенство брали; стъ-которой, хотяжъ многократнѣ отступовали, але оный зъ нею едналися и до послушенства ворочали; а остатиѣ на соборѣ флорентскомъ, року Божого тысячь чотыриста пядесять осмого, черезъ Юсифа патріарху и цесара Царигородского Юанна Палеолога зуполнѣ до того послушенства вернули ся, визнаючи ижъ Римскій папа єсть отцемъ и учителемъ и справцею всего хрестіанства и правымъ Петра святого намѣтникомъ. На которомъ то флорентскомъ соборѣ, бувъ и нашъ Кіевскій и всея Руси архієпископъ митрополитъ Исидоръ, который то соединеніє патріархіи Царигородской, и всеихъ церквей до ней нале-

жачихъ принесъ у сіѣ краѣ Рускіе и въ томъ же послушенствѣ церкви Римскоѣ утвердилъ... Отъ которого соединенія Царгородскіе патріархове, коли зась отступили, и за такій свой грѣхъ отступленія и розорванья единости церковной въ мощь поганскую Турецкую впаи; зачимъ много блудовъ и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ, а много брыдкого святокупства наступили, ижъ ся ереси розѣяли и всю правѣ Русь опановали, церквѣ пустошачи и хвалу Божую пеуючи. Мы не хотѣчи быти участниками грѣху такъ великого и неволи поганьскоѣ, которая за тымъ прійшла на царигородскихъ патріарховъ не хотѣчи имъ росколу и розорванія въ церкви святоѣ единости помагати и забѣгаючи спустошенію церквей и спасенію душъ людскихъ, черезъ ереси, которые ся теперъ поднесли, маючи тежъ совѣсть и небезпеченство спасенія своего а стада словесного намъ отъ Бога порученого“..... виправилисьмо епископів до Риму і прийняли унію.¹⁾

Що ся грамота могла служити субстратомъ до початковихъ стрічок „Перестороги“, на се вказує змістъ її, якъ такожъ похибка в означеню року флорентійского собору, за котрою відай пішовъ авторъ нашего полемічного твору. Виправді, якъ се докажу низше, авторови „Перестороги“ були відомі другі такъ православні якъ і католицкі видавництва, в котрихъ подано вірну дату флорентійского собору, то однакъ дуже можливо, що грамота, що виїшла прямо відъ уніятскихъ епископів, видавала ся авторови нашего твору міродайною і на підставі її внісъ вінъ ошибочний рікъ в „Пересторогу“.

Не думаю я тутъ наводити всіхъ книгъ, які видали уніяти в оборону свого переходу на унію, бо тяжко мені довести, чи всі они були авторови „Перестороги“ звістні а взаглядно тяжко мені довести, чи їхъ впливъ відбивъ ся на нашімъ літературнімъ творі; однакъ вкажу на деякі книжки, про котрі можу напевно сказати, що они авторови були знані і що вінъ противъ нихъ веде полеміку. Самъ авторъ „Перестороги“ вказує намъ доволі ясно, які книжки вінъ має на гадці, пишучи: „Дивно есть всеѣмъ, для чого Потѣй епископъ пишучи, крыетъ свое имя у своихъ книжкахъ полныхъ всякой прелести и подпокрытыя свѣтлости, а чому на свѣщницѣ не стоить, абы все видѣли свѣтлость его“.²⁾ До такихъ книжокъ належить в першій ряді творъ Потія „Унія“, виданий на рікъ передъ переходомъ єго на унію. Не иншого змісту, якъ наведена грамота, були такожъ поодинокі уступи „Унії“. Тіжъ самі причини переходу на

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 103.

²⁾ Ibidem Стр. 225.

унію, що і в грамоті, подані тутки. В тім творі говорить вітверто Потій, що єпископи лише спасенія ради душ стада їм повіреного, видячи „недбалость и нечуйность пастырей нашихъ головныхъ — до лѣпшого ряду и до оное старожитности и згоды святое, которая за предковъ нашихъ бывала“, вернули ся. Тут пише дальше Потій, що коли кождий пастир мусить дбати, щоби єго стадо „отъ волковъ и иныхъ окрутныхъ бестий пожрано не было и въ расхишеніе не пришло“, то тим більше треба старати ся пастирямъ церкви Божої, котрі не стадо німе але „стадо словесныхъ овецъ Христовыхъ въ порученью своемъ мають, якобы въ распрошенье не пришло вѣдаючи о томъ, и жъ если бы се, чого Боже уховай шкода въ немъ яка стала, не наймомъ дочаснымъ, кождый таковий пастырѣ, але вѣчною погибелю душу своею приплатити бы то мусѣлъ“. В дальшій части жалує ся Потій на кривди, які єпископамъ прихильним унії приходять ся терпіти і кличе: „Не жаль бы намъ тое кривды терпѣти, бысмы людей до чого нового и николи неслыханого вели. Але и жъ до оное стародавние згоды, которая перьвѣй за единоцтва была въ церкви Божой, своихъ ведемо“. ¹⁾

Моєю задачію буде виказати, що фактично авторови „Перестороги“ була „Унія“ Потія звістна а поки що подам друге жерело, де знов находимо то саме оправданє переходу єпископів руських на унію. Тим жерелом єсть више згадана „Αυτιόθησις“ з котрої не наводжу уступів, раз тому щоби не повтарятись а друге, що поданє тих же причин переходу на унію тягне ся неначе червона нитка через цілий твір.

Отсе головні памятники, котрі я уважав за відповідне подати при розборі початкових стрічок „Перестороги“, а в дальшій части моєї студії буду старати ся вказати ще на иньші чи то католицкі, чи православні, чи протестантскі твори, котрих сліди більше або меньше ярко відбились в композиції „Перестороги“.

По вступних стрічках, в котрих автор „Перестороги“ вказав на ціль свого полемічного твору, звертає ся він до православних з поясненєм, що Русь прийняла віру християнську з Греції „упередъ ніжѣли Ляхове зъ Нѣмецъ Римскую, двадцятма и пятма лѣты“ в котрім додачуєм знов невірну дату, бо коли возьмем на увагу офіціальні крещеня Руси (988 р.) і Польщі (966), то виїде як раз противний рахунок. Автор відай не так з невіжества, як радше з умислу подав невірну дату

¹⁾ „Унія альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ, ку зьодночєнью Грековъ съ костеломъ Римскимъ належачихъ“. Вильна 1595. відпеч. в „Русск. истор. библ. Т. VII. Стр. 111—168. Гляди стр. 112—13.

в тій цілі, щоби доказати первенство церкви православної перед католицкою. Тут однак треба замітити, що попередник автора „Перестороги“, творець „Апокрифса“, що також виступив в обороні церкви православної перед всякими нападами католиків, був в тім разі далеко щасливіший в своїй полеміці, виказуючи первенство церкви православної в сей спосіб, що „якъ въ прійманью евангелія Христова, грецкіе народы заразъ по жидовскомъ ходили а передъ Римскимъ народомъ и костеломъ продавали, такъ и въ додержанью статечномъ и въ удѣлянью еи инымъ передъ Римскимъ костеломъ продохъ мають“.¹) По введеню християнства на Русь з Греції — читаем дальше в „Пересторозі“, найшлись „великіе ревнителі“, що багато церков і монастирів на Русь построїли, золотом і сріблом, перлами і дорогими каменями їх украсили і „книгъ великое множество языкомъ Словенскимъ нанесли, лечъ того, што было напотребѣйшее, школъ посполитыхъ не фундовали“. Тому з часом „оная грубость поганьская и прирощенье влекущее на марность сего свѣта такъ поразило, же потомкове оныхъ побожныхъ и благочестивыхъ самодержцовъ, князатъ Рускихъ, свѣта сего красотаи уведенье и наукаи не выученые, впали въ великое лакомство около панованья и великую хтивость взяли и раздѣлили ся; едины тутъ zostали, а другіе у полночныхъ краѣхъ панства осѣли (и тые дольшей у своемъ панствѣ трвали)“. І почалась незгода поміж руськими князями, котрі „собѣ очи лупали о панства одинъ у другого выдираючи“ і на поміч звали пограничнихъ сусідів, то Угрів, то Поляків, то Литву та „великое кровопролитіе межи собою чинили“. З тої незгоди користали помічники, побіджали князів руських а „панство Руское“ переходило в їх руки. Церкви і всі їх окраси вороги забирали для себе, причім „и книги забрано, яко то на око обачишъ; у самошь Краковѣ корунномъ и въ костелахъ Римскихъ полно того; книгъ Словенскихъ великими skleпами знайдешъ замкненыхъ, которыхъ на свѣтъ не выпускають; также есть и во Львовѣ у мниховъ Доминикановъ склепъ великій книгъ нашихъ Словенскихъ учителскихъ, до купы знесеныхъ по збуренью и осягненью панства Руского. Такъ — каже автор „Перестороги“, то вельми много зашкодило панству Рускому, же не могли школъ и наукъ посполитыхъ розширяти и оныхъ не фундовано, бо коли бы были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостію своею не пришли до таковыя погибели“. В очах автора „Перестороги“ всі нещастя, які гнетли Русь, крамоли княжі а через се упадок держави руської виплили з браку „школъ посполитыхъ“. Ті слова свідчать безперечно високо так о самім авторі, як і о Русинах того часу, котрі виділи поправу своїхъ відносин лише в одній освіті. Коли поглянемо, з яким

²) Русская истор. библиот. Т. VII Стр. 1656.

горячковим поспіхом переведжено при кінці 16. в. і поч. 17. в. організацію просвітну, то мусимо признати, що ті слова „Перестороги“, се живий відгомон праці, в якій взяли участь видатніші представителі Руси. Хоть, як се побачимо дальше, автор говорить в тім разі о стані просвітнім на Руси в перших десятках другої половини 16. в., то однак на скріплене своєї гадки, вертає ся він до минувности історичної, вказує на крамоли княжі, що після его гадки виплили не з чого иньшого, як з браку „школь посполитых“, з браку осявіти. Мені і нічого про се говорити, де автор дорікає, що з введенем християнства на Руси не „фундовано школь посполитых“, бож се звістна річ, що в перших віках християнства на Руси не звернено уваги на просвіту народну, через що парід тревав дальше в тяжкім невіжестві та наклоні до давних поганьських забобонів і обрядів. Но з другої сторони причини крамолів княжих треба шукати не в браку осявіти народної, як радше в других жерелах. Віддаючи повне признає Візантії, котра з введенем християнства внесла на Русь свою високо розвинену архітектонічну і малярську штуку, що під її впливом витворились великої літературної стійности памятники нашого письменства, то з другої сторони годі не добачити лихих сторін впливу Візантії. З християнством, яке принесено на Русь з Візантії, прийшов до нас також устрій життя візантійского в моральнім і політичнім напрямі та позіставив по собі незатерті сліди. Не один Нестор, що на перших сторонах своєї літописи говорить о „льстивости“ Греків, вказував на ту черту життя грецкого, котра найшла в житю Руси живий відгомон Руські князі ревнують з старинними візантійськими імператорами в нелюдєкім поведєню в відношеню до других князів; они зраджують, убивають, осліплюють і самі зазнають тої самої долі. „Льстивость“ Греків витиснула своє п'ятно в житю Руси княжого періоду. Колиж ще додамо до того, що старинній Руси приходилось бороти ся з всілякими татарськими племенами, котрих одичилість полишала також свої сліди в обичаях і житю Руси, то зрозуміємо які елементи зложились на крамоли княжі, що приводили Русь до розстрою а опісля до утрати самостійности політичної.

Уступ, де автор згадує про книжки „словенски“, яких повно в Кракові і у Львові, „которыхъ на свѣтъ не выпускають“, свідчить нам про нищенє книжок православних писателів католиками при кінці 16. і поч. 17. в. Так Христофор Броньскій присвячує свою „'Апокрисисъ“ Янови Замойському лише в тій цілі, щоби єї „обваровати отъ огня“. ¹⁾ Мимо сего дипломатичного кроку годі вже було відшукати в трицять літ піз-

¹⁾ Русская историч. библ. Т. VII Стр. 1606.

нійше польский примірик „Анокрисиса“.¹) Нищили католики також і інші виданя православних, як приміром „Θρηνος“ Смотрицкого,²) замикали печатні, в котрих печатались православні книжки, карали всілякими способами тигрографів і т. п. Своєю дорогою не поступали инакше православні з книжками своїх противників. Як звістно видав Скарга в р. 1577 книжку „О Jedności“, котра викликала поміж православними велике вражінє. В другім виданю сеї книжки в р. 1590 жалує ся Скарга, що „książek tych już nie widać ...wykupiła ie bogatsza Ruś y popaliła“.³) Рівнож жалить ся автор „Ἀντιρρησις“⁴), що руські книжки про собор в Берестю (виданє Потія) православні палять; „to dobrze wiemy, iż adwersarże, gdziekolwiek ich dostać mogą, palą“.⁴) Примірів такого обопільного нищення книжок можна би начислити багато, а що се для нас меньшої ваги, тож приступаю до дальшого розбору „Перестороги“.

„Читаючи кроніки Польскіє — пише автор „Перестороги“ знайдеш о томъ достаточнѣ, якъ Поляци Рускіє паньства пообсѣдали, поприятелѣвшись зъ ними, и царекіє цурки своѣ за Русинновъ давши, черезъ нихъ своѣ обычаѣ оздобные и науку укоренили, такъ ижъ Русь посполитовавшись зъ ними, позавидѣли ихъ обычаемъ, ихъ мовѣ и наукамъ, и не маючи своихъ наукъ, у науки Римскіє своѣ дѣти давати почали: которые зъ науками и вѣры ихъ навькли, и такъ по малу-малу науками своѣми все паньство Руское до вѣри Римской привели, ижъ потомковє княжатъ Рускихъ зъ вѣры православной на Римскую выкрестилися, и назвиска и имена собѣ поотмѣняли, якобы николи не знали быти потомками благочестивыхъ прародителей своихъ. А за тымъ православіє Греческое озмиѣло и у взгорду пришло и во занедбаніє; бо тежъ зацныхъ становъ особы, погордѣвши своимъ православіємъ до врьдовъ духовныхъ приходити перестали, але ледакаго на нихъ вставляли, къ воли только самому посполитому челоуѣкови. Зачимъ наступовали на столицѣ митрополитове и епископовє неискусные, не такіє, якіє исперва бывали, мужи святобливые, архимандритове кievскіє; за которыхъ старшенства и инокове бывали люде живота святобливого, такъ ижъ просіяли добродѣтелями своими, а по смерти ихъ великіє чудеса у гробовъ ихъ честныхъ содѣвалися, яко то и теперъ знаки того суть у Кієвѣ. По которыхъ благообразныхъ и подвижныхъ мужехъ лѣнныє и недобрыє настали, и такъ за ними порядки церковныє у забвеніє пришли. Книги тые, що еще ихъ позостало, порохоуъ припали, и все набоженство пришло ко

¹) Antapologia... Gelazyusza Dyplica 1632. Стр. 288—9.

²) Голубевъ „Петръ Могила“ Приложєнія Стр. 183.

³) Русск. истор. библ. т. VII. стр. 529.

⁴) „Ἀντιρρησις“ Стр. 19.

взгордѣ, такъ ижъ не тылько стану шляхецкого, але и простого люде стану у иновѣрство и отщепенство приходили отъ духовныхъ соблазнены будучи.

Поперідъ всьо вказує нам автор „Перестороги“ на факт, що Русини женячись з доньнами Поляків, приймали їх звичаї, віру та винародовлювали ся. Подібну гадку стрічаємо в літописи 18. в. Самійла Величка, котрий зайняв єї з „Рускої Достовірної літописи“. В розборі дальшої часті „Перестороги“ а іменно в оповідаю про початки унії, побачимо в якій мірі користувалась „Достовірна літопись“ „Пересторогою“ а тут замічу, що і ся гадка про причину винародовлюваня Русинів перейшла з „Перестороги“ через „Достовірну літопись“ до твору Величка. Вправді в „Достовірній літописи“ а за нею і в творі Величка ціле оповіданє перенесено на час трохи пізнійший, всеж таки суть „Перестороги“ а „Достовірної літописи“ одна і та сама. „По смерти гетмана Сагайдачного — читаємо у Величка — и прежде его смерти князя воеводы и старосты въ Киевѣ и другихъ украинскихъ мѣстахъ, церкви Божія православнія украинскія благочестно почитали сами будучи православными и народу благочестивому украинскому, найначежъ козакамъ никакихъ утѣненій и озлобленій не дѣлали, когдажъ на Ляховицахъ пожепились, то отъ благочестивой апостолеской кафолыческой вѣры отступивши, къ костелу римскому по прошенію тѣхъ же своихъ женъ присоединились и тогда церкви рускіе православныхъ къ той же унії или присоединенію съ костеломъ римскимъ силою приводятъ а подданымъ своимъ, великія труды и подати налагать почали.“¹⁾

Дальше подає нам автор „Перестороги“ звістку про стан просвітній на Руси по унії Люблинській, коли Русини „не маючи своихъ наукъ, у науки Римскіе свої дѣти давати почали“. До 70-тих років 16. в. не було на Руси своїх шкіл, через котрі могла би розноситись просвіта, так що Русини мусіли в тім разі шукати помочи у своїх єусідів, в котрих з приходом Єзуїтів закладано школи і академії та в короткім часі піднесено їх до високої степені розвою. В користуваню ся „науками тими“ видить автор то лихо, що Русини „и вѣры ихъ навыкли“, через що настуило винародовленє знатних руських родів на користь польської народности. Годить ся замітити, що автор „Перестороги“ не був тутки оригінальним, бо вже раньше відзивались на Руси ідентичні голоси. Так пише князь Курбскій до княгині Чарторийскої, котра доносила ему, що гадає післати свого сина в вільнську школу Єзуїтів: „Но всяко не хочу тя утаити, яко слуга и пріятель твой во всемъ тебѣ доброхотный, аже многіе родители были дали имъ, яко княжатскихъ родовъ, такъ и шля-

¹⁾ Літопись Величка Київ 1864, Т. IV Стр. 179.

хетських и честныхъ гражданъ, дѣтки свои учити наукомъ вызволеннымъ, яко слышимъ отъ нѣкоихъ; но они не науча, первѣе мало не всѣхъ, въ неразумномъ еще будучи вѣку, намовя ихъ хитролестнѣ, отлучили отъ правовѣрія и покрестили во своє полувѣріе“...¹⁾ Рівнож пише братство львівске в своїм „Оглашенію“ з р. 1600., що одним з найуспішнѣйшихъ средствъ борби противъ ворогівъ православія суть свої школи, до чого братство від себе причинило ся заложеномъ „школы наукъ христіанскихъ грецкихъ и словенскихъ дѣтѣмъ..... и жбы піючи въ чужихъ студентахъ воды наукъ умоязыческихъ вѣры своей не отпадали“.²⁾ Коли з одної сторони треба признати, що багато православнихъ, що учили ся в школахъ католицкихъ, остало опісля невѣрними своїмъ народности і православної церкви, то з другої сторони мушу замѣтити, що католицкі школи приносили багато доброго для Руси і з нихъ нерідко виходили люди, якъ Сильвестеръ Коссовъ, Ісаѣя Трофимовичъ Козловскій³⁾ і инші, що не лише остали вірними руській народности, але такожъ черезъ ціле своє житє трудились успішно для церкви православної. — Авторъ „Перестороги“ малює намъ далше яркими красками невѣдране положенє церкви православної на Руси в другій половині 16. в. Середъ висшого духовенства водворила ся тогди глибока деморалізація. Тутъ можна було побачити безнастанні случаи узурпації свѣтскими людьми висшихъ церковнихъ достоїнствъ, купованє і продажу єпископствъ і архимандритствъ, неморальне житє більшости тихъ єпископівъ і архимандритівъ, повне занедбанє духовнихъ обовязківъ а часто користолюбивість і вітверту погоню за наживою. Коли такъ поступали єпископи, то не диво, що і низше духовенство було не інакше, тимъ більше, що середъ него панувало крайнє невѣжество а авторъ „Палінодій“ пише про тогданнихъ духовнихъ, що они „сметѣя было людское, бо южь до такойъ зневаги святое пресвитерское духовенство прышло было, же ся на оноє челоуѣкови доброму дати потягнути, якъ на свѣтскую якую ганбу поступити было. Отколь ся до него самыи толко голодные и неукове такъ натиснули были, же южь розознати не было, гдѣ былъ частшій пресвитеръ въ корчмѣ чили въ церквѣ“.⁴⁾ Подібно якъ біле духовенство, жили монахи в монастирахъ, про котрихъ говорить одна грамота, що тамъ находять ся „вмѣсто игуменовъ и братій... игумены съ женами и дѣтьми“.⁵⁾ Не диво, що вже при ви-

¹⁾ Н. Устряловъ „Сказанія князя Курбскаго“ СПб. 1868. Стр. 241.

²⁾ „Оглашеніє церкви братской львовской“ з р. 1600. Гляди в „Трудахъ кievск. духовн. академіи“ за рік 1876. Часть I. Стр. 386.

³⁾ *Аѳос* в „Архивѣ юго-зап. Россіи“ Кієвъ 1893. Часть I. Томъ IX. статья проф. Голубева Стр. 11.

⁴⁾ Русск. истор. библ. т. IV. Стр. 1057.

⁵⁾ Акты зап. Россіи“ Т. III. ч. гр. 156.

даню Острожскої біблії жалїє ся князь Острожский в своїй передмові над тим положенєм церкви православної: „Видѣхъ церковь Христову, честною его кровію искупленную отъ клятвы законныя (Гал. гл. 3. зач. 206.), отвсюду врагы противящимися попираему и нещадными волки, пришедшими въ міръ (Діян. гл. 20. зач. 44.) безъ милосердія пожирасяму... Кто не умилить сердца своего и не плачется зряще разореніе церкви Христовы и испровержену хвалу его“.¹⁾ Через недбалість вишного а невіжество низшого духовенства, не поправили ся відносини на три роки перед унією з 1596 р., коли князь Острожский пише до Потоція: „Устали учителя, устали проповѣдачи слова Божого, устали науки и казанья, а за тымъ наступило знищенє и уменьшенє хвалы Божое въ церквѣ его“.²⁾

Які-ж були причини того печального положеня церкви православної на Руси в 16. в.? Щоби роз'яснити се питанє, мусимо вглянути в внутрєнній устрій церкви православної в попередних віках, та вказати на переміни, які в тім устрою пізнійше зайшли. Задля недостатку історичних свідочств о полуднево-західній Руси з часів XIII. і поч. XIV. в. годї нам сказати що небудь певного о внутрєннім устрою православної церкви, но групуючи відривочні звістки послїдуючої епохи, найдемо, що поступенний розвій організації церковних відносин не перервав ся ні завойованєм татарским, ні литовским, но продовжав ся в дусї тих начал, які положено ще в старинно-руський період. Вже в XII—XIII. в. замїчаємо, що вибір єпископів, який з початку відбував ся собором єрархів під проводом митрополїта а за дозволом великого князя, поступенно стає дїлом мірян, представителїв місцевих частв. Не говорячи о Новгородї, де вибір єпископів належав все до народного віча, но і в других староруських княжествах вїйшло в звичай, що по смерти або зложеню єпископа, місцевий князь з своїми підданими вибирав наслїдника і посилав его на посвяченє до кїєвского митрополїта; пізнійше змїнено той звичай в московскім царствї в сей спосіб, що усунено свїтских людий від вибору єпископа; но в полуднево-західній Руси, ще до віддїленя єї від московскої митрополїї, вибір єпископів відбував ся по давному звичаю т. є. не собором одних єрархів, але при участі князїв, боярїв, священїків і всего „людства“ тої єпархїї. Коли тут опісля построено окрему митрополїю, то тим самим образом відбував ся звичайно і вибір кїєвских митрополїтів, з тою відмінюю, що виборцями були князї, бояри і „людство“ не одної, якої небудь єпархїї а всеї литовскої митрополїї. Таким

¹⁾ Строевъ. „Обст. описаніє старопеч. книгъ слав. бібл. графа Толетаго. Москва 1829. Стр. 54—5.

²⁾ Акты зап. Россїи Т. IV. Ч. гр. 45.

був на примір вибір митрополіта Йони Глезни (около 1490 р.), почій відправлено посольство і грамоту до царгородского патріарха, щоби благословив нововибраного на митрополію. Та сама система всеї родного вибору приміяла ся також в заміненю других степенів церковних до нижших клириків включно. Так ще в половині 16. в. вибирали ківьопечерских архімандритів не одні монахи, но також князі, бояри і земляни ківьської землі, а віленьскі міщани до часу унії самі собі установляли священників.¹⁾ Поки в литовській Русі находили ся удільні княжества, православні єрархи займали почетні місця в складі княжих рад, а в XVI. в. ми видимо їх членами соймів ріжних західно-руських земель і воевідств. Через виборчу систему зближено єрархів з їх пасомими, котрі безнастанно основували монастирі, наділяли їх землями і богатими дарами, дбали о порядок церковний, наглядали за житєм і діяльністю вибраного духовенства і в загалі брали діяльну участь в справах церкви. По смерті львівского владыки „крилос“ wraz з землянами і міщанами завідував через рік майном єпископства, а в судах єпископских а нерідко і в митрополічих засідали також люди світскі.²⁾ З половиною 16. в. подібні приміри участі світських людей доволі рідкі задля причин, які крили ся в условиях державного устрою великого княжества литовского. Небезпечність для православної церкви росла з одної сторони тому, що з часу Ягайла, литовскі володарі стали католиками, хоть тут треба признати, що князі литовскі з виємкою хіба одного Ягайла, відносили ся безнастанно до церкви православної не лише з новою віротерпимостию, но часто оказували єї покровительство і не раз старали ся о успішнім веденю єї діл. Сам Казимір, що хотів ввести в Литві фльорентійську унію, не був зовсім фанатиком католицізму і ворогом православія, противно за час свого довгого панованя зробив він багато доброго для церкви православної, та тішив ся великою любовію своїх підданих. Но в руках литовских володарів було одно небезпечне орудіє, котре не було назначене для шкодження православію, но надужите єго привело церкву православну до крайного розстрою. Тим орудієм було право „подаваня столиць духовныхъ и всѣхъ хлѣбѣвъ духовныхъ“. То право „подаваня“ не розуміло ся яко роздача церковно-єрархічних місць, а лиш яко дозвіл нововибраному кандидатови розпоряджатись церковним майном, з котрим була звязана в користь держави, войскова служба і другі обовязки. Но

¹⁾ Архивъ-юго-зап. Россіи. Часть I. Т. VI. Кієвъ 1881. в статіі О. Левіцкого Стр. 21—3. Та студія О. Левіцкого вийшла окремою відбиткою в р. 1884. п. з. „Внутреннее состояніе западно-русской церкви въ польско-литовскомъ государствѣ въ концѣ XVI. в. и уніи“.

²⁾ Ibidem Стр. 23—4.

з часом через над'ужитє того права вивернено первістний змісл єго і з'ідентифіковано єго з правом назначеня на єпископску катедру. В міру безнастанних роздачій заслуженим людям, князям, землянам і боярам — земельних уділів і переходу лена в приватну власність, до нових властителів переходило разом з тим право „подаваня“ в відношеню до тих церков і монастирів, які містили ся в їх землі. І в тім і в другім случаю могли властителі відступати то право другим людям в дорозі дару, продажи, аревди і т. п. Таким образом право „подаваня“, що зразу належало до одного князя, роздробило ся опісля поміж величезне число людей. Тепер належало до великого князя то право лише в відношеню до єпископских катедр, монастирів і церков, які находили ся в власних поєлюстях королівских або взагалі в державних землях, не розданих ще в приватні руки. Тим правом „подаваня“ користувались з початку так князі як і другі люди з уміркованєм, через що вплив єго на відношеня церковні був майже незамітний. Дарний порядок оставав найдовше в силі в заміщуваню висших єрархічних місць; митрополітів і єпископів вибрано до початку 16. в. після давних звичаїв, а княже право „подаваня“ виражалось тим, що без князя дозволу не вільно було приступити до виборів, та що князеви оставало право затверджувати нововибраного. Скорше примінено право „подаваня“ в відношеню до низших єрархічних місць, хоть і тут обходило ся без над'ужитє, а в деяких місцевостях оставало право вибору священників в давній силі.¹⁾ Найраньшу замітку о над'ужитю того права стрічаємо в актах віленьского собору з р. 1509., на котрім жалували ся отці церкви, що „нѣцци и въ нашомъ законѣ, славы ради мірскія и властельства, еще живу суццу єпископу и здраву, прежде преставленія єго, на тоє єпископство подькупаються и берутъ, безъ сьвѣта и воли митрополіи и єпископовъ и безъ осмотрѣнія и сьобранія князей и пановъ закону нашего греческого“.²⁾ Таких священників, що сьміли би на будуче підкупуватись під живими єпископами, вилучає собор з церкви. Рівно-ж жалує ся собор, що деякі сьвітські люди в своїх добрах відбирають приходи без відомости єпископів, забирають церковний маєток і т. п. Боротись против купованя єпископій було для собору дуже тяжко, бо продавцем не був ніхто другий, як сам король Жигмонт I. Він не був зовсім ні фанатиком, ні ворогом православія, то був умний і віротерпимий володар, що оказав много услуг православній церкві.³⁾ Перебуваючи довгий час в Польщі він перейняв ся тим духом, який в тім напрямі там панував і старав ся загорнути всю власть патронату в свої руки. Він

¹⁾ Ibidem Стр. 25—34.

²⁾ Русская истор. библ. Т. VII. Стр. 8.

³⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. Стр. 37.

потверджував конституції своїх попередників, силою котрих проганяв з держави і конфіскував маєток кортезанів т. є. тих, що прямо в папи старалися о єпископства. Він вперше рішив, щоби аннати т. є. гроші оплачувані для папи від єпископів і прелатів при вступленю їх на катедри вношено до державної каси. Користуючись так неограниченим правом „подаваня“ духовних місць в римській церкві, не інакше поступав Жигмонт I. в відношеню до церкви православної. Такі підкупства під живими єпископами, архімандритами і священниками були в Польщі доволі часті; в короля можна було легко набути грамоту на те або друге духовне місце ще за життя чоловіка, що ним управляв, з правом зайнятя єго тогди, коли оно буде вільне. Такі передчасні кандидати звалися номінати. Не інакше почалось діяти і на Литві в церкві православної, а Жигмонт I. роздавав також нераз духовні місця за життя тих духовників, що ще їх займали, тим більше, що в деяких разях протегували в короля таких кандидатів князь Константин Іванович Острожский і другі. Очевидно, що король, поступаючи так, зовсім не мав на гадці шкодити церкві православної, тай ледви, чи думав вів о тім, що таким способом підточував в самім корени головну силу церкви т. є. єрархію і вів єї до розстрою і деморалізації. Так само поступав він в відношеню до церкви католицької.

Грозьба віленського собору не мала впливу на самих православних єпископів; они не зважали на заказ підкунованя місць духовних, а тим самим вводили в звичай сей спосіб набуваня бенедикцій. Так писав в р. 1526. владимірський єпископ Пафнутій до короля, що луцький єпископ старий і хорий, та просив, щоби король по смерти того владики віддав єму катедру. Князь Константин Іванович Острожский, що засідав тогди в раді королівській, не тільки не протестував против того, але ще сам просив короля за Пафнутием. В два роки пізнійше умер Пафнутій, а опорожену єпископію хотів зайняти пінський єпископ Макарий, котрий не ждучи вибору єпископа, звернув ся з просьбою впрост до короля, в чім попер єго тойже князь Острожский. Коли в р. 1536. той самий Макарий випрошував собі ківську митрополію, протекторами єго являють ся (Острожский вже в тім часі не жив) королева Бона і віленський воєвода Альбрехт Гаштольд. За нового короля Жигмонта Августа, що слив ще більшою віротерпимостию, чим єго отець, спосіб вибираня єпископів виходить цілковито з ужитку, а єго місце займають то купованя єпископств, то роздачі їх заслуженим людям, причім король не глядів на моральність і гідність кандидатів. Таким же способом можна було добити ся місць настоятелів в монастирях і священників на приходах.¹⁾ Дуже характери-

¹⁾ Ibidem Стр. 38—42.

стичні в тім вигляді слова автора „Αντιρρησις“¹⁾, котрий виступаючи против Філялета „Апокрисиса“ пише: „А u nas u Rusi pogotowiu dawno to obieranie, iakie teraz Philalet chce mieć wywietrzało, bo nie tylko, żeby na takowe stany, popi y świeccy ludzie mieli kogo obierać, ale przyszło już było do tego, że Władctwa Ruskie, inczey Religiy ludziom dawano, za niedbałością sameyże Rusi. Otosz w ten czas, kiedy się to działo, wszyscy ślepi byli, a teraz mając waśn na Metropolita y Władyków chcą ich degradować, y prawo sobie, które dawno stracili, niesłusznie przywłaszczać.“¹⁾

Замітити ще треба, що початок тої дез'організації положено в час найбільше сприяючий для православної церкви, коли она тішила ся повним спокоєм, котрого не нарушували ніякі старання вводити унію, коли о Гауїтах в Польщі і Литві не було ще помину, а на кінець за пановання найбільше віротерпимих польско-литовських володарів двох перших Жигмонтів. Се певна річ, що оба ті володарі своїми ділами не мало причинились до дез'організації; но видіти в їх поступованю наміри підготовлювання терену для унії, нема основи, бо они зовсім так само відносились і до церкви католицької.²⁾

Дез'організація почала ся на добре і здержати її вже було тяжко. Так само, як за Жигмонтів роздавали або продавали послідуочі королі місця єпископекі. Лучало ся і так, що король видавав нераз на одно і те саме місце грамоту кільком людям, котрі входили опісля з собою в переговори і один другому відступали свої претенсії за гроші, або устроювали уоружені наїзди, причім удержував ся сильнійший. Чим дальше, тим більше безобразя було в подібній роздачі єрархічних місць в православної церкви. Найменше розбирав в таких разях впрочім дуже віротерпимий король, Стефан Баторий, котрий роздавав єпископства і архімандритства ріжним ротмістрам в нагороду за їх воєнні подвиги, а раз назначив, вправді через ошибку, архімандритом православного мінського монастиря явного католика. Розумієсь, що при таким заміщованю висших церковних місць не уважано на моральні прикмети кандидата, на єго званє і підготовленє до служби настирської. Так случало ся нераз, що на висших єрархічних місцях засідали против канонічних постанов, двоєженці, жонаті, або люди обвинені в убіійствах або тяжких проступках.

По одержаню королевської грамоти не спішили ся такі кандидати приймати посвяченє; они управляли нераз по кілька літ набутими єпископствами і монастирями, остаючи в сьвітскім стані з титулом наречен-

¹⁾ „Αντιρρησις“... Wilno 1600. Стр. 132.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VI Стр. 43.

них владик або архімандритів, а часто треба було рішучих средств з сторони митрополіта, щоби подібних людей приневолити до посвячення.¹⁾ Добившись в сей спосіб своїх цілий єрархи ставали властителями великих посіlostей; держали укріплені замки, своє військо, мали великі гроші і в способі життя почали наслідувати великих вельмож, не відрізняючись в своїх поступках в нічім від світських людей. Автор „Паліноді“ вірно характеризує тих єпископів, котрі „отъ господарствъ суетныхъ и земледѣльствъ, або зъ варстату ремесла жолнерского, въ нагороду заслугъ своихъ, а надъ то неукы и простаки великіи, въ писмѣ святомъ небѣглии, до того анѣ пробавии впродѣ не чинячи, анѣ иноческаго живота не скоштовавши... ведлугъ каноновъ и своего поволаня не заховалися.“²⁾

Не вдоволяючись доходами з дѣбр єпископскихъ, такі єрархи наклали нераз на своє духовенство податки, а коли оно не в силі було їх уплатити, замикали церкви і забороняли правити богослуженн.³⁾

Найбільше розширеними пороками серед висшого православного духовенства була склонність до самоуврави, котру переводжено безнастанними наїздами на майно сусідів, злученими з насильством, грабежами і довгими судовими пересправами. Від першого з тих пороків не могли освободитись і лучші з православних єрархів XVII. в. як Петро Могила, Йов Борецький, Атанасій Пузина і другі; а щож говорити о таких недостойних владиках як Йона Борзобогатий-Красеньський, Теодозій Лазовський, Кирило Терлецький et tutti quanti!⁴⁾ Так отже в другій половині 16. в. засідали на єрархічних місцях люди, котрим не в голові була управа церкви а котрі уважали свої мієця предметом наживи; люди без всякого званя, віри і підготовленя до служби пастирскої, люди віддані всіляким порокам.⁵⁾

В таких условіях гірке було житє низшого духовенства. Коли з одної сторони не тільки правительство але і владики наклали на него всілякі податки, то з другої сторони знущали ся над ним деякі православні пани та заставляли священників до служби wraz з своєю прислугою. Автор „Αντιρρησις“а“ пише про положене руського низшого духовенства того часу: „Ропі niebożęta za proste chłopy u gorżey porwacano, między garbarże y szewce, a снас pośledniey wszystkich na uniwersalech kładziono, od osób swoich y od obeścia cer-

¹⁾ Ibidem. Стр. 16—7

²⁾ Русск. историч. библіотекa. Т. IV. Стр. 1057.

³⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. Стр. 60.

⁴⁾ Ibidem Стр. 65—6

⁵⁾ Про сумний стан єрархіи православної гляди також: Pełesch: „Geschichte d. Union. d. ruthen. Kirche mit Rom“. Т. I. Стр. 498 і слїд.

kiewnego na nich pobory stawiono, iakiey nieuczciwości ani żyдowskie szkoły ani Meczety tatarskie nie cierpią, patrzcie, co to za słowo: pop od obeścia cerkiewnego powinien dać два złotych, a protopopa cztery, ukaszczesz mi, gdzie tak napisano o Rabinach żyдowskich y o szkolnikach, aby od szkoły płacili tak, iako naszymy popowie od Cerkwie, a za to kramarze nad kupią siedzą. Nusz iakie uszanowanie popów Ruskich od Panów ich własnych, a snać więcey, którzy się Rusią bydź czuwaią, isz w niektórych w podwodę ieździć, z pługiem na robotę do panów swoich chodzić muszą.“ Тут запытує автор „Ἀντιρρήσις“¹⁾, чому православні на соймах не підносили тих своїх кривд: „O te wszystkie krzywdy y uciski pomienione, nie upominając боіów, więzienia, gdzie kiedy o to naszymy prawosławnikowie malowani mówili, na którym kiedy zieździe abo seymie o to się zastawali, abo J. k. Mość просили, aby według przywileіów starożyтных были zachowani“.¹⁾ Чи серед таких відносин не муіла чим раз більше упадати церков православна, про се відай говорити не треба.

Годить ся ще замітити, що деякі ухвали конфедерації як прим. з р. 1573. також не мало причинили ся до розстрою церкви православної на Русі. Ухвалою тої конфедерації, зложеної головно в цілі оборони принципів віротерпимости і релігійної свободи совісти всім вільним станам річи поспочитої, віддано також духовним і сьвітским панам власть в відношеню до підданих „tam in ritualibus, quam saecularibus“. То право толковано собі на лад засад німецких протестантів „cuius regio, huius religio“, а треба було кому небудь з руських панів попасти під вплив науки церкви католицкої, або засад Кальвіна, Лютра, Социна, так замикав він всейчас всі православні церкви і переміняв їх в католицькі костели або протестантські доми молитви, заводив в тім дусі школи і насильно навертав своїх підданих до нової віри.²⁾

Автор „Перестороги“ малюючи нам тяжкі відносини церкви православної на Русі каже, що не тільки „стану шляхецкого, але и простого люде стану у иновѣрство и отщепенство приходили отъ духовныхъ соблазнены будучи“. Під „иновѣрствомъ и отщепенствомъ“ треба тут головно розуміти переходи православних при кінці 16. в. до всіляких сект протестантских. Таку саму гадку висказав вже раньше Потій в своїй „Унії“. Описуючи недбалство єрархів питає Потій, що приходило ся ро-

¹⁾ Ἀντιρρήσις Стр. 76—7.

²⁾ Dr. Izidor Szaraniewicz „Patryarchat wschodni w obec kościoła ruskiego i rzeszyrospolitej“ Kraków 1879. Стр. 26. також „Архивъ юго-зап. Россіи“ Ч. I. Т. VI. Стр. 48—9.

бити віцям духовним: „А штожь иншого овцамъ бѣднымъ, видячи такую недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розерванью? Искати пристанища якого, жебы се гдѣ — кольвекъ пригорнути могли! Вышедши теды зъ овчарни своее а блукаючы се по пустыни, хто ся кольвекъ натрафилъ — будьто Лютаръ, будь то Кальвинъ, будь то проклятый Арей Ебионъ, albo нурокъ, не смотречы — если пастырь albo волкъ, облуканые приставали“.¹⁾

Хоть безперечно в словах так автора „Унії“ як і „Перестороги“ есть певна доля правди, що недбалство православних єрархів і тяжке положенє церкви з одной стороны а рухливе духове житє протестантів на Руси при кінци 16. в. з другої стороны, перетягало деяких православних на сторону сект протестантских, то не треба також забувати, що протестантизм в головній мірі причинив ся до сего сумного положеня церкви православної. Я вже висше указав на ті надужитя, які діялись при обсаді місьц єрархічних на Руси, тож треба спитати, чому не повстали Русини против них, чому не домагали ся в королїв пошанованя традицій? Відповідь на се найдемо, коли приглянемо ся, як широко розвинув ся протестантизм на Руси в 16. віці. То „niedbalstwo Rusi“, на яке вказує автор „Αντιρρησις“ треба толкувати могучим впливом протестантської науки, що на довгий час ошоломила голови православних і спинила ушімнути ся о віддачу видних єрархічних місьц в руки людей, відповідно до того приготованих. Вказуючи на розвій протестантизму, годить ся згадати також на дороги, якими протестантизм в ріжних видах прийшов на Русь.

В першій половині 16. в. посилали можні руські роди своїх дітій на німецькі університети, де они слухали Лютра, Меляхтона і других протестантских богословів; другі любили самі їздити в німецькі землі і Швайцарію. По всій Литві і полуднево-західній Руси ходили твори знаменитих реформаторів і свобідно розширяла ся їх наука. В р. 1525. прийнято вітверто лютераньство в східних Прусах і Ліфляндії, з котрими вели ся безнастанні торгові і другі зносини. В р. 1539. почав в Вільні, столиці Литви, проповідувати бувший католицький священник Аврам Кульва науку Лютра. Коли в р. 1548. вступив на престол Жигмонт-Август, він приближив до себе віленьского воєводу Миколая Радзівіла, потомка кокихь православних предків, котрий став горячим покровителем кальвінізму. Примір Радзівіла повів за собою цілий ряд знатних литовско-руських родів, за котрими пішли і поменьші шляхоцкі роди. В дуже короткім часі найшов протестантизм стілько прихильників на Литві і Руси,

¹⁾ Русская историч. библ. Т. VII. Стр. 114.

що мало котрий образований чоловік вільним був від єго впливу.¹⁾ Про історію розвою науки Лютра і Кальвіна на Русі, поки що не зібрано ще матеріялів, по натовістє маємо поважну студию О. Левіцкого²⁾ о розпростореню на Русі одной з крайних раціоналістичних протестантских сект — антітринітаризму або соцініянства“, з котрої подам важнійші звістки про розвій тої секти до кінця 16. віка.

Родиною антітринітаризму, що повстав з загального реформаційного движеня в західній Европі в XVI. в., єсть Швайцарія, а основателем єго Михайло Сервет, що в р. 1555. зловлений від Кальвіна скінчив яко єретик на кострі. Єго наука прийняла ся в Італії, де образував ся тайний кружок, котрий опрацював основну науку антітринітаризму т. є. запереченє науки о св. Тройци а тим самим предвічного божества Христа і цілої тайни іскулення. Інквізиція викрила скоро сей тайний кружок, з котрого часть членів скінчила на кострі а друга утекла з Італії. Поміж послідними був Лелій Социн, що в своїх скитанях по ріжних краях два рази звідав Польщу (в р. 1551. і 1558.), через що антітринітаризм, котрого сімена вже давнійше сюда занесено, значно розширив ся. В Польці і Литві застали антітринітаріяни в повнім розгарі протестантизм. До сего загального реформаційного движеня примкнули антітринітаріяни і під єго покровом вели пропаганду своєї науки. Вітверто виступили они з своєю наукою в р. 1556. на синоді польско-литовских протестантів в Сеціміні, а хоть ні один собор протестантский не прийняв їх науки, то їх публична проповідь притягала багато нових членів. В р. 1562. удало ся їм притягнути на свою сторону властителя місточка Пінчова, котрий прогнав звідси кальвіністів а призвав своїх єдиновірців і віддав в їх розпорядимість храм, школу і печатню. Антітринітаріяни приложили рук до розцвіту школи і виступили від тепер ще більше рішучо з вітвертим проповідуванєм своєї науки, скликаючи собори, на котрих хотіли перевести організацію своєї секти і погодити ріжність гадок, яка поміж ними в справі їх науки панувала. Вскорі видали они (1570 р.) польський перевід біблії, а поміж членами антітринітаризму повстає усильна учено-літературна діяльність. Секта пабуває ще кілька нових центрів, а поміж ними місто Раків, де заснують школу (перемінену р. 1602. в академію). Окрім того було у них багато шкіл і печатень в Кракові, Вільні, Люблінні, та иньших містах. Богато знатних шляхоцких родів стає ісповідниками сеї секти. Розширяючись бистро, антітринітаризм болів внутренно

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. Стр. 43—4.

²⁾ Статія поміщена в „Архив-і юго-зап. Россіи“ Стр. 113—182. рівнож вийшла в окремій відбитці п. з. „Соцініанство въ Польщѣ и юго-зап. Россіи въ XVI—XVII вѣкахъ“ Київъ 1882.

браком організації і строго випрацьованої системи своєї науки. Крім ісповідників чистого антітринітаризму, що придержував ся строго науки Социна, налінули в Польщу німецькі і голяндські анабаптисти, що усвоїли собі науку Сервета, но внесли до неї багато містичних черт своїх давних віровань. Они становили партію полужидовствуючу, а відрізнялись від чистих антітринітаріїв ось такими особними гадками: 1) вірованем в будучне відновлене світа, по котрім наступить тисячлітне царство Христове на землі, повне слави і величності, подібне до царства жидів, котрі також мають вийти до того царства і злучитись з християнами; і 2) гадкою о користуваню ся власттю і уживаню оружия. Коли партія чистих антітринітаріїв не дозволяла уживати оружия і займати в державі правительственні уряди, вести війну і убивати проступників, то члени полужидовствуючої секти стояли на просто противнім становищі. Крім тих двох головних сект, в складі польско-литовеских антітринітаріїв було много таких осіб, що по вступленю в секту придержували ся своїх давних віровань протестантских, анабаптиских і других та настоювали на признанє їх всіма. Окрім того розширив ся в Литві ще третій рід антітринітаризму, що появил ся в Новгороді і Москві в 15. в. під іменем ереси жидовствуючих.¹⁾ Подавлена тяжкими карами ересь та відживала в московскім царстві і в 16. в. кожний раз під впливом Литви; но в половині того віку ожила она з невеликими змінами в науці московских вольнодумців ігумена Артемія, Теодозія Косого, Вассіяна, Ігнатія і других старців. Передані судови, деякі з них утекли на Литву та розійшли ся по різних дорогах, відповідно ріжності своїх напрямів. Артемії²⁾ вернув ся до православної церкви і ставав в єї обороні, декотрі пристали до протестантизму, а Теодозій Косой і Ігнатій виступили з проповідію антітринітаризму в зміслі крайного, полужидовствуючого напрямю. Теодозій, приміром, проповідував монотейзм в жидівській формі і ставив книги Мойсея висше євангелія. Він відкидав науку о св. Тройци, божество Іс. Христа, воплощенє, іскупленє, всі тайни, призиванє святих, переданє церкви і письма святих отців; відкидав єрархію і монашество, обряди церковні називав службою божкам, образи — божками і т. п. Рівнож відкидав він всяку світську власть, твердячи, що не треба ні царів, ні властий, ні війни, ні войска, ні панів, ні рабів, ні податків, бо все то не годить ся з християнством, яко братним злу-

¹⁾ История ереси жидовствующих розказана основно в „История русской церкви“ Макарія Т. VI. Стр. 80—111. і в творі Руднева „О ересях и расколах въ русской церкви“. Москва 1838.

²⁾ „Посланиі“ Артемія напечатані в „Русск. истор. библ.“ Т. IV. Стр. 1201—1441.

ченем людей: не треба почитати родичів, бо один у всіх отець — Бог; не слідує гордити чужою вірою, бо всі віри рівні і всі люди однакові перед Богом. Теодозіяни жадали, щоби їх вірні приносили їм матеріальні жертви за їх духовну науку, подібно, як се робили перші христіяни, що клали свої мастки до ніг апостолів.¹⁾

Помимо грубости і абсурдности своєї проповіді, притягали Теодозіяни до себе багато людей так в Литві як і на литовській Русі не для чого иньшого, як для того, що сімена тої науки засіяно вже передше.

Така різнородність гадок і напрямів серед польско-литовських анти-тринітаріїв не могла довше продовжатись, бо она грозила істнованю секти. Се добре відчували анти-тринітарії і їх реформатором являє ся Фавст Социн, свояк Лелія Социна. Він поселив ся в Польщі в р. 1579, почав вести полеміку против полужидовствующої партії і при кінци 16. в. утвердив чистий анти-тринітаризм, що дістав описля від імени свого реформатора назву социніянства. Сам Социн і его прихильники звали ся unitarii, fratres poloni, а в народі і в устах ісповідників других релігій они слили все під іменем а р и я н. Наука Социна містила ся в таких точках. Бог не жадає, щоби люди вірили в то, чого не в силі зрозуміти. Жерелом їх віри було святе письмо, но висшою критерією був людський розум. Догматична наука була така. Один Бог, отець Христа, Бог Израіля. Христос по своїй природі був звичайним чоловіком, що начав істнувати в певнім часі, хоть був зачатий від Духа святого і рождений з Діви Марії. Но так, як Христос приніс з неба людям волю Божу, запечатав єї правдивість своєю майже божою праведністю, чудами і самою смертю, то воскресений Богом, Він дістав Божу власть на небі і землі та став правдивим на віки сином Божим. Дух святий не особа а сила Бога. Христос не іскупив людей, а его місія лежала в тім, що Він був посередником в заключеню нового завіта поміж Богом і людьми і обявив людям дорогу до спасеня і виповнюваня Божої волі. О чоловіці учили социніяни, що він сотворений смертним, но віруючи в Христа і сповняючи волю Божу, він стає учасником безсмертного житя в будучім віці. Чоловік, одарений свобідною волею, не стратив єї по гріхонаденю. Істнованє первородного гріха социніяни відкидали. З особливою силою поборювали они науку Кальвіна о предестинації, а в противність Лютрови учили, що сама віра без добрих діл не веде до спасеня. Рівнож відкидали они: священне переданє, призиванє святих, почитанє образів

¹⁾ Про науку Теодозія гляди „Труды кievской духовной академіи“ з р. 1862. №. 6. статія И. Ємельянова „Ученіє Феодосія Косого“ Стр. 176—215. і №. 9. И. Ємельянова „Полемика противь ученія Косого“ Стр. 88—120, де автор розбирає твір полемічний против Косого, Зиновія Отенського.

і взагалі всю виїшну церковну обрядність і наконєць всі тайни. Они причащали ся вправді, но уважали се звичайним релігійним обрядом, установленим на спомин смерти Христа. Они хрестили старших, но уважали се звичайним виїшним обрядом.

Социніяни признавали сеніорів, презвітерів, однак не придавали до тих урядів ніякого ерархічного значеня. Їх обовязком було старати ся о порядок церковний і дбати о бідних. Учити в церкві може кождий, хто веде ся морально і має до научаня спосібности. Вірним своїм оставляли социніяни вибір святкованя суботи або неділі, бо ні Христос ні апостоли не відмінили святкованя суботи. Социніяни виступали рішучо против уживаня оружя, розуміючи під тим веденє війни і кару смерти.

В практичнім житю головною чертою їх була печаливість о школі і образованю. Відай, що ніхто не зробив тільки доброго для образованя в Польщі і Литві, що социніяни. Місто Раків, де они засновали школу, зібрало в короткім часі до тисяча учеників. Школу в Ракові названо „сарматскими Атинами“. Крім Ракова мали они ще багато своїх шкіл і печатень.¹⁾ Якїж поступи зробив при кінци 16. в антітринітаризм на Руси?... Више згадано було, що наука Теодозия мала особенно багато прихильників на Литві, но в коротці заступає єї наука полужидовствуючих а при кінци 16. в. чистий антітринітаризм.²⁾ Як широко розпросторив ся антітринітаризм на Литві і західній Руси, на се маємо свідоцтва сучасних писателів, Скарги в єго „Synod Brzeski“ і автора „Αντιρρησις“³⁾. В першім творі читаємо докір православним за їх дружбу з протестантами: „Wielkie z nich macie przyjacioły, którzy wam w samym Nowogrodzkim wojewodztwie, jako wiadomośc jest, sześć set y pięćdziesiąt cerkiew i służbę Bożą w nich spustoszyli! Gdzie od sześci set y daley domów szlacheckich religiey Greckiey, ledwie szesnaście abo coś mniej zostało, którzy heretyckiey nowochrześcianskiey zarazy uszli!“³⁾ Не інакше відзиває ся і автор „Αντιρρησις“: „O dał by to Bóg, byście połowicę tey chęci y miłości ku Rzymianom obrócili, którą do Heretyków macie, poznalibyście rychley prawdę y dowiedzieli się, iakimi wam są przyiacielmi, patrzcie na owę powierżhnę zgodę, że z wami spokojnie żywą, że was miłuią, że wam nie dokuczaią, a tego nie baczycie, że tak im, iako y wam tey zgody potrzeba, a złemu, że tesz wy nie tak na nich iako Rzymianie nacieracie, przeciw im nie piszecie, nie disputuiecie się z nimi a po prostu mówiac y sami nic nie umiecie, przetosz was

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. 1. Т. VI. Стр. 113—131.

²⁾ Ibidem Стр. 130.

³⁾ „Русская историческ. библиотекa“ Т. VII. Стр. 950—1.

po jednymu łowią, patrzcie, ażali nie więcej teraz Aryanów y Nowokrześciców z Rusi namnożyło się, nie daleko chodząc poyrzycie w Nowogrodzki powiat, iako się tam ta przekłeta herezya rozmnożyła, ledwie s'etny dom szlachecki naydziesz, któryby tą herezyą nie był pomazany, nusz gdzie indziej.“¹⁾ Колиб навіть в обох названих творах число переходу православних на протестантизм було преувеличене, то всеж таки можна з них побачити, які величезні страти приніє протестантизм на Русі церкві православної. Що о названім воєвідстві, то можна сказати також о берестейськ²⁾ мінськ³⁾ вільн⁴⁾скім, вітебськ⁵⁾ім і других місцевостях західно-руського краю.

Крім Литви і Білої Русі проявив ся антітринітаризм на Волини, про що свідчить нам князь Курбський (жив на Русі від 1563—1583 р.) пишучи в своїх листах, що наукою протестантскою „уже мало не вся Волинь заразилася и неисц'ельн⁶⁾ь болить, скверными догматы подущаема“.³⁾ На Волини окрім Теодозія і Ігнатія був ще третій проповідник антітринітаризму: Мотовило, котрого ужив князь Острожський до полеміки против твору Скарги „О Jedności“, за що Курбський дорікає Острожському кажучи, що Мотовило „еще прегоршій въ догматѣхъ своихъ скверныхъ о Христѣ нежели Магметъ, бо и Магметъ въ алькоранѣ таковыхъ о Христѣ и о Родьшей его хуленій не полагаетъ, но сполу нѣ яко исповѣдуетъ“.⁴⁾ Розширеню антітринітаризму на Волини помагають при кінци 16. в. не мало дідичі Чапличі-Шпановські, властители дуже просторих мастностей.⁵⁾ На Волини переведено книги нового завіта на руский язык членом антітринітариятської секти, Негалевским, в р. 1581. відай при участі ще других антітринітаріів.⁶⁾ В тім самім часі, що і на Волини появил ся антітринітаризм на Україні, а при самім кінци 16. в. сягав він вже до Кієва.⁷⁾ В дальшій часті моєї студії, скажу я ще кілька слівець, о скілько причинив ся протестантизм а з ним дезорганізація і моральний упадок православної церкви до введеня унії, а поки що відступаю слово авторови „Перестороги“, котрий указує нам ще одну причину упадку церкви православної на Русі.

„А въ тыхъ часѣхъ тыжъ паньство Греческое свѣтцкое пришло въ руки Сарацынскіе за грѣхи христіанскіе: однакъ, кгда южъ тотъ тиранъ утвердилъ свое паньство, по часѣ, же Константинополь пусть

¹⁾ *Antiphona* Стр. 179.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 45.

³⁾ Н. Устряловъ „Сказанія князя Курбскаго“ СПб. 1868. Стр. 248.

⁴⁾ *Ibidem* Стр. 248.

⁵⁾ Архивъ юго-зап. Росс. Часть I. Т. VI. Стр. 13⁷.

⁶⁾ *Ibidem* 138 - 9.

⁷⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. Стр. 162.

былъ (бо Грекове розбѣглися были), зобралъ поганинѣ люде до купы и позволилъ, абы патріархъ на столиці своей сидѣлъ и владзу духовную абы трималъ; монастырѣ абы цало zostали и въ нихъ духовные споконнѣ сидѣли; дань певную то есть, по червоному отъ особы давши, вольнѣ не только набоженства, але и ремесла съ кгрунтовѣ, съ которыхъ поживеніе маеть, абы заживалъ кождый; позволилъ тежъ, абы обычаемъ становнымъ людѣ посполитый патріарха обиралъ, а отъ патріарховъ трехъ былъ посвященный и отъ него подтверженный. Такъ-то панъ Богъ предивнымъ чудомъ устроилъ, же тотъ поганинъ, который головнымъ неприятелемъ върѣ Христовой есть, а такъ радъ не радъ, яко несть чужихъ скарбовъ, самъ ихъ не уживаючи, сторожемъ есть и разхищати ихъ никому не допускаеть“.

Що положенє церкви грецкої під панованєм Турків не так було ідеальне, як се нам з'ображає автор, про се годі багато говорити. Нищенє святинь, обдиранє їх з всѣх скарбів, накладанє великих гарачів на вибраних патріархів, продажа єпископств за великі гроші — се все не сьвідчить о вірности слів автора „Перестороги“: що Турок „яко несть чужихъ скарбовъ, самъ ихъ не уживаючи, сторожемъ есть и разхищати ихъ никому не допускаеть“.¹⁾ Не що иньшого, як лише напруженє, яке панувало поміж православними по поводу унії, заставляло їх ідеалізувати тяжке положенє церкви грецкої під турецким панованєм. Вже раньше висказував ті самі гадки Христофор Бронський пишучи, що „Тиранъ турецкій, хотъ присяглымъ крвѣ христіанское неприятеlem будучи... частокротъ еще радъ не радъ ихъ ся оборонцею ставаеть“,²⁾ тай що „тыхъ малыхъ рѣчей (тут розуміє автор жаданє православних на Руси зложеня уніятских єпископів з їх достоїнств) христіане, въ неволи Турецкой живучи зъ ласки Божей не терпятъ“,³⁾ хотъ в авторі „Апокрисиса“ видимо в тім разі більше повздержности,⁴⁾ чим в авторі „Перестороги“. То роздраженє, яке бачимо у обох наведених писателів, виступає ще з більшою силою в „Θρηνοσῆς“ Смотрицкого і граничить з фанатичною ненавистію до всього, що принесла з собою римска церков. Назвавши Рим Вавилоном, каже Смотрицкий, що Христос вхидну церкву віддав в неволю „aby nie riła z kubka nierządu Babilonu wielkiego“, а дальше ідеалізує положенє церкви під Турком: „...Turczyn sam niewiernym będąc, niewolnikom

¹⁾ Про положенє церкви грецкої під Турком гляди: Ив. Малышевскій: „Мелетій Пигасъ“ Томъ I. Кієвъ 1872, також другі жерела подані в богословскій часті моєї студії.

²⁾ Русская историч. библиотекa Т. VII. Стр. 1578.

³⁾ Ibidem Стр. 1786.

⁴⁾ Ibidem Стр. 1604—6.

swoim czystey y niepokalaney wiary Chrześcijańskiej, zużywać w wolności sumnienia dozwała... W tureckiej niewoli kraie wschodnie zbawienne Chrysta Pana Ewanielium y błogosławionych Oyców świętobliwe ustawy, krom wszelkiej odmiany dzierzą...¹⁾ A przetoż daleko pożyteczniejsza iest rzecz zewnątrz zniewoloney a duchem swobodney pod Tureckimi Pany żyć a nizli ciałem y duszą Rzymskiemu papieżowi służyć.²⁾

Тяжке положенє церкви грецької під Турком мусіло відбити ся також на церкві православній на Русі, хоть як бачимо, православні писателі кінця 16. і поч. 17. в. не так раді се признати. Ціла акція цар-

¹⁾ *Θρηνος*... Wilno 1610. Kartka 82.

²⁾ *Ibidem* Kartka 83—84. Против „*Θρηνος*“ а видав тогож таки року 1610. Скарга „Na treny y lament Theophila Orthologa do Rusi Greckiego nabożeństwa przestroga. Wilno 1610. В два роки пізнійше видав Ілля Мороховский против „*Θρηνος*“ а в Вільні книжку п з. „*Παρηγορεῖα*“ albo utolenie uszczypliwego lamentu mniemaney cerkwi wschodney zmyślonogo Theofila Orthologa. (Зміст обох книжок розказаний в студії Завітнєва „Палинодія“ стр. 218—236). „*Θρηνος*“ Смотрицького викликав у православних величезне вражінє. Они називали Смотрицького батьком православія, ангелом Божим, а саму книжку порівнували з творами Златоуста. Книжка ціла ділить ся на десять частий. По передмові до Вишневецького, котрому книжка посвячена, слідує друга передмова „do czytelnika“, дальше Rozdział I. W którym się zamyka Lament, albo narzekanie cerkwie ś. Wschodniej na Synu wyrodne (1—21 kartka). Rozdział II. W którym się zamyka napomnienie Cerkwie Wschodniej do Syna, który ją opuścił z drugimi pospołu (22—30). Rozdział III. Przeciw samowładney zwierzchności Biskupa Rzymskiego (30—68). Rozdział IV. który pierwszey części zamyka traktat o terazniejszym Rzymskim Kościele. A w drugiej o Cerkwi św. Wschodniej krzyżowi podlegley. Gdzie też będzie o dwunastu odszczepieństwach, które nie słusznie adwersarze iey przypisują (68—91). Rozdział V. W którym się zamyka traktat o pochodzeniu Duchu ś. (91—130). Rozdział VI. „O Przasniku, y o kwaśnym Sakramentu wyczerzy Pańskiej chlebie (130—153). Rozdział VII. „O czyściu“ (153—188). Rozdział VIII. O odrzuceniu przez kościoł Rzymski kielicha Nowego Testamentu (188—197). Rozdział IX. O wzywaniu świętych (197—208). Rozdział X. „W którym Catechism, to iest Summariusz, albo krótkie zebranie wiary y Ceremoniy Cerkwie świętey Wschodniej (208—218). Так Скарга як і Мороховский старають ся виказати, що автор „*Θρηνος*“ а заражений протестантизмом, до чою сам Смотрицький признає ся в своїй „*Αρολογίῃ*“. Я збираю матеріяли до студії над „*Θρηνος*“ ом, в котрій хочу виказати жерела, яких ужив до того твору Смотрицький, а тут замічу, що то фанатичне вороганє против папи і римської церкви, яке пробиває ся в „*Θρηνος*“ і, єсть впливом твору протестанта Зібранда Любберта „*De Papa Romano*“. Христофор Бровський, що користував ся наведеним протестантским твором, умів над собою запанувати, тому стрічаємо в „*Αποκρισεῖς*“ ще відповідно малу дозу нетерпимости до папства, по палка нагура Смотрицького пішла сліпо за твором Любберта. Доволі порівнати четвертий розділ „*Θρηνος*“ а з XIII-тим розділом 10-тої книги твору Любберта (загол. сего розділу „*Antichristi sedes Roma*“ стр. 855—864), щоби перекопати ся, який величезний вплив полишив сей твір на „*Θρηνος*“ і.

городского патріархату ограничила ся тим, що як каже автор „Перестороги“, патріярхи „не навѣжали особами своими нашего панства, только черезъ посланцовъ своихъ“; а з другої сторони „митрополитове, каждый зъ нихъ одержавши митрополію отъ господаря кроля Польского, по благословеніи вселенскаго патріарха до Константинополя завше посылали“. Що окрім „посланцовъ“ патріарха приходили на Русь з Греції всякі епископи, архімандрити та розпоряжали ся тут якби в своїх епархиях а тим ширили крайню деморалізацію та причиняли ся до ще більшого унадку церкви православної, про се автор не вгадує; однак для повного образу тогдашних відносин церкви на Русі прийде ся мені низше о тім сказати кілька слів.

В дальшій части величає автор „Перестороги“ князя Острожского і его заслуги для церкви православної. „Того часу, по зезволенію Божіємъ, благовѣрный князь Константанъ Константиновичъ, въ святомъ крещеніи нареченный Василій княжа Острожское, поревновавый благочестивымъ родителемъ и прародителемъ своимъ, съ продковъ своихъ также княжатъ Киевскихъ идучи и у православної вѣрѣ непремѣнно съ продками своими будучи утверженный, и маючи въ дому, въ князствѣ своемъ Острожскомъ епископію Острожскую, уфундованую и маетностями опатреную, и на многихъ мѣстцахъ монастырѣ и въ нихъ иноковъ, възбужонъ будучи Духомъ святымъ, умыслилъ утвердити православную вѣру, продками своими вездѣ уфундованую. И напервѣй старалси у святѣйшого патріарха, абы ся здѣ дидаскаловъ ко розмноженію наукъ вѣрѣ православної зослалъ; а онъ на то маетностями своими ратовати готовъ и доложеня ихъ на то не жалуеть, яко южъ збудовалъ школу, шпиталь и маетностями ихъ надарилъ, и також Словенскую и Грецкую у Острогу заложилъ друкарню, обралъ, со благословеніемъ и зосланіемъ патріарха вселенскаго, и тоє все заложилъ. И такъ почалъ святѣйшій патріархъ Константинопольскій объ овечкахъ своихъ старанья имѣти, которые ся до него утекали; а видячи его (кн. Острожского) таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви Божіей, часто и часто его навѣжалъ, утвержалъ посланцами своими и письмены своими. За чимъ и великій король Польскій святобливоѣ памяти княжатѣ его милости привилеемъ то злѣтилъ и поручилъ, абы преложоныхъ духовныхъ вѣры своеє завѣдовалъ; а за его залѣцнемъ митрополію и епископіи роздавати людемъ вѣры и послушенства Грецкого обѣцалъ, якожъ и давалъ. За чимъ православіє наше почало было просіявати яко солнце; люди учоныє почали были въ церкви Божіей показоватися, учителя и строители церкви Божіей и книги друкованые почали множити ся; що бачучи святѣйшій патріархъ, тымъ частѣй призмрати почалъ и дидаскалы мудрыми обсицалъ“.

Я думаю задержати ся трохи довше над особою князя Острожского, бо хоть его діяльність була вже нераз предметом студій, то всеж таки не найшла до нині цілком точного критичного освітлення. Виравді ми єсьмо ще в тім положеню, що про Острог, про тамошну школу, про учених і учителів, які в тій місцевости перебували, не маємо майже ніяких вісток, через що і повна характеристика князя Острожского і его діяльності неможлива, то всеж таки гадаю, що моїми увагами про сего замітного чоловіка причиню ся бодай дрібною до роз'ясненя сего темату. Чим однак до того приступлю, мушу замітити, що автор „Перестороги“ ошибочно приписує королеви Стефанови Баторому (король польській є святобливої пам'яті) наділене князя Острожского правом завідувати „духовними вѣры своєї“ і поручати кандидатів на опорожнені митрополії і єпископства. Таку грамоту видав Острожекому наслідник Баторого Жигмонт III. дня 21. жовтня 1592 р. „маючи взглядь“ — як пише ся в грамоті — „на заслуги упріймости вашей и предковъ упріймости вашей ку той речі посполитей“.¹⁾ Та ошибочна вістка, як і єще одна, про котру дальше буде мова, по моїй гадці подана автором „Перестороги“ нарочно, бо немислима річ, щоби автор, котрому, як се побачимо пізнійше, відома була „Апокрисисъ“, де напечатано автентичний документ, не доглянув сего, що не Стефан Баторий, але король Жигмонт III надав Острожекому той привилей. Нарочно, гадаю, робить православний автор ошибку не для чого иньшого, лиш щоби звеличити короля Стефана Баторого, котрий не тільки слив віротерпимостию, але не приложив також руки до введеня унії.

Князь Константин Константинович Острожский був сином знаменитого гетмана литовского Константина Івановича, що брав участь в трицяти походах воєнних, чоловіка знаного з вірности до короля польского, що попав був в неволю Івана III. і відомстив єї пораженєм війська московского під Оршою. Не міг похвалити ся тими самими подвигами хоробрости воєвода кїєвский Константин Константинович Острожский, однак его величезні маєтки поставили его в ряду найбільше впливових личностей Польщі і Литви, в одну з найкрасших і найбільше богату в всілякі події епоху польскої історії. Майно его складало ся з 80. міст і кількох тисяч сїл, а окрім того стояли в его заряді чотири величезні староства на Русі; доходи его становили суму до мільона червоних золотих. Подібно як его отець був він також великим приклонником короля польского, а хоть в р. 1569. був противником полученя Литви і Русі з Польщею, то мимо сего видячи рішучу волю польского короля, перший підписав грамоту злученя тих країв. Не малі заслуги поніє князь Острож-

¹⁾ Русск. истор. библ. т. VII. Стр. 1294.

ский около піднесення просвіти і розбудження життя духового на Русі при кінці 16 в., не щадячи видатків на закладане шкіл, печатень і видаване книжок. Їго заходом заложено школу в Турові (1572), Володимірі Волинськiм (1578), Острозі (1580), а вкінці в Слуцку і Києві. Найважнішою з них була школа в Острозі, до котрої спроваджував учителів з Греції, поміж ними Кирила Люкаріса, пізнійшого царгородського патріарха. Він заложив печатні в Острозі¹⁾ і Дермани, звідки виходили книжки богослужебні, богословські і полемічні. В виду фактичних його заслуг на полі просвітнім, а ще більше задля того, що Острожський не приступив до унії в р. 1596. та зівстав вірним православію до кінця життя, автор „Перестороги“ а ще більше автор „Палинодіи“ звеличують його діяльність, називаючи його „слава и свѣча ясновѣтлая, сильный муръ мѣдяный отъ Бога благочестію нашему поставлений“ і т. п.²⁾ Ще раніше написав співробітник знаменитого діла князя Острожського „Біблі-ї“, вид. в р. 1581., Герасим Данилович Смотрицький в честь Острожського два панегіричні стихи, в котрих порівняв його з Володиміром Великим і Ярославом Мудрим :

¹⁾ О печатні в Острозі видав студию Арсеній Сілецький п. з. „Острожска типографія и ей изданія“, поміщену в „Вольск. епарх. вѣдомостяхъ“ за р. 1884. ч. 29, 30, 31, 33, 34, 35, і за рік 1885. ч. 7, 8, 9, 10—11, 20—26. З огляду, що та студія у нас мало звісна, подаю короткий зміст її. По короткім вступі, автор переходить історію розвою протестантизму на Литві і в Польщі в 16. в. з доволі совісною точністю, хоть не послугує ся студією Ор. Левіцького о Соцініанстві, мимо сего, що она була печатана в р. 1883. Далше переходить автор історію приходу Єзуїтів на Литву і з повною гідною признанія безсторонністю, говорить о їх діяльності релігійній і просвітній, причім застановляє ся над діяльністю Скарги і аналізує его твір „О Jedności“. Згадуючи о деморалізації вишого а темноті низшого православного духовенства, автор не входить в причини, котрі породили сей сумний стан. В коротких словах згадує автор о князю Курбськiм, о Мотовилі, о перших славянських печатнях. То все становить першу часть студії. В другій части величає автор утертою дорогою панегіриків російських заслуги князя Острожського та полемізує против гадок Кудіша о Острожськiм. Далше згадує автор о Герас. Дан. Смотрицькiм, о Кир. Люкарисі, о Вас. Суражськiм, о презв. Даміанні і его переводі „Лѣкарство на оспальній умьселъ чловѣческій“ з р. 1607., о авторі „Апокрисиса“, а далше говорить о звістїямъ кнїгопечатнику Федорові. Нових біографічних даних про тих діятелів автор не подає. Згадуючи о цілі видава Острожської біблії, автор аналізує передмови до сеї кнїги. Рівнож аналізує він „Ключ царствія небесного“ (1587) Гер. Дан. Смотрицького, кнїгу „О единой вѣрѣ“ Суражського (1588), „Кнїгу о вѣрѣ“ з 1598. де видані посланія Мелетія Пітаса до Острожського, „Апокрисисъ“ Филалета, „Отвѣтъ на письмо Поцѣа“ клирика Острожського, а вкінці подає хронологічний спис всіх видань Острожської печатні. Замітку о тій студії Сілецького помістив проф. Петров в 142. томі „Журн. министр. нар. просвѣщенія“.

²⁾ Русск. истор. библ. Т. IV. Стр. 1135 і слід.

„Нынѣ же Константинъ Острожское княжа,
 Его же Богъ самъ избра яко вѣрна стража,
 Праотець своихъ изволенію православныя вѣры,
 Виємъ бо ся показали божественныя дары,
 Всевѣтлыхъ писаній неизглаголанная сладость,
 Владимиръ бо свой народъ крещеніемъ просвѣтилъ,
 Константинъ же благоразумія писаніемъ освѣтилъ
 Тогда многобожіе упразднися идольскія лести,
 Нынѣ же славится божество єдиной власти.
 Ярославъ зданіемъ церковнымъ Кієвъ и Черниговъ украси,
 Константинъ же єдину съборную церковъ писаніемъ възвиси.¹⁾“

Слѣдом Герасима Даниловича Смотрицкого та панеґіриків 17. в. пішла значна часть історіографів російских сего віка. Що писателі 16. і 17. в. добачають в Острожскім „вѣрна стража“, „муръ благочестію“, що покривають его хиби, котрі їм були звістні, се не дивниця, коли побачимо, кільки родів шляхоцких руських переходило з православія на протестантизм та катоїцизм. Для православних значило дуже богато, що такий могучий маґнат, яким був Острожскій, не пішов за другими і остав вірим православію. Но в нашім віці не потребуємо глядіти на жите і діяльність Острожского очима писателів 16. і 17. в. Безпідставне ідеалізоване якої небудь історичної личности не приносить користи науці, а приймати похвали панеґіричні 16. і 17. в. в буквальный змислі при нищій розвою історіографії, значить, як се справедливо замічає Куліш — вертати ся в літописний період науки.

Хоть як я вже замітив, нам годі дати нині повну характеристику князя Конст. Острожского, всеж таки можемо собі виробити бодай в приближеню образ его діяльности. По при істориків панеґіриків годить ся мені згадати ще о голосах критичних Костомарова і Куліша. Коли перший з них не пішов слѣдом панеґіриків і дав натяки на вплив Курбского, якому підлягав Острожскій в своїй просвѣтній діяльности, то другий

¹⁾ Библия сирѣчь книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску... Я користував ся примірником, що находить ся в бібліотечі кієвской духовной академіи. О острожскій біблії написали знамениту студию Горский і Новотруев в „Описанію рукописей синодальной бібліотеки“, Москва 1855. Часть 1. Священное писаніе, — де прийшли до результату, що хоть вчені острожскі користали з першого повного славянського зборника біблії (1499 р.) новгородского єпископа Ієнадія, то однак справляли єї по тексті грецкім. Проф. Владиміров в своїм цїлім ділі „Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, початныя изданія и языкъ“. Кієвъ 1888 — доводить, що в книгах „Плачь Єреміи и Юднѣъ“ пішли учені острожскі за рукописцями списками, в котрих містив ск церковно-славянський текст з переводом Скорини, що отже вплив Скорини замітний також на виданю острожской біблії. (Стр. 211—234).

відмовив князеві Острожському всякого характеру, вказав на впливи то православних, то Бзуїтів, то протестантів, котрі в діяльності князя Острожского можна добачити, та замітив, що его годі називати „муромъ благочестію“, бо він перший вітворив двері пропаганді католицизму на Русі. Про просьвітну діяльність князя Острожского а іменно про его жертви на школу в Острозі, на друкарню і печатанє книжок, каже Куліш, що були се пожертвованя не малі, но сума, яку платив Острожский одному з каштелянів, шоби два рази в рік наливав єму вино при обіді, була ледви чи не більша від тої, яку видавано на школу, друкарні і проч. В заведеню школи, в розширеню на Русі богослужебних і других книжок, каже Куліш треба добачувати вплив других людей, заінтересованих в тім гарнім ділі; він тільки склонив ся на їх просьби.¹⁾

Хоть осуд Куліша занадто строгий, то всеж таки треба признати єму значну долю правди. В житю князя Острожского і в его діяльності бачимо тільки неясностей, тільки неконсеквенцій, що о постояности его характеру, о его твердій волі говорити годі. Панегірики Острожского бачуть в нім стовп православія, але католики виділи в нім неменше довгий час стовп католицизму, а протестанти причисляли его через ціле житє до своїх ісповідників. На довід, що Острожский вітворив двері католицькій пропаганді на Русі, подає Куліш се, що він оженив ся з католичкою Тарновскою, з котрою в православний дім князя Острожского війшов звістний апостол католицизму на Русі, Петро Скарга; дальше згадує про перехід его сина Януша ще за житя вітця на католицизм і т. п.²⁾ Я гадаю вглянути в се питанє, о скілько кн. Острожский причинив ся до введеня унії на Русі при кінци 16. в., трохи глубше і в тій цілі звертаю увагу читателів на одну грамоту писану Острожским в справі унії до Риму на трийнацягь літ перед проголошенем унії на соборі в Берестю 1596 року.³⁾ В грамоті тій, на котру, о скілько мені звістно, до нині

¹⁾ Історія возсоединенія Руси. Т. I. Стр. 265—280. Подібні погляди находимо також в другім творі Куліша „Історія отпаденія Малороссіи отъ Польщи“ поміщенім в „Чтеніяхъ и т. п. московского общества“ за рік 1888. Кн. 2.

²⁾ П. Кулишъ „Отпаденіе Малороссіи отъ Польщи“ Стр. 21. і слід.

³⁾ Vagonius „Annales ecclesiastici“ edidit Theiner. Romae 1856. Том. III. Стр. 435. Грамота гласить: Beatissime Pater! Post oscula pedum beatissimorum, obsequiorumque meorum commendationem. „Cum Reverendissimus Episcopus Massanensis Sanctitatis Vestrae Nuntius, quem Cracoviae conveneram, multa mecum de hominibus nonnullis conquestus esset, qui inter Graecam et Romanam Ecclesiam studiose dissidia quaerunt, cumque ego aperte testatus essem, nihil me ardentius, quam fidei unitatem et christianorum omnium consensionem exoptare, et si res ferret aliquando, ut pro tanto hoc bono mors mihi esset oppetenda, non recusaturum; idem Reverendissimus Nuntius velle se dixit, pium hoc meum propositum adiuvarе, atque a Sanctitate Vestra adiumenta illa, quae ad hanc rem necessaria esse videbantur,

не звернено належитої уваги, пише Острожський до папи, що боліючи над незгодою церкви грецької з римською, радби довести до єдності в вірі і до згоди всіх Християн і охотно віддавши за се жите. В тій цілі просить Острожський папу, щоби прислав єму для школи в Острої образованих Греків, котрі умілиби переводити книжки грецькі на язык славянський а взглядно латинський. Надії, які покладав Скарга на князя Острожского в своїй передмові до „Jedności“ пишучи: „mam k temu wielką w Panu Bogu nadzieję, iż wasza ks. mość serce... do tego pobudzi, aby się co około ziednoczenia narodów tych Ruskich z kościołem Bożym i wybawieniu tak wielu dusz zaczęło, szczęśliwie skończyło“¹⁾ — почали сновняти ся. З сеї грамоти Острожского писаної до Риму видимо, що Острожський був одним з перших Русинів, що підніс гадку о унії і навязав дипломатичні переговори в тій справі з Римом. Сей крок Острожского не був тайною для сучасних католиків в Польщі, коли Скарга в своїм „Synod-i Brzesk-im“ підносить, що король польський, стараючи ся о введе унії, „wiedział też o tym, iż o taką jedność przed kilkanaście laty starał się j. m. pan wojewoda Kijowski... u Grzgorza 13. papieża przez x. Possewina, aby się szczęśliwie wykonać mogła“.²⁾ Нема сумніву, що сей крок князя Острожского треба приписати впливови католицьких духовних а взглядно Посевіна.³⁾ Однак католицька сторона не попала на відповідного чоловіка. Князь Острожський був до сеї ролі найменче пригожим, бо коли з одної сторони терен для унії ще не був тогди достаточо підготовлений, то з другої сторони акція переведеня унії вимагала чоловіка сильного характеру, непоколибимої волі, а заразом чоловіка горячого одушевлення. Тимчасом князь Острожський не мав того сильного характеру, тої неустрашимої енергії, якою міг повеличати ся апостол унії Потій;

imprimisque homines Graecos eiusdem religionis pro Collegio Ostroviensi, probos et eruditos, qui Graecos etiam libros in slavonicam, vel si hoc non potest esse, in latinam linguam vertant, impetrare. Quare ut ipsius Domini Nuntii litteris fidem habeat Sanctitas Vestra, utque me, licet longissimo terrarum intervallo ab ipsa distantem (quod pro sua benignitate facere tum, cum per Reverendum Dominum Dionisium Paleologum gratissimum mihi bibliorum librum misit, dignata est) semper etiam in posterum gratia sua complectatus, studiosissime peto, beatissimoque ipsius pedes humillime exosculor. Datum Cracoviae 8. Julii anno Domini 1583. Sanctitatis vestrae humillimus et devotissimus Constantinus Dux Ostrogoiae manu propria.

¹⁾ Русская истор. библиот. Т. VII Стр. 229.

²⁾ Ibidem Стр. 944

³⁾ З сторони писателів російських маємо студию над діяльністю Посевіна, пера С. Дахновича, поміщену в „Трудахъ кievск. духовн. академ.“ за рік 1865. Ч. 1. Стр. 103—38, Ч. 2. Стр. 229—276, Ч. 3. Стр. 373—418 п. з. „Гзуитъ Антоній Посевинъ“.

князь Острожский улягав безнастанно впливови то православних, то католиків, то протестантів та хилив ся на одну, другу, або третю сторону. Щоби доказати, що не без причини роблю Острожському сей закид, мушу порушити деякі справи, які з моєю студією не мають нічого вшпільного, а про які для розсвітлення діяльності князя Острожского і его відносин до унії згадати потреба. Я вже зазначив више, що князь Острожский був ворогом злученя Литви і Руси з Польщею, підніс навіть против него протест, а однак один з перших підписав грамоту злученя тих країв. Вже в тім історичнім факті можна видіти слабу волю і нерішучість Острожского, хоть протест Острожского міг бути також дипломатичним кроком, бо для руських маґнатів унія люблинська була понадною для того, що на підставі єї всі лена ставали приватною власністю наділених. Другою справою, де вже ярко виступає брак рішучости з его стороны, єсть справа календарска. Коли в р. 1583. заходом папи Григорія XIII. зреформовано юліянський календар, звернено ся з Риму до Острожского з просьбою, щоби він допоміг до введеня нового календара на Руси. Князь Острожский радо удав ся до царгородского патріарха Єремїї II. з представлєнєм, щоби він прийняв календар і дозволив на введенє его на Руси.

Патріарх Єремїя був прихильний тій гадиї, однак, як пише Баронїї,¹⁾ патріарх александрійский Сильвестер не тільки не згодив ся на той крок, але токож робив докори князеві Острожскому, що він підносив ту справу. Під впливом Сильвестра видав Єремїя II. грамоту, в котрій віззав Русинів, щоби не відступали від старого календаря.²⁾ Гадавби може хто, що князь Острожский буде в тій справі робити які дальші кроки, но він вдоволив ся тим, що віддав Посевінови листи патріархів з просьбою о написанє відповіди, котра мала бути патріархам вислана, хоть се его не спиняло в пару літ пізнійше видати на свій кошт трактат Суражского о „Злудѣянїи латинскомъ“, себ то о перемінї календара.³⁾ Що вість про віднесенє ся князя Острожского в справі календара до патріарха і про прихильність патріарха Єремїї II. для зреформованого календара правдива, про то не сумніваю ся, бо о тій самій справі згадує нам польский проповідник в 16. в. Станіслав Гродзіцкий в своїй

¹⁾ Baronius „Annales ecclesiastici“ Том III. Стр. 435. „Verum tamen res haudquaquam pro spe tum Gregorio XIII, tum Ostrogensi duci contigit, nam Constantinopolitanus ab Alexandrino Patriarcha, qui ab ecclesia catholica alienato omnino erat animo, impulsus atque illectus, non modo Calendarium non admittendum existimavit, sed etiam duci Ostrogensi graviter succensuit, quod in ea esset sententia, ut eius Ruthenis adscidendum proponeret“.

²⁾ Акты зап. Россіи. Т. III. ч. гр. 138.

³⁾ Русская историч. библ. Т. VII. Стр. 853—915.

брошурці „О поправі календаржа“¹⁾, на котру явилась відповідь в згаданім трактаті Суражского, що жив на дворі князя Острожского і бувби певно нап'ятував тенденційність сеї вістки, колиби она не була вірною.

З доселі наведених вісток про діяльність Острожского можна внести, що з одної сторони впливало на него латинське духовенство і він ему піддавав ся, а з другої стояв Острожский під впливом православних учених, які находили ся на его дворі та віддавав їм також свою данину. Говорячи о впливах, які відбивали ся в діяльності Острожского, годить ся ще згадати про один значний вплив на князя Острожского при кінци 70-тих років і в початку 80-тих — з сторони князя Курбского, на котрий вже звернув увагу Костомаров, кажучи, що з письм князя Курбского до різних осіб можна нарівно судити, що той московский вигнанець мав сильний вплив на діяльність князя Острожского в обсягу охорони віри і відродження книжної образованности.²⁾ По мойй гадці впливови князя Курбского треба приписати не тільки просвітну діяльність Острожского, але також се, що Острожский при кінци 70. або в початку 80-тих років не перейшов на сторону католицизму або протестантизму. Рівночасно з впливом латинського духовенства, котрий вже так далеко загнав Острожского, що він навязав в справі унії переговори з Римом, можна добачити в тім самім часі другий вплив на Острожского — з сторони протестантів. Ті вже так далеко підготовили собі почву, що Острожский поручив соцініянину Мотівилі написати відповідь на книгу Скарги „О Jedności“, котрою Острожский зразу одушевляв ся, хвалячи сеї твір ученого єзуїта перед князем Курбским. По нерішучости князя Острожского а метких заходах так католиків як і протестантів можна було сподівати ся побіди над ним одної або другої сторони, но тут виступає велична постать князя Курбского, котрий на якийсь час ударемняє ті заходи. В своїх листах то дорікає Курбский Острожскому за его прихиль-

¹⁾ „О поправі календаржа казаніе двоіе X. Stanisława Grodzickiego Doktora y Profesora w Akademiei Wileńskiej Societatis Jesu. Pierwsze poście w Białą, a wtóre w drugą po Wielkieynocy Niedziele, w kościele św. Jana miane w iedno zebrane y wydane. Przez Stanisława Młodeckiego. W Wilnie 1587. (Прим. в бібліотеці Осолівських п. ч. 5449.) „Lecz co naywietsza — читаємо там — iż tenże patriarcha Jeremiasz słuszne przyczyney poprawy kalendarża wziąwszy, tak od Oyca św. Papieża, iako y od Jasnie Wielmożnego Xiążęcia Konstantyna Woiewody Kiiowskiego (który go do zgody iako Pan baczny y zgodę a iedność lubiący listy z poselstwem swym przywodził) nie tylko na poprawę kalendarża zezwolił, ale też posła swego do Rżymu posłał. Ale grzechy to czyjeś sprawiły, że to nie doszło“. (Стр. 17—18).

²⁾ Біографія князя Курбского списана в творі Н. Устрялова „Сказанія князя Курбского. Изд. III СПб. 1868. на стр. XII—XXXII, гляди також статію Пипіна в „Вѣст. Европы“ за р. 1894. місяць серпень.

ність до єзуїтів та перестерігає его перед їх „лукавими кознями“,¹⁾ то називає Мотовила „ядевитшимъ, нежели Арій безбожний“²⁾ і взиває Острожского, щоби не дружив ся з протестантами, пишучи: „Къ тому возвесели общаго царя нашего Христа Бога Твоего, престани дружитися съ тѣми супостаты, непріятельми Ёго, прелукавymi и презлыми, ибо никтоже можетъ другъ царевъ быти, кто съ непріятельми его дружбу ведетъ, или кто ихъ у себя ховаеть, яко за иѣдрами змѣевъ; и трикратнѣ молются, престани, уподобляясь праотецъ твоихъ ревности благочестія, отжени ихъ ко подобнымъ имъ... аще хочещи Христа твоего помощь въ дому имѣти“.³⁾

Упізнєня Курбского, повні енергії і завзята а разом любови до православної церкви, его перестерігання перед Єзуїтами з одної а протестантами з другої сторони, мусіли мати вплив на Острожского, що бачимо так з видавництва Острожского для добра православної церкви в поч. 80-тих років, як і з сего, що твір Мотовила против „Jedności“ Скарги не удосгоїв ся печатаня. Може впасти в око ще і та обставина, що висше згадане письмо в справі унії написав Острожский не скорше, як в рік смерти князя Курбского, коли вже сей вигнанець московский не брав участи в житю публичнім задля недуги, котра не підвела его вже з ложа болізни. Якби ми не дивили ся на письмо Острожского до Риму в справі унії, то все можна уважати певною річю, що сей крок Острожского був немалою заохотою для латиньского духовеньства до піднятя більше рішучих мір в справі введеня на Русі унії, котра і так, чи скорше чи пізнійше, наступити мусіла.

Попри вплив Курбского на Острожского в релігійнім взгляді треба ще згадати про его вплив на просьвітну діяльність сего магната. Як великим був сей вплив, про се напевно твердити годї, бо не маємо точних даних, о скільки князь Курбский брав участь в роботі просьвітній в Острозі. Однак з листів князя Курбского, писаних так до Острожского як і до других личностей, видимо, що ніхто може так не відчув тяжкого положєня церкви православної на Русі і що може ніхто другий не взяв ся з таким жаром до переводів творів св. Отців потрібних до піддержаня віри на Русі, як князь Курбский. Він переводить письма святителів церкви та посилає їх то Острожскому, то другим сучасним людям; заохочує, щоби они ставали враз з ним до труду для добра церкви православної. Він перший ярко підносить питанє, якою мовою треба видавати переклади св. письма, та майже в кождім своїм письмі ломить копії

¹⁾ Н. Устряловъ „Сказанія князя Курбского“ Стр. 245.

²⁾ Ibidem Стр. 245.

³⁾ Ibidem Стр. 249.

за тим, щоби уживати „языка словенскаго“. Так пише Курбскій в листі до князя Острожского, що переклав бесіду Златоуста о вірі, надії і любові: „Преведохъ отъ Римска, не отгнѣняючи сенсу, ани граматическаго чину, ани въ наймнѣйшихъ по силѣ моеї; а преложихъ ю на вожделѣнный и любимый праотець Твоихъ прирожденный языкъ Словенскій, и послахъ ю ко вашей свѣтлости на прохлажденіе духовное, яко ко благородной душѣ и свѣтлой княжецкой отъ зацнѣшаго и святѣйшаго учителя заимствовахъ“...¹⁾ В тїм самїм листі дорікає Курбскій Острожекому за се, що він радить ему для „лѣпшаго выразумѣня“ перекладати свої переводы з славянської мови на „Польшизну“. „Вѣрь ми ваша милость — пише Курбскій — еслибы и не мало ученыхъ сошлось, Словенска языка клоняюще чины грамматическіе и прелагающе въ польскую барбарію, изложити текстъ въ текстъ не возмогутъ...²⁾ З листу Курбского до ученика старця Артемія Марка знаємо, що Курбскій носив ся з пляном перевести на славянську мову твори Василя Великого, Іоана Златоуста, Григорія Богослова, Кирила Александрійского, Іоана Дамаскіна і Никіфора Калліста; в тїм же листі жаліє він, що на Русі нема людей, що умілиби славянську мову. „Добуду каже Курбскій — Грецькимъ умѣющаго, або Латинскимъ, но Словенскій не будутъ умѣти“.³⁾ Немовби в відповідь на слова Скарги, котрий не вірив в будучність „словенского языка“ та твердив, що „z słowieńskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może... a popi, gdy co w słowieńskiem chcą rozumieć, do polskiego się udać po tłumactwo muszą“⁴⁾ — старає ся Курбскій виучити „словенскій языкъ“ та просить Марка, щоби приїхав до него, та поміг ему в переводах: „а того ради просьбу и моленіе братское къ вашей милости простираю; союза ради любовнаго Христа нашего, такожъ и раба его, старца Твоего а моего отца, святаго преподобнаго Артемія, яви любовь ко единоплемянной Россіи, ко всему словенскому языку. Не облѣни ся до насъ приїхати на сколько мѣсяцей, даючи помощь нашему грубству и неискуству, бо не обвыкли мы... словенскому языку въ конецъ и того ради боимся пустити едины, безъ помощи на такъ великое и достохвальное дѣло“.⁵⁾ Одушевлене, з яким відносив ся до „словенского языка“ Курбскій, вскорі огортає цілу Русь. Перевід перших острожских видань, ви-

¹⁾ Ibidem Стр. 222.

²⁾ Ibidem Стр. 222.

³⁾ Ibidem Стр. 224.

⁴⁾ Русская историч. библ. Т. VII. Стр. 485.

⁵⁾ Устриловъ: „Сказанія князя Курбскаго“ Стр. 225.

готовлений „по языку словенску“, в перших школах на Русі при кінці 16. в. ставлять Русини на перший плян тойже „словенській языкъ“, появляють ся в печаті „словенскій“ граматики, а число видань тих граматики¹⁾ може нам свідчити о ентузіязмі, з яким до сеї справи віднесли ся Русини кінця 16. і першої половини 17. віка. Підносячи вплив Курбського на розвій „словенського языка“ на Русі, годить ся менї згадати ще про один замітний факт, що перша граMATика напечатана в Вільні в печатні Мамоничів, з котрими князь Курбський переписував ся,²⁾ так що і на се перше виданє граматики „словенскої“ вплив Курбського не виключений.

Не входжу я тутки в то питанє, чи і о скілько сеї „словенській языкъ“ нагадував старословенську мову; не буду я також розводити ся над тим, які причини склали ся на се, що місто вносити народну мову в літературу, Русини того часу взяли ся з таким завзятем до „словенскої“ мови; не стану я також говорити о тім, чи і о скілько сеї „словенській“ язык причинив ся до застою в розвою нашої народної мови, бо

¹⁾ Перша граMATика появилa ся в Вільні „ГраMATика словенська языка... зъ газеоилакіи славнаго града Острога, власне отчизны яєвѣ вельможного княжати и пана Конст. Константиновича на Острогу“ — заходом Мамоничів в р. 1586. Дальше напечатано: „*Δεξιότης*“, граMATика доброголаголиаго еллино-словенського языка совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многиименитому російскому роду... во Львовѣ, въ друкарнѣ братской. 1591. Сложена отъ различныхъ грамматикъ спудейми, иже въ львовской школѣ р. 1591. — Третим твором: ту тьжѣ о св. Троици и о въчеловчєніи Господни“, печ. в Вільні 1596 р. Дальше видано в тім же році в Вільні граMATику п. з. „ГраMATика словенська съвершеннаго искусства осми частей слова и иныхъ нуждньхъ, новостъавленна Л. З.“ При кінци сего учебника, по короткихъ правилахъ о складаню вершів, додано ще: 1) Толкованіє молитвы, которой научилъ Господь Иисусъ Христосъ учениковъ своихъ“ і „Лексисъ“ Ливрентія Зизанія Но найважнійшою з граматики, найбільше ціннимъ трудомъ була граMATика Смотрицкого: „ГраMATики словенскія правилное сѣнтагма потцаніємъ многогръшнаго мниха Мелетія Смотрицкого въ коіповіи братства церковнаго Виленскаго лѣта 1619... въ Евю. ГраMATика Смотрицкого дожила трохъ видань і була не лише підручникомъ для Русинів, але такожъ для полудневихъ Славян. Крім тихъ граматики напечатано ще в р. 1621. в Вільні: „ГраMATика албо сложеніє писмена, хотящимъ ся учити словенського языка, млодолѣтнимъ отрочатомъ“, в виді букваря; дальше: „Букварь сирѣчь начало ученія дѣтемъ вачинающимъ чтєнію изыкати“, напеч. в Кутєніі р. 1631. „Букварь языка славенска, писаній чтєнія учитися хотящимъ въ полезное руковоженіє“, в Могилєві 1636 р. і вкінци: „ГраMATика или писменница языка славенського тцатєлемъ вѣ кратцѣ издана в Кременци 1638. р. — „Лексисъ“ Зизанія послуживъ жєреломъ для Памви Беринди (1625 р.) до виданія єго твору п. з. „Лексиконъ славєно-роскїей и именъ тълкованіє“.

²⁾ Н. Устряловъ „Сказанія кн. Курбскаго“ Стр. 226—232.

се вже пояснили другі люди; ¹⁾ — я відмічую лише, який могутий вплив мав московський вигнанець не тільки на діяльність князя Острожского, але також не в малій часті на розвій життя духового на Русі.

Не хочачи перебігати в думках автора „Перестороги“, мушу здержати ся з характеристикою дальшої діяльності князя Острожского і його відносин до унії, як також з виказуванем впливів, які сим магнатом руюводили в його дальшій життю; а поки що полишаю слово авторови нашого літературного пам'ятника.

Печаливости князя Острожского о добро церкви православної рад би автор „Перестороги“ приписати приїзд на Русь патріархів антиохійского Йоахима і царгородского Бремїі. „А наконець — читаємо в „Пересторозі“, — святїйшїй патріархъ Іоакимъ Антиохійскїй первый, а потомъ Константинопольскїй Іеремїа въ землю Рускую прихали, и часъ не малый каждый зъ нихъ приїздомъ своимъ перемѣшковали, и братства у мѣстахъ постановили, и ставропигїю во Львовѣ уфундовали, а то напредь припомянувши Стефанови королеви, же то епархїя его власная Константинопольская есть. А въ томъ ему помогли два сенаторове, то есть, православные вѣры еще старые обрѣтающїися, помѣненный князь Острозскїй, воевода Кїевскїй Василїе, и Феодоръ Скуминъ Тшкевичъ, воевода новгородскїй. Зачимъ увѣдавши король отъ своихъ канцлеровъ, же продкове его вѣру Грецкую у панствахъ коронныхъ, ровнѣ яко и Римскую при вольностяхъ и при зверхностяхъ ихъ, въ своихъ границахъ духовноѣ владыы zostавуютъ, и то присягою потвержаютъ и правами остерегаютъ, — даль тежъ привилей свой король Стефанъ святїйшому патріархови Константинопольскому, абы во всемъ епископове зъ митрополитомъ и зо всѣмъ духовенствомъ его яко пастыря своего слухали, и порядковъ и справъ вшелякихъ черезъ него постановленныхъ, ведлѣ старыхъ правъ, послушными были“.

Придаючи велике значенє приїздови патріархів Йоахима і Бремїі, зазначити мушу, що головною ціллю побуту їх на Русі було збиранє милостинї для своїх опустошених патріарших столиць.²⁾ Йоаким прибув на Русь в початку 1586., а видячи у Львові „нерадїєнїе о исправленїи въ росскомъ родѣ“ і піддаючи ся просьбам членів братства львівского, котре подїбно як і вїленське братство існувало вже в половинї 15. в., затвердив їм новий статут і повідомив о тїм царгородского патріарха. На підставі сего нового статута мало братство львівське як найширшїй кружок членів збирати, закладати і удержувати школи, основувати печатні, обра-

¹⁾ Гляди прим. студию Житецкого п. з. „Очеркъ литературной исторїи маорусск. нарѣчїя въ XVII в., помїщ. в „Кїевск. Старинѣ“ за 1888 р.

²⁾ Кантеревъ: „Характеръ отношенїй Россїи къ правосл. Востоку въ XVI—XVII ст. Москва 1885. Стр. 38, і слїд.

зувати молодіж, видавати книжки. Тим самим статутом віддано братству надзір над моральним життям не лише братчиків і мірян, але також священників; крім того могло братство виступати також против єпископів, коли б они йшли против законів церковних і рядили церквою не після установ апостолів і св. отців. Щоби увільнити братчиків від переслідуваня єпископських судів, установлено, що, коли би хто з братства був обвинений перед єпископом, то він не обов'язаний являти ся на его візване, доки не стане з ним братство. В кінці 1857. р. царгородський патріарх Єремія не тільки утвердив статут, але загрозив виклятем, ели би єпископ князь або хто небудь з простих людей посьмів спротивити ся тим постановам.¹⁾ На рік 1588. припадає приїзд на Русь царгородского патріарха Єремії. Хоть православна церква на Русі була під властїю царгородских патріархів близько шість віків, то до сего часу не відвідав єї ще ні один з царгородских патріархів. Єремія перший рішив ся на ту подорож і вибрав дорогу на Польщу і Литву. В початку мая 1588. р. він прибув на границю Польщі і післав письмо до канцлера Замойского з просьбою, щоби він дозволив єму остановити ся в своїй маєтности Замостю. Замойський запросив патріарха до себе, а окрім того виведав в короля для патріарха грамоту на свободний проїзд через Польщу і Литву. Патріарх переїхав через Берест і 3-го червня прибув до Вільна, де єго стрітили єпископи православні і міряни. В часі свого побуту в Вільні затвердив патріарх статут братства віленського, котре в часі борби против унії відограло дуже визначну ролю, та вийняв так братство львівське як і віленське з під юрисдикції єпископів.²⁾ Примір заснованя а радше переобрання братства львівського і віленського потягнув за собою і другі міста і коли до половини 16. в. крім наведених братств основало ся заведви кілька міщанських братств по селах і місточках, з початком послідної четвертини 16. в. картина переминає ся; церковні братства появляють ся одно за другим в більших і малих містах і місточках, та в яких 10—15 літах становлять густу сїть на просторони від Львова до Вільна і Мстислава. Причиною, що визвала таке бистре розмножене братств не була, як се думають деякі російські історики — борба против католицьому, бо ще майже до заведеня унії членами братства були також люди „римскої вѣры“; на то чим раз більше зростає число братств зложили ся — як се справедливо замічає О. Левіцький,³⁾ — сумні внутренні відносини церкви православної. Ми виділи, в якім положеню находила ся церква православна на Русі при кінці 16. в.

¹⁾ Памятники изд. кievск. Коммисією Т. III. Ч. 1—3.

²⁾ Макарій „Исторія русской церкви“. Т. IX Стр. 459.

³⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. Стр. 74—5.

З одної сторони бачимо тут деморалізацію висшого, а порабощене і невіжество низшого духовенства, котрі лиха треба було як найскорше усунути; з другої сторони треба було стеречи церквей, котрі шляхтичі приймаючи віру католицку або переходячи на сторону протестантів обертали в костели або протестантські дома молитви а свої православні владики віддавали в аренду. Борбу против католицизму зачинають вести братства доперва з початком переговорів руських владик з Римом, а ті привілеї, якими обдарили патриархи руські братства, були головно звернені против православних єпископів і против того ненормального стану, в яким находила ся церква православна.

В часі того побуту патриарха в Вільні жалував ся перед Єремією меглїньський єпископ Теофан на єп. Гедеона Балабана за насильне відобране жидичинського монастиря. Єремія, розглянувши ся в жалобі, позбавив Гедеона єпископства на так довго, доки він не погодить ся з Теофаном і не верне єму жидичинського монастиря. В Вільні перебув Єремія тільки дванайцять день, почім відправив ся через Оршу до московського царства.¹⁾

Як раз через рік вертав патриарх з Москви через Русь і випросив собі в короля Жигмонта III. дозвіл оглянути православну митрополію та розпоряджати ся в ній, в чім тільки буде потреба. Автор „Перестороги“, ошибочно гадає, що вже в часі першого побуту патриарха на Русі видав король грамоту дозволяючу патриархови оглянути свою дієцезію; рівнож ошибочно приписує він видане сеї грамоти королеви Стефанови Баторому. Мій догад, длячого і тут автор „Перестороги“ нарочно поминає короля Жигмонта,²⁾ котрий тогді в Польщі панував і патриархови видав згадану грамоту, я вже висказав више.

Другий побут патриарха Єремії на Русі тревав від липня до кінця падолиста. Заким прийду до розбору оповіданя „Перестороги“ о побуті патриарха на Русі, відмічу всі головнійші розпорядженя Єремії, які він видав за час свого другого побуту в справах церковних. Дня 21. липня 1589. р. видав Єремія грамоту до всіх православних єпископів, в котрій повелїв зложити з уряду всіх двоє і троєженців священників, а єпископови нїнському Леонтієви Нельчицкому загрозив видлученєм з церкви за то, що він укривав таких священників в своїй єпархії.³⁾ Тогож самого дня зложив патриарх з кієвского престола митрополіта Онисифора Дівочку за се, що він також був двоженцем, а дня 1-го серпня посвятив на то місце Ми-

¹⁾ Макарій „Исторія русской церкви“ Т. IX. Стр. 459—60.

²⁾ Грамота відпечатана в „Апокрисі“ Русск. истор. библ. Т. VII. Стр. 1117—1122.

³⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 17.

хайла Рагозу.¹⁾ В тім же дни видав патріарх грамоту до всіх православних народів Входу: Греків, Арабів, Болгар, Молдаван, Сербів, Русинів, Волохів, до всіх їх єпископів і прочого духовенства, та до новопоставленого митрополіта Рагози, котрою вівзав єпископів, щоби всяким грецким пришельцям, митрополітам, єпископам, архімандритам і т. п. не дозволяли відправляти служби або сповняти які небудь священні обов'язки.²⁾ З Вільна переїхав патріарх до супрасльського монастиря, де скинув архімандрита Тимотея Злобу за убійство, а 6-го серпня прибув до Берестя. В день Преображенія посвятив тутки патріарх Кирила Терлецького єпископа луцького на уряд свого ексарха.³⁾ З Берестя переїхав Єремія до Замостя до канцлера Замойського, в котрого гостив також перше, нім їхав до Москви. Сюда прибули три єпископи: володимірський (Хребтович Богуринський), луцький (Терлецький) і львівський (Балабан). Патріарх піддав їх своєму духовному судови і як сам виражає ся „во всемъ чину искусивши ихъ, отпустихомъ ихъ съ миромъ, прощенныхъ и благословенныхъ“. Но Балабан остав ся при патріарсі та почав перед ним говорити всілякі річі на Кирила Терлецького. Патріарх видів в Балабані клеветника і дня 14. серпня видав грамоту на імя Терлецького, котрий, віроятно, провідавши о всім поспішив до Замостя, щоби цілу справу убити. В грамоті оправдує патріарх Кирила Терлецького, каже, що „видѣхомъ того Гедсона завистна, зазорлива, противна єпископу Луцькому“, котрий „благочиніє и порядокъ его (Терлецького) добрый духовный затерти и превратити хотяще“. Терлецького називає патріарх „мужъ искусный и во всехъ дѣйствахъ водлѣ правилъ святыхъ отецъ бѣглый и ученый.“⁴⁾ Судячи по змісті тої грамоти можна гадати, що такий користний кінець справи для Терлецького коштував его не мало труда а може бути і грошей.⁵⁾ Поминаючи грамоти, які патріарх видав в спорі поміж Балабаном а львівским братством, як також другі рішення в справах, що з „Пересторогою“ не мають нічого спільного,⁶⁾ переходжу до самого оповіданя „Перестороги“.

Автор „Перестороги“ каже, що патріарх, „видячи митрополита Кієвского Онисифора двоженца, съ престола зложилъ, и на его мѣстце Михаила Рагозу за залѣцнемъ христіанства поставилъ и посвятилъ и Ду-

1) Макарій „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 485.

2) Акты зап. Россіи Ч. гр. 20.

3) Архивъ юго-зап. Росс. Часть I. Т. I. Ч. гр. 60.

4) Акты зап. Россіи Ч. гр. 21.

5) Ор. Левицкій: „Кирилъ Терлецькій, єпископъ луцькій и острожскій. СПб. 1885. Стр. 10.

6) Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. edidit. Dr Wladimirus Milkowicz. Tomus I. Leopoli 1895. Ч. гр. 125—9 і 131—7.

хоть Святимъ, подобно, провидячи при посвященю, ижъ онъ мѣлъ отступникомъ zostати, гды его производилъ, при бытности велю зацныхъ людей, у Вильни, рекъ тые слова: „аще достоинъ есть, по вашему глаголу буди достоинъ; аще ли же нѣсть достоинъ, а вы его за достойнаго удаете, азъ чистъ есмь; вы узрите“. Якожь потомъ и уздрѣли есмо его у отступленю“.

До сего короткого уступу, про посвячене Рагози додам, що патриарх висвятив Рагозу не „за залѣценьемъ христіанства“, як думає автор „Перестороги“, але на порученє і за волею короля.¹⁾ Патриарх, увидѣвши, як стоять справи церковні на Русі, відай не коньче довіряв королеви, що се іменованє буде відповідне, коли захотів мати свого ексарха і сейчас по висвяченю Рагози надав уряд ексарха Кирилови Терлецкому. Мниме предчутє патриарха о негідности Рагози займати митрополічій престол треба брати яко поголоску, що ходила поміж народом, котрий не міг витолкувати собі рівночасного висвяченя Рагози на кієвекій митрополічій престол і іменованя ексархом Терлецкого.

Дальше читаємо в „Пересторові“, що патриарх „Супрасельского архимандрита Тимофея Злобу за убійство съ престола низвергъ и на его мѣстѣу инаго поставилъ“. Висше згадав я о грамоті патриарха, якою він заборонив всяким пришельцям грецким, єпископам, архимандритам і т. п. свьященодійствовати на Русі. Причиною сего могло би бути хоть би тільки і се, що місце архимандрита займав подібний чоловік, яким був Тимофей Злоба. При кінци 16. в. заходили безнастанно на Русь з Веходу для збираня милостині грецкі митрополіти, архієпископи, єпископи і другі духовні лица та допускали ся всїляких над'ужитъ на шкоду православної церкви. Они вмішували ся самовільно а часто без ніякого уповажненя в місцеві справи церковні, рядили і судили в них без всякого права, викликували всїлякі непорядки, обдирали без пощади церкви і духовенство. Таким був прим. архієпископ Гавриїл, що називав себе патриархом первої Юстинїяни, Болгарїї, Сербїї, Молдави і проч. Задержала ся до нинї грамота видана на імя патронів супрасельского монастиря Ходкевичів о тїм, що властїю даною єму свисше він благословив в р. 1582. настоятеля монастиря, архимандрита Тимофея Злобу „человѣка почтеннаго и святаго“ і дозволив єму носити мітру.²⁾ Про сегож Гавриїла розказує ще лучші річи Потїї в своїм листі, писанім до ки. Острожеского в р. 1598: „Doznaliśmy tego — пише Потїї — iaką ramiątkę zostawił w tych kraiach Gabryel patryarcha Achrydoński, który iako przekupnik iaki w kramie rozkładając, towary swoje targował, tak on święte rzeczy, rozgrzeszenia małe y wielkie targiem przedawał,

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 19.

²⁾ Макарій „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 486—7.

wielkie rozgrzeszenia po talerzu, średnie po pułtalera a mniejsze po sześci groszy szynkował, naco wszystko samem oczywiście w Brześciu patrzył.¹⁾ Нема сумніву, що православні виказували перед патріархом кривди, які терпіла церква православна від тих грецких проїдисьвітів, що часто присвоювали собі титули єпископів, митрополітів, ексархів, хоть ними в дійсности не були, і що під напором православних видав патріарх згадану грамоту. Мимо наказу патріарха непорядки повтаряли ся ще пізнійше. На Русь прибували знова всілякі грецкі духовні, фалшували листи патріарші, а тим самим понижали патріархів, сїяли роздор поміж єпископами на Русі, причиняли ся до чим раз більшого упадку церкви православної. В два роки по відїзді Єремїї прибув на Русь з Греції Діонїзій, що звав себе архієпископом „Тарнавскимъ“, та післав до Рагози підложний лист патріарха, в котрім в імени Єремїї ждав заплати 15.000 аспрів (срібна монета), які патріарх при єго посвяченю видав. Лист сей видав ся Рагозі підозрілим, тож він відмовив сему жаданю і відніс ся до патріарха з запитанєм, чи сей лист писаний за єго відомостию. Діонїзій, „возревновавши на мя“, як пише Рагоза,²⁾ поїхав до Львова і підмовлений Балабаном видав другу підложну грамоту в імени патріарха, котрою зложив Рагозу з престола, а Балабанови поручив посвятити на кієвський престол володимірского єпископа.³⁾ О скільки ті поступки Діонїзія причинили ся до пониження Єремїї, видимо з сучасної полеміки католиків против православних. Про сей фальзіфікат Діонїзія дїзнали ся скоро католики, а уважаючи єго оригіналом Єремїї, почали вести борбу против патріархів та висьмівати їх захланність. Так пише Скарга в своїм творі „Synod Brzeski“: „Y z Jeremiey, który tu był, wzięliście pociechę: nabrawszy pieniędzy poszedł. A gdy co chciał kto sobie pod drugim ziednać y drugiego z władctwa zepchnąć, dał złoto a on napisał: „powiedziano nam y uwierzyliśmy, żeś taki a taki, przetoż cię składamy“. O nie lada sprawiedliwości y sprawa sądowna! A gdy się wrócił między Turki, napisał do iednego z episkopów Ruskich: „nie dałeś mi nic za poświęcenie, gdym cię ręką swoją poświęcał: ieśli mi 12. tysięcy złotych nie pošlesz, dostoięństwo stracisz.“⁴⁾ В другім, вже уніятскім жерелі, находимо згадку не о 15.000 аспрів або 12.000 золотих, але о пятнайцяти тисячах золотих і тут вказує автор виразно, що такі жаданя і таке поступованє патріархів

¹⁾ Сей лист з дати 3. червня 1598. р. поміщений в польскім переводі в „*Acta-
dólos*“ Wilno 1600. Стр. 182—199. Гляди Стр. 195. Руський оригінал напечатаний в „*Актахъ южн. и зап. Россіи*“ Т. I. Ч. 224.

²⁾ Monumenta confraternitatis Stauropigianae Ч. гр. 258.

³⁾ Ibidem Ч. гр. 255.

⁴⁾ Русск. истор. библ. Т. VII. Стр. 993.

були одною з причин переходу єпископів руських на унії. В тім уніяєткім жерелі читаємо: Tak się właśnie y Metropolitowi z Władykami przydało, widząc wielki nierząd w namiestnika Papieskiego (роз. патріарха), któremu oni podlegali, a co więtsza widząc isz się z nimi nieprzystoynie obchodzili, bez sądu, bez prawa degradować chcieli, tylko za to samo, że im według rozkazania ich nie posłano summy pieniędzy, którą sobie na Mitropolita narzucili a isz Mitropolit nie miał gdzie wziąć 15. tysięcy złotych czyrwonych posłać Patryarsze, zarżuciwszy go inną przyczyną napisał list. Słyszeliśmy, uwierzyliśmy, żeś ty Mitropolicie taki a taki, przeto kazaliśmy ciebie z stolicy degradować a drugiego na miejsce postawić, co wszystko iasnemi dowody y listy Patryarchów samych czasu swego pokazać się może. Przeto nie dziw, że Mitropolit z Władykami uciekli się do starszey głowy¹⁾ Можлива річ, що таких фальзифікатів патріарших грамот було більше, коли Потій в однім своїм письмі до Рагози з р. 1595. подає слова Бернарда Мацієвского, тогданного латиньского єпископа в Луцку: „а ваши тежъ патріархове о порядокъ ничего не дбають; только тутъ на тое приѣждчаютъ, абы васъ лунили, а незгоды межи вами сѣяли, листы на листы выдаючи, о чомъ всемъ мы добрѣ вѣдаемъ.“²⁾ Рівнож певна річ, що подібних людей як Гавриїл Охридоський, Дионісій Тарнавський було на Русі більше,³⁾ та що они своєю деморалізаційною роботою причиняли ся до ще більшого неладу в церкві православної та прискоряли темпо введеня в житє унії, що мала раз на все положити кінець подібній самоволі.

Автор „Перестороги“ каже дальше, що патріарх „братства пофундовавъ“, причім знов подає ошибочно, що „король Стефанъ за залѣценьемъ его“ ті братства „привіліями умоцниль“. Утвердженій патріархом статут віленьского братства в р. 1588. потвердив король Жигмонт III. в часі другого побуту патріарха Гремії на Русі в р. 1589., наділяючи братство всіякими полєкшами і привілеями.⁴⁾

„Тотъ же (роз. патріарх) — читаємо в „Пересторозі“ — и во Львовѣ науки вызволеные, языка Словенского и Грецкого Грамматику выдруковати подалъ, и чрезъ митрополита Єлассонского и Димониского Арсенія чрезъ двѣ лѣтъ училъ; порядки въ церквѣ Божіей екземпляры Грецкими правдивими подавалъ и на словенскій языкъ перевести и выдруковати казалъ“. Під граматикою „словеньского и грецкого языка“

¹⁾ *Artifortis*... Wilno 1600. Стр. 82.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 56.

³⁾ Гляди прим. студию Каптерева: „Характеръ отношеній Россіи къ православному Востоку въ XVI—XVII. Ст. 220—246.

⁴⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 18.

розуміє автор „Перестороги“ „’Αδελφότης“ з р. 1591. виданий заходом львівського братства. В передмові до тої граматики находимо згадку про Арсенія: „отъ вселенскаго патріарха ексаршески приде митрополитъ Демонитскій и Бласонскій куръ Арсеніе, иже школьное учение наченше, пребысть zde въ градъ Львовъ уча двѣ лѣтъ“. Арсеній прибув до Львова в червні 1586 року, а в чабі першого побуту Греції на Руси в р. 1588 покинув Львів і 20. мая був вже коло патріарха, з котрим опісля поїхав до Москви і подорож тую описав.¹⁾ Про бистрый розвій науки „словенского языка“ була мова висше. Тут треба згадати про причини, які зложили ся на се, що в школах руських кінця 16. в. видвигнуто попри „словенскій языкъ“ на перший плян грецку мову. Потреба введеня грецкої мови в тогдішних школах виплила головню з двох причин: з конечности справляти книги церковні та видавати письма отців грецких, як також задля літературної полеміки, яку почали вести против православної церкви католики, а на котру православні мовчати не могли та приневолені були шукати опори чи то в письмах грецких отців, чи грецких богословів. Розстрії церкви православної толковано браком книжок потрібних для ужитку церковного; оспалість і байдужність релігійну православних Русинів, — недостатком відповідної духовної лектури. За глубшими причинами сего невідрадного стану зразу не глядано. Задачию тогданних руських шкіл було виховати людей готових на услуги церкви. Потребу справляти книги церковні впрост з грецких жерел доглянено вже ранше, о чім свідчить письмо супрасльського архімандрита з р. 1536. до кієвского митрополіта. Сей предтеча, вказуючий на дорогу, якою треба йти, пише: „А того ради, абы соборное правило святое церкве было не пестро, але однолично,... не отъ Литвы а ни отъ Москвы, но оттоль, отколь вамъ крещеніе процвело и вѣра, яке въ Отца и Сына и святого Духа, издрате и благочестіе насадися, и святія книги на нашъ словенскій изъ грѣчского и еллинскаго выложеніа изийдоша, и еще бы те перь исходили, естъль бы о нихъ попеченіе было.“²⁾ Слова другого, вже католицкого писателя Скарги, котрий, виражаючи ся взгїрдно о „słowieńskim języku“, вказував на потребу знаня грецкої мови: „ktemu wielce cię szukali Grękowie narodie Ruski, iż ci wiarę św. podaiąc,

¹⁾ Латинський переклад опису сеї подорожи напечатав Starczewski в другім томі: „Historiae Ruth. scriptores exteri saec. XVI. Згадку про Арсенія находимо в Голубева: „Исторія кієвск. духовн. академіи — домогиланскій періодъ“ Кієвъ 1887. Стр. 62—4. Спеціальну монографію про сего учителя львівської школи написав Н. Оглоблін п. з. „Арсеній еласонскій и его descriptio itineris in Moscoviam“, напеч. в журналі „Древная и Новая Россія“ за р. 1876.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VII. Стр. 14.

językać swego greckiego nie podali... Bo tylo ty dwa są języki, Grecki a Laciński, którymi wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona jest, okrom których, nikt w żadney nauce a zwłaszcza duchowney, wiary ś. doskonałym być nie może¹⁾ — впади на плідну землю. До шкіл введено грецку мову, з Греції призивано учителів, що при тогдашніх зносинах з грецькими патріярхами не так було утруднене. Можна думати, що видвиженє на перший план грецької мови в руських школах було також певною ривалізацією против шкіл католицьких, де головним предметом науки була мова латинська.

Звеличивши заслуги патріярха Еремії, каже автор „Перестороги“, що Еремія, „устроивши все пораднѣ, до Москвы для потребъ церковныхъ и устроения ихъ отѣхалъ, обѣцуючися по звороченью своемъ на синодѣ быти, который злѣтилъ митрополитови созвати, скоро бы онъ самъ въ границы литовскіе вѣхалъ.“ Но тут являє ся „неприятель душний“, що „давнымъ прикладомъ“ подібно як колись діавол кусив Христа на пустини, а видячи, що він Богом, видвигнув на него дві власти, свѣтську і духовну, та „вложилъ въ уши“ власти духовній, що Христосе обичаї Мойсея зміняє, суботи не святкує, Сином Божим себе називає; а свѣтській власти, що Христосе іменує себе королем жидівским, а вкінці „зъ властныхъ слугъ его Юду сребролюбіємъ поймалъ, же на смерть выдати свого Пана не убоаяся“. Так само руські владики, „живучи яко овца безъ пастыря до прѣзаву патріяршого и видячи митрополита не по преданію ходяща, и сами вельми уклонили ся отъ пути истиннаго и обавлялися: гды приндетъ патріярхъ и соборъ будетъ, тогда и ихъ дѣла обнажатся, яко Онисифора бывшаго митрополита, и томужъ изверженію и они подпадутъ всѣ што и онъ: бо оны до декрету патріяршого и сами на изверженіе Онисифорова подписались. За поводомъ діавольскимъ, напредъ Кириллъ Луцкій, который былъ недавно на гую епископію постушилъ, за поданьями княжати пана воеводы Кіевскаго, съ Пинскоѣ на Луцкую, и у великой ласцѣ у него былъ; и уловилъ его діаволь сребролюбіємъ, невоздержаніємъ, чужоложствомъ, убійствомъ, и иными симъ подобными выстунками: о которыхъ его выстункахъ мало не весь свѣтъ вѣдалъ и доносилося до ушью княжати пана воеводы Кіевскаго, пѣжли о немъ добрѣ розумѣлъ и трвало тоє до немалого часу.“ Так як Терлецький, мали і другі єпископи — каже автор „Перестороги“ кождий „свою причину“ та бѣжали ся суду патріярха і тому просили митрополіта, щоби собору не скликував. Коли патріярх по довгій часі з Москви приїхав і в Замостю в Яна Замойскаго замешкав, котрий патріярха не тільки задля єго учености але також задля

¹⁾ Русская истор. библиот. Т. VII. Стр. 485.

поважання, з яким цар турецький до патріарха відносив ся, радо гостив, — і коли патріарх видів, що собору не скликають, післав до митрополіта писаря его Грегорка (пізнійшого єпископа Германа Загоровского) з візванєм, щоби собор скликавав „кдыжь до него (патріарха) слухи доходятъ и рѣчи дивныя о єпископѣхъ.“ Грегорко поїхав, а „будучи на одному мѣстцу подпилий“, мав виговорити ся, за чим їде. О тім розвідали ся Кирило Терлецький і Гедеон Балабан та самі поїхали до патріарха, а вслїд за Грегорком післали своїх „верхниковъ“, котрі за Піньском его догонили „розбили, листы побрали и на поли еле живого zostавили.“ А тимчасом оба єпископи старали ся очистити себе з всіх проступків та на других єпископів „розныя и великіє вины повскладали“ і намовили патріарха, щоби їхав в Волощину, а они вже собору допилюють. Патріарх гадаючи, що листи, які він вислав до митрополіта вже суть в его руках, іменував Терлецького екзархом та поручив єму „и митрополита карати, если ся што на него найдуетъ“. Так виїхав патріарх до Волощини, а Терлецький і Балабан провели его до границі. Коли патріарх бавив в Волощині, донесено єму про пригоду Грегорка. Патріарх післав розвідатись, чи се правда, а коли вість потвердила ся, вислав „своего екзарха Діонісія зъ владою своею“ і поручив, щоби він разом з Мелетієм Богуриньским, єпископом володимірским на соборі сеї справи припилював і покарав Кирила Терлецького. Діонізий, віддавши листи патріарші Мелетієви Богуриньскому, сам відїхав до митрополіта, а „тамъ же тежь при отправаню рѣчей духовныхъ собѣ до мовеня повѣреныхъ, упоминался митрополиту, абы отдалъ то што патріархъ мѣшкаючи для посвященья его стравилъ у Вильнѣ, пятнадцать тысячей аспрь, што чинить только полтретьяста таларовъ: бо то милостыня, дана на потребы церковныя, котороѣ ни на що иное правити не годится; и доказывалъ то єму, ижъ кды бы онъ самъ їхалъ до патріарха, теды бы єму больше коштувало; а патріархъ на его хлѣбѣ виненъ былъ захованъ быти, и про то слухнѣ тое што стравилъ, отъ него вернено быти маеть: бо патріархъ фольварковъ, а ни селъ, а ни маєтностей своихъ не маеть“. Але митрополіт, як каже автор „Перестороги“ — „не благомудрствующи о томъ ани слушаючи пастыря, але розумѣючи, ижъ южь не треба пастыря, коли онъ самъ южь пастыремъ, и того вернути не хотѣчи, ни съ чимъ Діонісія екзарху отправилъ повѣдаючи: „же-мъ не повиненъ дати ничего, и собору теперь учинити не могу“. З тим Діонізий відїхав.

Мелетій Богуриньский, їдучи з Кієва, вступив до Кирила та в розговорі виговорив ся: „ижъ онъ маеть штось на Кирилла, мовячи, „же ты будешъ у мене“. Терлецький, „взявши тое собѣ на память“, хотів розвідати ся про все та поїхав з Мелетієм до своєї посїлости Хвалимина

а звідтам до Володимира до Мелетія. „Тамъ будучи веселимъ, Кирилъ свое на умъ маєть“, а почувши в Мелетія дістав ключі, та коли всі спали, добув ся до „шкатулы его и листовъ патріаршихъ въ той справѣ писанихъ.“ Другого дня виїхав Кирило та взяв з собою до Хвалимина Мелетія, де его довго задержував, а „по отъѣханію Мелетіевомъ, самъ до Рожанки заразъ ночью поѣхаль, и тымъ промысломъ обоихъ листовъ досталь.“ Опісля зіхали ся з митрополитомъ єпископи луцкій і львівскій та поєднали ся з Грегорком, випросивши для него в короля полоцке єпископство. При посвяченю Грегорка в єпископи „Господь Богъ чудъ показаль, же при звоненю къ службѣ Божіей порваль его духъ нечистый и кинуль, и такъ ниць лежалъ безъ памяти черезъ всю божественную службу“. Однак то чудо не опамятало тих, котрі Грегорка єпископом настановляли. На тімже з'їзді єпископів Кирило сказав до митрополита, „же патріархъ не аспрь, але червоныхъ золотыхъ отъ тебе потребуєть! а то для того, абы тымъ барзѣй повадилъ митрополита съ святѣйшимъ патріархомъ.“ Під той час умер Мелетій Богуринскій, а на его місце „презь залѣценє и подање княжати пана воеводы Кіевского, сталъ Іпатій Потѣй, каштелян Брестскій, который вдовцемъ былъ, але всѣхъ вѣръ собою спробоваль и въ каждой штожъ кольвекъ забавилєя, также и жидовской не хибилъ а бодай и Турецкого алкорану неучилєя. Того Кирилъ коли на станъ черноризскій въ Володимеру при княжати пану воеводѣ Кіевскомъ ставилъ, по обычаю, нагого пріоблекши кошулею на то уготованною, пріодѣвши у олтарь вводилъ: нѣтъ вѣдома, отколь (бо были дєры позамыканє) вихоръ вшолъ, и поднєль ему подолокъ оноѣ кошули и на головѣ положилъ, такъ ижъ весь хребетъ ему открыль, противко всѣмъ въ церкви стоящимъ, власнѣ якъ Константинъ Копронимъ гноєвидный, который кгда крестилєя, въ той часъ у крестилницю наплугавилъ, што было знакомъ злымъ и лихимъ. Якожъ тогды дознала церковь Божія его злости и гоненія, такъ же власнѣ и теперь дознала церковь Божія и по Потѣю срамновидномъ великого неупокоя и замѣшанья, же не тылько Русь, але и Ляхове ажъ до войны внутреней межи собою пришли; сеймы ся ломали; все злоє оттолъ пошло и конца не маєть.“

Про Потѣя розказує нам ще автор нашего полемічного памятника, що він по вступленю на єпископскій престол „показалєя барзо великимъ подвижникомъ, воздержникомъ, постникомъ, добрымъ и чуйнымъ до всѣхъ правъ церковныхъ и въ жадную рѣчь свѣтскую не вступающимъ.“ Но, каже автор нашего полемічного памятника „приспѣль часъ потомъ до отєртыя нечестія и отєтупленія“.

Про Кирила Терлецкого розказує нам автор, що він заболів та поїхав лічити ся до Сандомира, звідки прийшла вість, що Кирило умер.

Перед виїздом до Сандоміра зложив Терлецький часть свого маєтку в Острожескім замку. Вістїю про смерть Терлецького покористував ся один з „урядниковъ замковыхъ Острожскихъ“, котрим був староста замковий Ждан Боровіцький, та забрав часть майна єпископа — гроші, срібні начиня, бочки з вином і дорогі одія,¹⁾ хоть автор „Перестороги“ каже, що з майна Терлецького забрано „не велѣ (гдыжъ онъ опатрымъ ничего на Воляню не держалъ, але у глухомъ Полѣсью, у Пищинѣ, учинивши собѣ сѣдалище, тамъ ся зо всѣмъ упровадилъ, все сокровище свое тамъ маючи)“. Коли Терлецький вернув з Сандоміра, жалував ся Острожскому на Боровіцького, „маючи ласку великую у княжати пана воеводы Кіевскаго“, но і Ждан Боровіцький не в меншій ласці був у князя та переконав єго, що Терлецький богато видумує на него, причім розказав князеви о цілім ряді проступків луцкого владыки: „о двоженствѣ, о забитю Филиппа маляра, о мѣшканью въ чужоложствѣ зъ братовою роженою и о иншихъ сквернодѣйствахъ, о обцованью зъ злодѣями, што ему воли до кухнѣ єго воживали, о ѣленью мяса, о кованью фальшивыхъ червонныхъ золотыхъ и проч.“ Всі ті обвинєня висказав Боровіцький Терлецькому в очі, причім поставив сьвідків, що мали єму виказувати єго тяжкі гріхи. Терлецький „вичимъ иншимъ не боронился, только тымъ же то зъ васни, а подъ часъ и зъ гнѣву за подвиженьемъ того суперника єго дѣется. И такъ по малу, малу, почаль єго опуцати княжа панъ воевода Острожскій“. Не могучи числити на будуче на князя Острожскаго, тим більше, що о тих проступках почали говорити явно, Терлецький „шукаль дороги; якобы мogle грядущія бѣды увойти“. Він притягнув до себе львівскаго єпископа Балабана, котрий з патрїархом „у гнѣвѣ былъ за ставронигію львовскую и братство тамъ учиненное“. Терлецький і Балабан приманили знов до себе перемискаго єпископа Михайла Кописенскаго, „который въ тотъ часъ въ неблагословенію митрополитовомъ былъ за непослушенство“, і так зїхали ся до Сокаля і „тамъ потаенную раду на пришлїй учинокъ намовили“. В тім часі і Потїй, володимірскій єпископ, у князя Острожскаго „у великой ласці и баченью за оныє вышей показаные цноты и житіє побожное былъ: чого єму Кирилль зазрячи, яко сатана Адамови въ раю подмовилъ єго, абы выписали до митрополита о соборъ, который мѣлъ быти зложенъ въ Берестью. Тамъ кгда ся зѣхали, подаль то Кирилль, ижъ кривды немалые дѣются въ церкви Божіей, а злещя у тыхъ краѣхъ коронѣ Польскої прилеглихъ: про то потреба, абысте вси починивши мемраны, подписалися руками своими на тыхъ мемранѣхъ, и оныє которому зъ насъ повѣрили, который бы за даньемъ причины, до єго милости короля отъ всѣхъ насъ листъ на томъ

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Часть I. Т. I. Ч. гр. 76.

мемранѣ писалъ жалобницу“. На то все згодили ся, „одни, которые южь знали на що то учинено, хуливе позволили а другихъ яко-то митрополита и иншихъ невѣдомыхъ, до того намовили. И такъ килько мемрановъ учинивши, Кириллови въ руки отдали, яко волкови овечку, альбо яко Юдѣ предателю подскарбство“. На тѣм же звѣдѣ „отъ мѣсть розные скарги на нихъ (роз. епископѣ) чинемо до митрополита, который бы могль первый камень кинути, по евангельскому слову; и видячи сами себе, же все одинаково повинны судови, зъ ничимъ ся розѣхали“. Коли Кирило Терлецкій мав вже в руках „мемраны“, почав „солодкими словы“ намовляти Потія „человѣка въ роженю зацного, родовитого, кролеви и сенаторомъ знаемаго, разумного на злое, въ Латинѣ бѣглого, але въ законѣ церкви Восточное еще въ тотъ часъ незнаючого, повѣдаючи ему, ижъ на ласку княжати пана воеводы Кіевского спущатися небезпечно; гдѣ доказаль, ижъ и на него ласкавъ былъ а теперъ его презыраеть“. В уста Терлецкого вкладает автор „Перестороги“ ще дальші характеристичні слова: „же патріархове, маючи дорогу отвореную до земли Московской, для милостины великоѣ будутъ тамъ часто бывать а и тамъ и назадъ идучи, насъ не минуть; и маючи привилеи такъ отъ короля Стефана яко и отъ теперешнего господаря, для выконыванья влады своее не всохотятъ порожневати але нами колотити; якожь южь скинуть одного митрополита, а иншого наставиль, што зъ якою печестью тому человѣкови есть: при томъ и братства установиль, которые будутъ и уже суть гонителѣ на владиковъ: хотя й чога не будетъ, зведуть и оскаржатъ; а (уховай, Боже!) скинуть ли которого зъ насъ зъ епископѣ, то самъ осуди якая то нечестъ? господарь король даетъ влады до живота, або лѣпше, опатренья, и не отбираеть ихъ ни у кого за леда якую причину, ажъ коли хто горломъ заслужить; а патріархъ за леда обмовы обезчестить и влады здойметъ: въ томъ якая неволя, самъ осуди“. Намовивши до сеі справи окрім перемиского ще і холмского епископа, говорив Кирило Терлецкій ще Потієви: „отступимо отъ патріарховъ и приступимо до послушенства папезского, кгдажь то не новина; а то и подъ часъ флорентского собору, Исидоръ митрополитъ Кіевскій тоежь учиниль былъ, только жъ не трафилъ на такихъ ревнителѣй закону Римского: кроль былъ панъ валичный, о войнѣ большъ мыслиль, и рѣчь посполитая не была такая, и духовенство не было такоѣ зверхности, якоѣ теперъ: але мы кгда ся теперъ поддамо подъ Римского папежа, маючи права стародавние же вѣра Грецкая такое жъ достоинство и права, якое и Римская маеть, снадѣ того докажемо, же не только у покою до животовъ нашихъ на епископѣяхъ нашихъ змѣшкаемо, але и въ лавицѣ сенаторской будемо сѣдати, ровно зъ Римскими, и добра отъ церквей отобранные латвѣи отшукоемо“. Такі і тим подібні намови довели до того,

що „за подущеніємъ діавольскимъ и Потїй (епископъ) Володимирскій, уязвившися славолюбіємъ, а хочачи въ радѣ сѣдати, яко первїй сидѣль, будучи каштеляномъ Берестейскимъ, але не маючи до ней жадного села, а до владичства своего кильконадцать, призволилъ на то“. О тїм всїм донесено латиньскому епископови в Луцку Бернатови Маціевскому, а сей повїдомив короля, котрий сю вїсть радо прийняв. О цїлій справі довідав ся князь Острожскій, „который мало не што день листы писалъ; упоминаючи, абы того не чинили безъ вѣдомости всѣхъ, также и митрополита самого до которого заразъ послалъ, есть ли то зъ его вѣдомостью“. Но митрополїт виправ ся, кажучи, „же о томъ не вѣдаю“. Також до других епископів писав князь Острожскій та упоминав їх, щоби сего не робили; рівнож повїдомив о всїм патрїярха. Луцкій і Володимирскій владика „въ листѣхъ своихъ до княжати пана воеводы Кїевского не по единокротъ писаныхъ явнѣ писали, же о томъ не мыслятъ“. В Люблінї зїхали ся з королем, а звїдтам поїхали „крыемо до Кракова зъ своимъ замысломъ“, а коли і тут упоминав їх князь Острожскій „и листы митрополитовы и иншихъ владыковъ показывалъ“, в котрих було написано, що они в тих справах не причастні і о них нічого не знають, — тогди луцкій і володимирскій владика „съ клятвою и присягою повѣдали, же и до Кракова не їдутъ и о томъ не мыслятъ“. Острожскій відїхав до дому, а они зараз поїхали до Кракова „и на оныхъ мемранѣхъ въ той справѣ пописали собѣ листы, такъ до его королевской милости, яко и до отца панежа, поддаючи ся ему всѣ а короля просячи, абы прикладомъ продка своего и повинности своею до того имъ помоглъ: до чого хутливѣ езуитове приложивши ся онымъ помогли“. Король виправив їх „коштомъ своимъ“ до Риму, обїцявши їм надати всі достоїнства, які мали також латиньскї епископи. Коли приїхали до Риму, „именемъ митрополита и всѣхъ владыковъ тую справу отправовали и послушенство свое панежу отдали, управивши то, абы только при своихъ церемонїяхъ старыхъ zostали, а то для того, абы отъ себе посольства не отразили: што панежъ имъ позволилъ. Нижли календаръ новий приняти мусѣли и на то присяги свои учинили, ижъ во всемъ ему послушны быти мають, а календаръ новий приїмуть“. Автор „Черестороги“ розказує нам ще, що зразу не їв мяса в Римі ні Терлецкій ні Потїй. Послїдний вздержував ся від сего монахам православнимъ забороненого їдла також пізнійше, но Терлецкій, зайшовши в Римі на обїд до одного кардинала, почав їсти мясо. Віц, як каже автор нашого полемїчного памятника, не хотїв зразу їсти мяса і говорив кардиналови, „же такая ихъ рекула, же мнихамъ мяса їсти не годится“, но на се відповів єму кардинал, що він тепер присяг папї, тож давнї установи его не обовязують. „И такъ для встыду почали мясо їсти, и по сей день ядятъ, и инымъ чернцомъ позволяють ясти“.

Я подав зміст сего оповідання про приїзд патріярха Єремїя на Русь і про приготування до унії по можливості як найточнїйше, наводячи важнїйші для нас місця з „Перестороги“ дословно. Оповіданє автора нашого полемїчного пам'ятника про приїзд патріярха, а зглядно про єго розпорядженя, грїшить в багато місцях будьто неточностію в хронологїї, будьто ошибочним з'ображенєм подїй, звязаних з приїздом патріярха на Русь. Часть тих неточностей або ошибок справив автор „Исторїи русской церкви“ архїєпископ Макарий. Так примїром певїрним єсть оповіданє „Перестороги“, немов би патріярх ше в часї свого переїзду через Литву до Москви зложив з престола митрополїта Онисифора, а на єго місце поставив Михайла Рагозу, — коли оно стало ся по поворотї Єремїя з Москви. Дальше неправдивим єсть оповіданє, немов би Єремїя при відїзді до Москви мав приказати, щоби по єго поворотї з Москви був скликаний собор, та що Кирило Терлецький і другї єпископи, боячись, щоби і їх не стрїтила за їх проступки подїбна доля, яка судила ся Онисифорови, упросили митрополїта Рагозу, щоби не скликавав собору, що він і зробив; — коли між тим вертаючого з Москви патріярха вїтав в Вільнї цілий собор духовенства. Невїрним єсть також оповіданє „Перестороги“, будьто патріярх прибувши з Москви остановив ся в Замостю, а не могучи дїждати ся собору, післав Грегорка до митрополїта з вїзванєм, щоби він всеїчас скликав собор для суду над порочними єпископами; но Кирило Терлецький і єпископ Балабан через своїх верхових відобрали в Григория грамоту, а єго самого вибили та ледви живого оставили; — коли між тим патріярх держав собор в Вільнї, де зложив Онисифора, і в Берестю, де іменував Терлецького ексархом, як також сам судив в Замостю трох єпископів: володимирского (Богуринського), луцького (Терлецького), львівского (Балабана) та відпустив їх від себе прощеними і благословеними. Вкінци справляє архїєпископ Макарий оповіданє „Перестороги“, немов би патріярх, находячи ся вже в Волощинї, прислав звідси свою грамоту володимирскому єпископови Богуринському, щоби Кирила Терлецького судили на соборї, но Кирило умів видїстати в Мелетия ту грамоту; — коли ше в Замостю дав патріярх Кирилови свою грамоту, котрою признав єго прощеним і благословеним до кінця жита. Макарий каже, що автор „Перестороги“, хоть жив в часї описаних ним подїй, то однак виїс в свїй твір, без розбору, все, що говорило ся тогдї помїж православними про Кирила Терлецького і других виновників ненавистної унії особливо непохвального або ганьблячого для них. І хотяй в „Пересторозї“ суть безперечно достовірнї вїстки, но они перемішанї і перепутанї народними толками та виложенї без належної хронологїї, як то буває звичайно в народних розказах.¹⁾ До сих поправок архїєпископа Макария.

¹⁾ Макарий „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 491—2.

треба ще додати, що в мнимім погодженю Грегорка з Терлецьким і Балабаном, яке мало наступити вскорі по виїзді патріярха, через випрошене для него в короля архієпископства полоцького, дає ся добачити брак всякої хронології, бо Григорія Загоровеского іменовано архієпископом доперва 5-го мая 1595 року, отже в пять літ по гостині патріярха на Русі. Вість та про мнине погоджене Загоровеского з Терлецьким уросла, як здаєсь, тогди, коли по приступленю Загоровеского до унії стала звістна королівска грамота, іменуєча Грегорка архієпископом, де стояло, що король іменував его на порученє Рагози і Кирила Терлецького, котрі свідчили о его „богобійности живота, науцѣ, въ писмѣ святомѣ бѣглости и въ справахъ духовныхъ годности“¹⁾. Чому називає автор „Перестороги“, подібно як Вишеньський, Загоровеского Грегорком, чи писателі ті надали єму се імя для погорди, або чи може нарід звав его тим іменем, про се говорити годі. Ролю, яку автор нашого полемічного памятника приписує Мелетієви Богуриньському, можна хіба толкувати тим, що сей єпископ не брав ніякої участі в перших нарадах в справі унії. З „Αντιρρησις-α“²⁾ знав азтор „Перестороги“, що в Берестю в р. 1591 зїхали ся лише єпископи львівський, луцький, пінський і холмський, та постановили приготовлювати терен для унії, даючи на се свою присягу, що від повзятого діла не відступлять. Відсутність на тім зїзді Богуриньского, котрий вже тогді тяжко нездужав а вскорі потім умер (1592. р.), дала відай причину авторови нашого полемічного памятника до звеличання сего єпископа та его вірности для церкви православної.³⁾ Автор „Перестороги“ держить також за правду мнине жаданє патріярха, щоби Рагоза заплатив єму за посв'яченє „пятнадцять тисячей аспрь“, стає навіть в обороні патріярха, котрий ні „фольварковъ, ани сель, ани маєтностейъ своихъ не маєтъ“, хоть ті толки про патріярха, як се нині показує ся, були споводовані несовістністю „єпископа Тарнавеского“ Дионізія. Шо наш автор міг вірити в правдивість сего мнимого жаданя патріярха, сему годі дивувати ся, бо той-же Дионізіій видавав грамоти в справах львівеского братства, називаючи себе в них ексархом Русі,⁴⁾ а тогдішнім Русинам не так легко було розізнати, що і сей Дионізіій не становить виїмки з поміж тої маси жєбручих монахів та пройдисвїтів, що тогді приходили на Русь з Греції,

¹⁾ Акты западной Россіи Т. IV. Ч. гр. 64.

²⁾ *Αντιρρησις...* Wilno 1600. Стр. 56—7.

³⁾ Про сего владику написав студию Евг. Шпаковский п. з. Мелетій Хреbtович Литаворович Богуринський, поміщену в „Трудахъ кїевск. духовн. акад.“ Nr. 8. (Стр. 162—206.), Nr. 9. (Стр. 436—462.) Nr. 10. (Стр. 108—123.)

⁴⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 34.

а про котрих каже Потій, що „мноды з них з klasztorów pouciekaw-szy a stawszy się biegunami, tylko pieniądze bałamutnemi powieściami zbieraia, szalbierzą y na ludziach wyludzają, a potom sami między nich biia się y ieden drugiego oszukiwaią.“¹⁾

Подібний брак хронології як в попереднім устуні находимо також в оповіданю автора „Перестороги“ про початки унії. В „Пересторозі“ читаємо, що перший з'їзд єпископів в справі унії відбув ся в Сокали а другий в Берестю, коли вже в „Αντιρρήσις-а“ міг автор нашого полемічного пам'ятника дізнати ся, що з'їзд в Берестю відбув ся перед з'їздом в Сокали. Автор „Αντιρρήσις-а“ каже виразно, що Потій „о теу zgodzie wziął wiadomość od Władyki Łuckiego, isz ieszcze od roku 1591. kiedy Włodzimierski Władyka (poz. Потій) był ieszcze świeckim człowiekiem, na synodzie Brzeskim niektórzy władykowie a mianowicie piński, lwowski, chełmski y on łucki spisali się do tey iedności y pod posłuszeństwo papieża Rzymskiego, widząc wielki nierząd y niedbałość Patryarchów swoich do czego potom z niektórych słusznych przyczyn y Metropolit sam przyzwolił, y Yego K. Mość przez list swój y przez onegoż Władykę Łuckiego z tym się deklarował, а то wszystko działo się dobrze przed tem а niszli Władyka Włodzimierski Władyką został, а potom в Sokalu в roku 1595. znowu niektórzy з них, iako Łucki, Przemyski, terazniewszy Lwowski y Chełmski, dla teyże sprawy zieżdzali się y там ieszcze gruntowniey to ztwierdzili y artykuły spisali y rękami ich swemi podpisali.“²⁾ Хоть автор „Перестороги“ перекручує хронологію, то мимо сего можна рішучо твердити, що не з иньшого пам'ятника, а тільки з „Αντιρρήσις-а“ знав автор нашого полемічного пам'ятника так про ті два з'їзди єпископів, як також про уділ в нарадах над унією Рагози, Балабана, Конис-теньського та других єпископів. Однак менча о се, менча також о баламутність хронології. Для нас важнійша річ, о скільки справедливо відніє ся автор „Перестороги“ до єпископів, котрі будьто брали участь в нарадах над унією, будьто перевели унію в діло, та о скільки закинені їм провини, амбіції і т. д. правдиві. Тут місце буде застановити ся також над дальшою діяльністю князя Константина Острожского.

Вскорі, бо о мало що більше як в пів року по виїзді патріярха Гревії з Руси, скликав Михайло Рагоза собор до Берестя (20. червня 1590 р.). Причиною скликаня сего собору було невідрадне положене церкви. „Увидѣли есмо — читаємо в грамоті підписаній зібраними на тім

¹⁾ *Αντιρρήσις...* Стр. 195.

²⁾ *Ibidem.* Стр. 46—7.

соборі єпископами, — якъ на церковь святую Восточную пренагабанье и частые гоненія, преслѣдованіе великое и тяжары нигда незвычайные и неслыханные отъ становъ розныхъ находятъ; также великіе нестроєнія межъ духовенствомъ, и зъ нашихъ нѣкоторыхъ хрестіянъ розвращенія, несогласія, непослушанія, безчинства, и на многихъ мѣстцахъ не по дѣйству уменьшенія хвалы Божія оказываются.“ Висше говорили ми про причини упадку церкви православної, указували на розвій протестантизму, котрий в неمالій части причинив ся до сего розстрою. Згадували ми також про положенє духовенства, про житє та деморалізацію висших а темноту і невіжество низших духовних. Всео то було вже добре відоме членам собору, коли іменно то тяжке положенє церкви православної „также великіе нестроєнія межъ духовенствомъ“ були причинами скликаня сего собору. Через невіжество духовенства мусіло наступити „уменьшеніе хвалы Божія“, через деморалізацію висших і низших духовних мусіло упадати повага духовенства поміж паствою. Собор сей хотів лиху зарадити, уважаючи за свій обовязок: „обмыслити“ не тільки „о справахъ духовныхъ“, але також „о школахъ, о наукахъ, о шпиталяхъ и о иныхъ добрыхъ справахъ.“¹⁾ — Не знаємо, чи по соборі тим члени єго що небудь робили, щоби запобігти сему сумному станови, щоби спинити дальший розстрій; однак здає ся мені, що єпископи самі вскорі почули свою неміч та не вірили в свої власні сили. В. 1591 р. видимо вже чотирох єпископів, а іменно: Терлецкого, Балабана, Леонтия Пельчицкого і Дионізія Збіруйського на соборі в Берестю, на котрім они постановляють перейти на унію, сли папа оставить руській церкві незмінені обряди і церемонії, та сли король обезпечить їм вольности і утвердить „артикулы“, котрі они єму подадуть. Переведенє сеї мисли, як також акт соборний враз з підписами, віддали зібрані єпископи Кирилови Терлецькому.²⁾ Тим дано початок до унії. На першій місци стає Терлецький. Він належав до ряду доволі образованих людей, був добрим правником і чоловіком спосібним. До 1572 був „протопопом“ в Пінську, почім зівстав іменованій пінським і турівським єпископом. В році 1585 назначив єго польський король єпископом луцьким і острожським, в одній з найлучших єпископій на Руси, до котрої належало більше чим сорок маєтностей, а в тім числі чотири міста, а з котрих деякі місцевости мали укріплені замки з арматами і другим оружьем. Місто Острог належало також до луцької єпархії, а князь Острожський відносив ся з початку до Терлецкого з великою прихильністю. Терлецький найшов свою єпископію в дуже лихій положеню; деякі з церковних дібр були роздані сво-

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 25.

²⁾ *Ἀντιόχεια* Стр. 56—7.

якам попереднього архієрея, другі віддані в наєм на десятки літ, а треті присвоїли собі чужі люди. Щоби прийти в посіданє тих маєтностей, Терлецький не вступав на дорогу судову, але вислав озброєних людей і насильно відбирав не тільки свою власність, але і їх землю. При таких наїздах не обійшло ся без всяких насильств, грабленя, проливу крови а часто і убійств. Жалоби на ті насильства доходили часто до короля, но Терлецький був на стілько проворний, що з кожної справи умів випнути ся.¹⁾ Довго мусів бороти ся Терлецький, щоби прийти в посіданє єпископских земель, а тим дасть ся пояснити уступ „Перестороги“, де автор, подаючи нам мимі намови Терлецького на унію, вкладає Терлецькому в уста слова, що з переходом на унію „и добра отъ церквей отобранные латвѣи отшукано“. Богато мусів знести Терлецький від луцкого старости Александра Семашка потомка старого руского роду, що перейшов на католицку віру, а опісля тяжко переслїдував православного єпископа: замикав церкви, не допускав народу до служби Божої, заводив танці в церковних притворах, оскаржував Терлецького перед судом, мішав ся до духовної юрисдикції єпископа і брав в оборону священників, котрих Терлецький карав за всілякі провини. Терлецький звертав ся часто з жалобами до судів, де єму признавано справедливість, що однак не вдержувало Семашка, робити єму і на будуче всілякі пакости. Не був і Терлецький без вини. Чи правдиві ті закиди, які єму робить автор „Перестороги“, а котрі находимо також в однім з творів Вишеньського,²⁾ не знаємо. Напевно можемо сказати, що Терлецький не був двоєженцем. Однак акти судові, які до нас дійшли, свідчать, що був се чоловік простунний, обтяжений всілякими провинами і пороками. Може бути, що багато з тих справ, в яких обвинювано Терлецького публично перед судом, видумали православні, щоби тільки обезславити єпископа, котрий старав ся о введење на Руси унії, но такий поганій проступок Терлецького, як утопленє священника Стефана Добрянського, про що автор „Перестороги“ в дальшій части розказує, певно не міг єму принести доброї слави. Сейчас по зробленю початку унії на соборі в Берестю (в червні 1591 р.) відніс ся Кирило Терлецький, уповномочнений до того своїми одномишленниками єпископами, до короля, доносячи єму о постановах, які запали на тім соборі. Нема сумніву, що королеви вість та була мила, а однак, як здаєсь, особа Терлецького не будила в нїм великого довірія, коли король не скоро, бо майже по році (15. мая 1592 р.)

¹⁾ Ор. Левицькій „Кирилль Терлецький“ Стр. 1—11. Гляди також: Архивъ юго-западной Россіи Ч. I. Т. VI, де Ор. Левицькій зібрав велике число актів судових, що відносять ся до особи Терлецького.

²⁾ „Посланіє къ утекшимъ отъ православія епископомъ“, поміщ. в „Актахъ южной и зап. Россіи“ Т. II. Стр. 230.

рішив ся дати відповідь на се заявленє єпископів.¹⁾ В тій відповіді висказував король свою радість по поводу сеї події, ручив королівским словом за себе і своїх наслідників, що колиб котрий з тих єпископів з якої небудь причини був виклятий від патрїярха, то се їм не принесе ніякої шкоди; окрім того обіцяв король, що коли би не знати які жалоби і обвинення против тих єпископів вношено, то він ніколи не відбере в них єпископских катедр і маєностей, якими они володіють, і не віддасть другим, але напротив наділить їх новими вольностями і привілеями, які посідають римські духовні.²⁾ Обезпечений таким королівским письмом, Терлецький векорі помирился з Семашком, але натомість почав нападати на людей, що в часі єго спору з Семашком присвоювали собі єго землі, і від того часу подибуємо в актах судових чим раз то більше жалоб на сєго проступного єпископа. Слава, якої заживав Терлецький поміж православними, певно не приносила симпатії начатому ділу т. є. унії і хто знає, який був би кінець сеї справи, коли би на чолі сеї акції не станув Іпатій (в мірі: Адам) Потій. Сеї новий діятель, уроджений в Рожанці на лівім березі Буга, був сином литовского підскарбника при вел. литовскім князю Жигмонті I. і властителя села Рожанки та місточка Влодави. Адам Потій учив ся в кальвінській школі князя Радзівіла, звістного покровителя протестантів на Литві, а опісля в краківській академії. Укінчивши образованє, вступив Потій на службу до князя Радзівіла. Молодість Потія припадає на час сильного розширеня в польско-литовській державі ідей німецької реформації. Центром того руху було місто Вільно, а в особенности двір молодого тогди литовского князя Жигмонта Августа, де можна було встрітити багато проповідників, що розпростороняли по краю науку протестантску. Однак головним покровителем протестантства на Литві був князь Мик. Радзівіл, воєвода віленьский і канцлер литовский. Він будував протестантскі храми, покликавав з всіх сторін учених пасторів, основав в Кейданах протестантску гімназію, заложив в Берестю і Несьвіжі печатні, не щадив гроща на видаванє книг свого віроісповіданя (кальвінізму), а в р. 1563 напечатав кальвінський перевід біблії. Богато литовско-руских родів, як Ходкевичі, Сапіги, Глібовичі, Вишневецкі і т. п. прийняли нову науку, а за їх приміром ішла і поменча шляхта, в особенности католицька, покидала давню віру, а костели і церкви, які були в єї маєностях, обертала в реформаторскі доми для молитви, так, що по свідощті самих католицьких писателів з 700 латиньских приходів, які існували на Литві до появленя реформації, в р. 1566 остало ся всего шість, всі прочі це-

¹⁾ Ор. Левицький: „Кирилль Терлецький“ Стр. 18.

²⁾ Акты южной и зап. Россіи Т. I. Ч. гр. 202.

рейшли на протестантизм.¹⁾ Я вже зазначив був висше, що реформація мала тогди в Литві і на Русі тільки прихильників, що мало котрий образований чоловік був свобідним від її впливу.

Не остав свобідним від того впливу молодий і прекрасно образований Адам Потій. За приміром Ходкевичів та других шляхтичів перейшов він на кальвінізм і остав при новій вірі до 33-го року життя, почім вернув назад до церкви православної. Ще раньше оставив він службу в Радзівіла та перейшов на службу до короля, оженив ся, а в р. 1589 іменував его Жигмонт I. каштеляном берестейским, з котрим урядом лучило ся також право сенаторства. Причинами, що привели Потія до повороту поміж ісповідників церкви православної, були не иньші, як неоднотайність науки і ріжницї в поглядах і науцї одної і тої самої секти, дальше: безнастанне множене ся веїляких сект. Всього то мусіло привести нову науку до упадку, бо люди умірковані відрикали ся поволи протестантства і вертали до давних вір, а тим зменшали ряди ісповідників сект протестантских. Такі причини свого повороту до церкви православної подає сам Потій в письмі до домініканьского провінцияла, в часї, коли вже був митрополітом уніятским і коли православні в ціли спиненя его діяльности в переводженю унії називали его в письмах і з амвони бретиком, котрий на підставі церковних установ не повинен бути епіскопом. В письмі тим пише Потій: „Doszło mi zapewne widzieć, iż we Lwowie, w bratskiej cerkwi pop niejaki, czy sam z siebie, czyli będąc od kogo nauczony, śmiał to twierdzić, iakobym ia miał być heretykiem, a potem Aryaninem, potem per gradus z przedpiekła do piekła postępując, miał być i żydem y iakobym się miał zaprzecć imienia Pana Boga moiego Jezusa Chrystusa; a drudzy twierdzą, iakobym się miał dać y obrzeczować y iakoby mię aż patriarcha Hieremiasz miał nawrócić..... Prawdą iest, znam się do tego y wyznawam ten grzech moy na się, iżem czas niemały był ewangielikiem; bom się z młodości moiey w takiej szkole uczył, a potem i panu takiemu, gdzie heresia gniazdo swoje miała, czas nie mały służył. Ale żebym był Arianinem, albo nowokrześcencem kiedy był, to nigdy nie było, i owszem ariańska i nowokrześciska nauka, ta mię y od ewangielickiey odegnęła, i także wróciłem się do swey starożytney wiary Ruskiey..... Ale żebym miał kiedy do sprośnego y przekłętogo żydowstwa udawać się a Pana y Boga moiego Jezusa Chrystusa abnegare; to z łaski Bożej w pomyśleniu moim nigdy nie było...“²⁾ Так отже,

¹⁾ О р. Левицкій „Ипатій Потій, кievск. уніятскій митрополитъ.“ СПб. 1885. Стр. 2—4.

²⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Стр. 209—10.

як видно, автор „Перестороги“ проживаючи у Львові, подав в своїм полемічнім творі то все, що про Потія чув на проповіді в братській церкві у Львові.

По своїм повороті до православної церкви (около 1574.) застав Потій справи православної церкви в дуже сумнім положеню. Висна єрархия була здеморалізована, а на катедрах єпископских зяєдали люди без всякого звая, що уважали єпископство за дохідне місце, віддавали ся всяким порокам і не зважали на канонічні установи і на звичаї церковні. Серед висшої і низшої єрархії зникла всяка карність; кождий міг робити, що хотів, а люди опозорені найтяжшими проступками, оставали спокійно на своїх місцях, на велике згіршенє так своїх як і чужих. Свьященики не хотіли слухати своїх архієреїв, жили в крайній темноті, віддавали ся пиянству і другим порокам. Не було на Русі тогди добрих шкіл, погасла наука церковна, умовкла проповідь. Всяду пановала темнота, рівнодушність до судьби православної віри і занедбанє її потреб. А тимчасом розпростороцяла ся тутки, як се ми бачили, з одної сторони наука Теодозия Косого, з другої сторони німецка реформація в виді всіляких сект. З дня на день тратила православна церква чим раз більше своїх приклонників. Протестантизм ослаблював віру православну, підривав її корені, мостив дорогу для католицизму. Зовсім інакше стояли справи церковні в католиків. Не минуло десять літ від часу прибуття на Литву Єзуїтів, а вже уміли они зломити силу небезпечних ворогів церкви католицкої, — протестантів і успіли привести на свою сторону головних покровителів кальвінізму, як прим. синів Радзівіла, Ходкевичів і других. Они мали вже в Вільні свою академію, не мале число учених богословів і проповідників і довели до того, що протестанти не сміли думати о розширеню своєї віри на шкоду католицизму, а старали ся лише о тоє, щоби охоронити від него своє ісповіданє.¹⁾ Через протестантизм зникла була також поміж католицким духовенством всяка карність; католицкі духовні покидали свою віру, женили ся. Примірів таких можна начислити багато, хоть досить навести імена Кульви, Ореховского, Кровіцкого і т. п. З приходом Єзуїтів починає ся реформація церкви католицкої, а в протягу кількох літ через енергічне діланє ордену Єзуїтів, через повну одушевляня їх проповідь стан сей змінє ся на лучше. Неморальне житє, яке вкрало ся було поміж католицке духовенство, на котре вказував ще Скарга в своїм творі „O Jedności“²⁾, а про котре не мовчали також польскі писателі, попередники Скарги,

¹⁾ Ор. Левицкій „Ипатій Потій“ Стр. 8—12.

²⁾ Русск. истор. библ. Т. VII. Стр. 392, 395—6.

то жите, що мало також не малий вплив на деморалізацію православного духовенства, — в 80-тих роках 16. віка, поволи устає. Уладивши ся в своїй церкві, зломивши силу протестанства, ставляють Єзуїти з одушевленем оклик, вести пропаганду католицізму по цілім краю та з сим окликом звертають ся до православних. Скарга видає в році 1577. свій твір „О Jedności“, писаний розумно, талантливо і в дуєі не ворожим для православія. Книжка та робила величезне вражене поміж православними, нею одушевляв ся князь Острожский, одушевляли ся нею і другі православні Русини і так поволи дозрівала думка о унії, до котрої склонювали ся не тільки образовані, но і прості люди та міщани.¹⁾ Тій думці о унії підляг також Потій, котрий і так яко давнійший королівський урядник мав близькі зносини з висшим католицким духовенством. Не мало причинили ся до утвердження гадки о унії в Потія ті надужитя, яких допускали ся пришельці грецькі на Руси. Вже в часі побуту патріарха Єремїї на Руси слїдив Потій, чи патріарх приїхав старати ся о спасене душ стада свого, чи лише по тоє, щоби грабити владик і сьвященників. Вже тогди Потій, хоть православний, піддає латиньским єпископам гадку, щоби они визвали патріарха на диспуту, а коли в тій диспуті патріарх буде побіджений, тогди він і богато руських родів не захотять єму більше повинувати ся.²⁾ Так отже хибною єсть гадка автора „Перестороги“, немовби „душний дїявол“, себ то Кирило Терлецкий, заціпив в Потію гадку о унії; він склоняв ся до неї вже тогди, коли ще був сьвітским чоловіком і коли не думав, що єму прийде ся в справі унії відограти важну і велику ролю. Мимо сего, що Потій був вже рано прихильником унії, то таки не перейшов на католицізм, як се робили другі магнати, але брав участь в з'їздах православних єпископів (прим. на соборі в Берестю 1590 р.)³⁾ та помагав берестейским міщанам до заложеня братства, так що львівскі братчики, пишучи до патріарха в р. 1592., хвалили Потія: „еще же и панъ Адамъ Потѣй, каштелянъ берестѣйскій, сенаторъ короля его милости, чинъ братства львовскаго въ Берестю заложилъ.“⁴⁾ Вскорі овдовів Потій, а велід за тим умер володимирский єпископ Мелетій Богуриньский. Князь Острожский наставляв на Потія, щоби він постриг ся в монахи та вступав на владичий престол, чому Потій по довгім відінекуваню ся уляг. Король, що вже рік перед тим надав Острожекому привилей поручати кандидатів на єпископскі престолы, радо згодив ся на ту пропозицію і грамотою

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 33.

²⁾ Theiner „Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae“ Т. III. Ч. гр. 46.

³⁾ Макарій „Исторія русской церкви“, Т. IX Стр. 502.

⁴⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 33.

з дня 20. марця 1593. поручив Михайлови Рагозі, посвятити Адама Потія на володимирського єпископа.¹⁾ В два тижні пізійше постриг Терлецький Потія в черці, надавши ему імя Іпатія. Автор „Перестороги“ подав легенду, котра відай по переведеню унії поміж народом ходила, немов би при посвяченю Потія вітер підіс сорочку его, що „было знакомъ злымъ а лихимъ. якожь дознала потомъ церковь Божая отъ Потѣя срамновидного великою злости и гоненія“. Нема сумніву, що поміж князем Острожеким а Потієм, свояком Острожекого, була нераз мова о унії, та що князь Острожский знав добре о прихильности Потія для сеї справи; можна навіть думати, що Потій яко чоловік високо-образований мав немалий вплив на Острожекого та переконував сего маїната, що поправа відносин в руській церкві може наступити тільки тогди, коли она получить ся з Римом. Що так було, а не інакше, о тім свідчить се, що князь Острожский в два місяці по висвяченю Потія перший відносить ся до него та піддає ему гадку, щоби він перевів унію на Руси. В письмі тім (з дня 21. червня 1593.) каже Острожский, що дивлячи ся на упадок православної церкви, навязав переговори з Посевіном в справі унії, але не довів їх до кінця: „нашея ли рады пользы и блага, или зла, не вѣмъ“. Дальше каже Острожский, що рад би поїхати сам до Риму і довести „до згоды и улаценья и помѣркованья такъ великихъ незгодъ и заятренья, а правѣ внутрѣе брани въ церкви Божой“, коли би православні духовні зїхали ся на собор і ему тоє поручили. На разі радить Острожский Потієви, поговорити о тім з Рагозою і виїхати до князя московского та наклонити его і московске духовенство до вспільного ділання. Вказуючи на недбалість і оспалість православних і на їх переходи до ріжних сект, на розстрій і брак науки та проповіді в церкві православної, кінчить Острожский своє письмо: „Я зъ стороны моее повторѣ и потретѣ прошу: Бога ради, ваша милость, такъ для повинности своее пастырской, яко и для боязни пометы Божей, въ то потрафляйте, жебысте тамъ што доброго справити и застановити и початокъ, якій добрый удѣлати могли“. До того письма додав князь Острожский условія, на яких можна перевести злучене церкви православної з римскою. Условія ті містять ся в слідующих осьми точках: „На первѣй, абыхмо при всихъ обрядахъ своихъ, яко церковь Восточная держитъ — въ далѣ zostали. 2) Абы панове Римляне церквей нашихъ и наданья ихъ на своѣ костелы не оборочали. 3) Абы за постановленьемъ згоды, если бы се на потомъ хто зъ нашихъ до Римского костела удати хотѣлъ, не приїмували ани

¹⁾ Акты зап. Росіи Ч. гр. 44.

примушували а звлаща при отдаваню малженства, яко то звычай чинити. 4) Абы духовные наши въ таковомъ же пошанованю яко и ихъ были, а звлаща митрополить и владыкове въ радѣ и на соймакахъ мѣстце мѣли, хотя и не вси. 5) Потреба бы и патриарховъ обослати, жебы се до згоды склонили, жебысьмы единымъ серцемъ и едиными усты пана Бога хвалили. 6) Потреба и до Московского и до Волохъ послати, жебы се на одно зъ нами згодили; а здало бы ми се наслушнѣй до того ужити, до Москвы с. м. отца епископа Володимерского, а до Волохъ отца епископа Львовскаго. 7) Потреба тежъ поправки нѣкоторыхъ рѣчей въ церквахъ нашихъ, а звлаща около вымисловъ людскихъ. 8) О закладаннїи школъ и наукъ вольныхъ, а звлаща, для цвиченья духовнымъ пильно потреба, жебыхмо мѣли учоные презвитеры и казнодѣи добрые: бо за тьятъ, ежъ наукъ нѣтъ, великое грубянство въ нашихъ духовныхъ умножило ся.¹⁾ Се письмо принесли Потѣви два послї Острожского: Василь Суражскїй і Иван Вишеньскїй. Потїя здивувала точка сема условїй, котра певно нічого бїльше не означала як то, що Острожскїй не позбув ся ще деякихъ протестантскихъ ідей. Послї Острожского не умїли пояснити сеї точки Потѣви. В відповїдь на се письмо Острожского заявивъ Потїй, що в довершене тої важної справи не вірить, що до Москви не поїде, бо „byłbych tam rychley pod knutami albo na płasze za takowym poselstwem“, вкінци радить Острожскому, щоби він сам старав ся о ту справу „a iam do wszystkiego gotów.“²⁾

Учені гадають, що Потїй відповів на сеї лист відмовно, бо не видїв можливости перевести в такий спосїб справу, як се хотїв Острожскїй. Сеї гадки не перечу, однак думаю, що була до того ще иньша причина. Потїй відай добре знав нерїшучість і колибанє Острожского, та не видїв в Острожскїм поруки на успішне уладженє сеї справи. На гадку ту наводить мене то, що епископи не звїряють ся перед Острожскимъ з дальшими своїми приготованиями до унїї та поминають єго при своїхъ нарадахъ і рїшенняхъ в справї переходу до римскої церкви. Учені, характеризуючи Острожского, гадають, що він не був ніколи прихильникомъ унїї і для того в своїмъ письмі до Потїя поставивъ такі условїя, котрі переведенє унїї робили неможливимъ. Я не годив би ся з тою гадкою. Ми видїли, що Острожскїй вже давнїйше, коли ще для унїї терен не бувъ підготовлений, відносив ся до Риму з заявленями своєї симпатїї для сполученя церкви православної з Римомъ. Він навязує в тїй справї переговори з Посевїномъ; він знаючи, в якомъ тяжкїмъ та невідраднїмъ положеню находить ся церква православна, в словахъ повнихъ жару кличе до Потїя: „въ то потра-

¹⁾ Ibidem Ч. гр. 45.

²⁾ *Αντιόφης* Стр. 46.

фляйте, жебысте тамь што доброго справити и застановити и початокъ якій добрый удѣлати могли.“ Чи се все мало би свѣдчити, що Острожский був противником унії? — По відповіді Потія, Острожский здає знов цілу справу на ласку Богу, а тимчасом єпископи православні приготавляють для унії терен, роблять остаточні кроки в тій справі. Терлецькому, котрого головна роля в справі унії лежить не в ініціативі, але в тім, що він перший з архієреїв висказав ся за прийнятем унії,¹⁾ стає до помочи властивий ініціатор унії, Потій. Справа унії в р. 1594 вже так далеко була підготовлена, що в маю тогож року, явив ся Терлецький з своїми крилошанами перед владимирским судом і заявив, що заставляє на свою і Потія поїздку до Риму в справі унії, одну з своїх мацностей п. Станіславу Кандибі на 40. літ за 2000 злр. польских.²⁾ На покритє видатків тої подорожи дістав Терлецький від короля ще новий дозвіл, заставити веї добра луцкої єпархії на 20. літ.³⁾ З того показує ся, що вість подана в „Пересторозі“, немовби король виправляв Потія і Терлецького до Риму своїм коштом — невірна. Тогож року, дня 2. грудня, підписав митрополіт Рагоза а з ним єпископи: Потій, Терлецький, Загоровский, Пельчицкий, Збіруйский і наречений єпископ пінський Йона Гоголь — грамоту, в котрій зобовязують ся приступити до унії і старати ся: „черезь посродки пристойные, абыхмы и другую братью нашу духовную и увесь людь посполитый до единости вели и за помощью Божією привели.“⁴⁾ В тім же місяци уложили єпископи Потій, Терлецький, Копистеньский, Балабан і Збіруйский условія, на яких приступають до унії.⁵⁾ Справу передачі тих условій королеви віддано Кирилови Терлецькому. Майже цілий рік 1595 договорював ся Терлецький то з польским правительством, то з вишим католицким духовенством, їздив безнастанно то до короля то до папского нунція то до коронного канцлера то до митрополіта и займав ся справою дуже енергічно. В році 1595 дня 12. червня відбуває ся послідний собор веїх єпископів в Берестю, де підписано акт переходу на унію.⁶⁾ При кінци вересня 1595 р. виїхали єпископи Терлецький і Потій до Риму, де на дни 23. грудня зложили присягу на руки папи в імени руських єпископів на вірність римскому престолови. То менше-більше короткий перебіг приготавань до унії. Колиб ми хотіли зреканігулювати причини, задля яких повстала

¹⁾ Ор. Левицкий: „Кирилъ Терлецькій“ Стр. 18.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Часть I. Т. I. Ч. гр. 101.

³⁾ Narasiewicz: „Annales ecclesiae Ruthenae“. Leopoli 1862. Стр. 196—7.

⁴⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 53.

⁵⁾ Ibidem Ч. гр. 55.

⁶⁾ Narasiewicz: Annales ecclesiae Ruthenae Стр. 193—5.

унія, а про котрі ми вже згадували, то найшлюбисьмо відповідь в тих точках: 1) тяжкий розстрій в церкві православної і деморалізація висшого духовенства; 2) розвій протестантизму, котрий, наносячи рани католицькому, підкопав також православіє; 3) брак опіки від грецьких патріархів і деморалізуюча робота всяких грецьких проїдисьвітів. Перші дві причини становлять природній, історичний розвій унії. Що до деморалізації висшого духовенства треба замітити то, що і єпископи, котрі прикладали руку до переведеня унії, не всі могли почванити ся непорочним житєм, не всі гідні були засідати на єпископских престолах. З виємкою нерішучого та слабосилого Рагози, з виємкою Потія а вкінци Загоровского, про котрого мало що знаємо, прочі єпископи певно не тільки з переконаня кілько для своїх власних користей хотіли відступити від православія. Про Терлецкого можна сказати, що він не був переконаний о правдивости ідеї унії. Він робив все для своїх власних користей, він хотів заслужити ся перед польським правительством і тим уллучити своє личне положенє. Балабан, що за уоружені наїзди на львівське братство кілька разів підпадав вилученю з церкви з сторони патріарха, рад був скинути з себе раз на все то ярмо. Пельчицкому грозив патріарх зложенєм з престола за то, що він переховував в своїй дієцезії священників двосженців і тросженців; до того і сам владика засідав на владичім престолі в жонатім стані, против постанов церковних. Жонатими засідали на єпископских престолах: єпископ холмський Збіруйський і перемиский Кошистецький.¹⁾ Відстрашаючий примір зложеня з престола Онисифора Дівочки міг не мало вплинути на тих єпископів, що они вскорі по виїзді патріарха зачинають промишляти о тім, щоби відорвати ся від него. Характеристичні намови Терлецкого, які нам подає автор „Черестороги“, мали свою реальну підставу. Окрім наведених причин були ще другі, що менше або більше впливали на прискоренє ходу унії. Ними були: залежність єпископів від сьвітских осіб а в особенности від братств; а друге: брак шкіл, котрі могли би стати на рівні з школами католицькими і виховувати молодіж на вірних та добрих слуг церкви. Розуміє ся, що послідна причина могла мати вплив лише на лучших представителів церковної унії, бо можна напевно твердити, що такому єпископови, як Терлецький, народне образованє та закладанє шкіл не були при голові.

Я приписав був велике значенє приїздови паріархів на Русь не для чого иньшого, як для того, що они утвердили братства, котрим судило ся відограти дуже важну ролю в борбі з унією, та котрі віддали

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 33.

дуже видні услуги образованию на Русі.¹⁾ Ми виділи, що властивою причиною заснованя тих братств не була борба з католицизмом, але непорядки в висшій православній ерархії. Патріарх ввійняв ті братства з під заряду єпископів, а заразом поручив їм догляд над житєм не тільки братчиків і мірян, але також священиків і єпископів. Поручену собі роль сповняли братства як найточнійше та доносили патріархови о всім, що діяло ся тогді поміж висшою ерархією. Розуміє ся, що се не було миле для тогдішних православних єпископів, з котрих більша часть мала причину бояти ся реляцій братств до патріарха. Не міг погодити ся з істнованєм братств також оден з найлучших представителів унії — Потій. Глибоко ненавидячи протестантство в самій его ідеї, Потій не міг погодити ся також з деякими особенностями внутренного устрою православної церкви, прим., з вибиранєм духовенства, з участію мірян в церковних ділах, з діяльністю церковних братств і т. п., видячи в тім всім вплив протестантизму. Міняючи сенаторске крісло на єпископський жезл, він робив се не для того, щоби зносити хоть би тільки найменше ограничене своєї пастирскої власти з сторони пасомих.²⁾ В своїх письмах нарікав він, що „людь простый, ремесный, который покинувши ремесло свое (дратву, ножицы и шило) а привлачивши собѣ врьдѣ пастирскій, писмозъ ширмуютъ, ницуютъ, выворочаютъ и на свое блюзерскіе и хвалшивые потвары обороняютъ, пастирей своихъ власныхъ соромотятъ, безчестятъ и потваряютъ.“³⁾ Правда, що братства розширили були власть дану їм від патріарха на свою руку, присвоюючи собі право скидати єпископів, забирати голос в установлюваню догматів та судити над судом церковних властей. Але сего причиною не був стілько протестантизм, як радше то розгорячоване умів, яке подибуємо поміж православними в часі підготовляючих робіт до введєня унії.⁴⁾ На всякий случай, якби ми се не толкували, Потій не міг з тим погодити ся, щоби братства ограничали его власть, а видячи ту незалежність від свѣтских властей, якою могли повеличати ся римські духовні, тим скорше рішав ся до переходу на унію.

Так само не вірив Потій, щоби школи на Русі могли успішно розвинути ся, виховати людей, котрі могли би стати до успішного ведєня борби з могучим, образованием противником — католицизмом. Потій не ві-

¹⁾ Історію братств і їх діяльність описав І. Флеров в своїй студії п. з. „О православныхъ церковныхъ братствахъ, противоборствовавшихъ унії въ юго-западной Россіи, въ XVI, XVII и XVIII столѣтіяхъ.“ СПб. 1857.

²⁾ Ор. Терлецкій „Ипатѣй Потѣй“ Стр. 28.

³⁾ Русская историч. библ. Т. VII. Стр. 116—117.

⁴⁾ Архивъ юго-зап. Росс. Часть I. Т. VI. Стр. 109 і слід.

рив в „грецку мудрість“, котру з таким жаром старали ся заціпити Русини кінця 16. в. в руських школах. „O naukach w piśmie św. y w in-szych swieckich ćwiczeniach gdzie pierwey samy grunt bywał, teraz tego iusz ani pytaу“, пише Потій про Грецію і єї науку.¹⁾ Там не стало проповіді, не стало науки, в Греції висохли жерела, від них нам не ждати помочи, отсе повтаряв частійше Потій і в других своїх письмах.

Якже відніс ся князь Острожский до унії, чи вірно характеризує єго заходи автор „Перестороги“, яка була дальша діяльність Потія, як заховав ся Рагоза перед торжественним оголошенем унії на соборі в Берестю? — отсе головні питання, на котрі мені прийде ся відповісти, причім не залишу пояснити також кілька менше важних вісток, які нам подає автор „Перестороги“, як прим. справу о „мемранахъ“ та о мнимім прийнятю через Потія і Терлецкого в Римі Григорияньского календаря і т. п.

Ми виділи, що Острожский вскорі по вступленю Потія на володимирский єпископский престол відніс ся до него з проєктом переведеня унії. Цілий 1593 і 1594 р. приготувлявали єпископи тайно терен для унії, не повідомляючи про се Острожского. З початком 1595 р. дійшли вже до Острожского деякі вісти про акцію єпископів, коли листом з дня 21. марта 1595 р. запитує Потія, чи правда се, що єпископи старають ся перевести акцію унії церкви православної з Римом, причім відзиває ся з великими похвалами о протестантах і їх діяльності.²⁾ Потій відповів на се письмом з дня 25. марта, в котрім признає ся, що єсть прихильником унії, а заразом дорікає Острожскому за єго дружбу з протестантами та перестерігає єго перед тими „волками въ скурфъ овечой“, котрих можна пізнати по овочах, зверху виправді красних, але „внутри полныхъ смроду и червей“. В тім самім письмі каже Потій, що про ніякі „мемраны“ нічого не знає.³⁾ Частини сего листу перепечатав Бронський в своїм Апокрисисі, але поступив тутки несовітно, бо випечатав лише ті місця, котрі єму були пригожі на се, щоби доказати, що Потій виширав ся перед Острожским участи в унії.⁴⁾ На се вказує автор „Αντιρρησις“-а, а щоби показати, як несовітно поступив собі Бронський, випечатав цілий сей лист.⁵⁾ Автор „Перестороги“, мимо що мав під рукою „Αντιρρησις“, на підставі котрого міг справити тенденційні ошибки, пішов за Апокрізісом Броньского, та закинув Терлецькому і По-

1) 'Αντιρρησις.... Стр. 195.

2) Лист сей випечатаний в 'Αντιρρησις"-і Стр. 49.

3) Акты зап. Россіи Ч. гр. 63.

4) Русск. историч. библиотечка Т. VII Стр. 1065.

5) 'Αντιρρησις Стр. 50—53.

тієви фалшованє підписів єпископів на „мемранахъ“. По моїй гадці, справа з „мемранами“ має ся так. В р. 1591 і в р. 1594 віддали єпископи, зібрані на соборах в Берестю, повномочіє Кирилови Терлецкому: переводити договори в справі унії з королем, до чого долучили свої підписи на грамоті, в котрій освідчили ся за прийнятем унії, сли король додержить їм условія, які они поставлять. В р. 1595 починають вже деякі єпископи, як Рагоза і Балабан, випирати ся від всякої участі в унії, а послідній з них заявив перед Острожским, що Терлецький над’ужив єго імени, і підписав єго на грамоті, себ то „мемранѣ“, в котрім єпископи заявили охоту переходу на унію.¹⁾ Автор „Перестороги“, знаючи о проступках Терлецького, міг вірити, що справді Терлецький пофалшував які підписи, причім не щадячи Потія, звів єго до одної компанії з Терлецьким.* Так хіба, а не йнакше можна пояснити справу „мемрановъ“, бож звістна річ, що кромі Копистеньского і Балабана всі прочі єпископи перейшли на унію, чого певно не зробили би, коли би не заявили ся були за прийнятем унії і коли б на грамотах їх підписи пофалшовано.

Ще раз відніс ся Потій до князя Острожского в своїм листі дня 16. червня 1595, в котрім знов признає ся до участі в унії і просить Острожского, щоби і він до неї перейшов та помагав до переведеня сеї справи. В тім листі заявляє Потій, що Острожский намовляв єго до переведеня унії, тож він „памѣтаючи на се упоминаєє вашей милости мѣ до Берестья на писмѣ через пана Василья Суразского, намѣстника посланое, гдѣ насѣ ваша милость напоминати рачишь, абыхмо се о згуду съ костеломъ Римскимъ старали“, прийняв ся за тоє діло і доводить єго до кінця.²⁾ На то письмо відповів Острожский Потієви, що не узнає єго більше єпископом, а рівночасно вислав по всій Руси посланіє, в котрім взивав православних, щоби придержували ся і не відступали від православної віри і вистерігали ся унії. В посланію тім відзиває ся Острожский о єпископах, що перейшли на унію. в спосіб злобний і роздражнений. „Нивѣшняго времени — пише Острожский — злехитрыми козными вселукаваго діавола, врага и супостата роду христіанскаго, самыє главнѣйшіє истинныя вѣры нашея начальницы, славою свѣта сего прельстивши ся и тьмою сластолюбія помрачивши ся, мнимые пастыри наши, митрополить зъ єпископы вѣ волки претворившася и єдиныя истинныя вѣры святаго восточныя цєркве отвергшеся, пастырей нашихъ и учителей вселенскихъ отступили и ко западнымъ приложиша ся, только еще кожею лицемірія своего, яко овчыною, закрывающе в собѣ внутреного

¹⁾ Pelesz „Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom. Wien 1878. T. I. Стр. 538.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 70.

волка, не обявляють ся съ тымъ, потаємнѣ согласившися съ собою окаянніи, яко Христопродавца Юда зъ жидовами.“ А в дальній части пише Острожскій: Што бо имать быти паче сего безстуднѣйши и беззаконнѣйши, яко еже шести или седми злоправнымъ человекомъ злодѣйски соизволившимся и пастырей своихъ святѣйшихъ патріарховъ, отъ нихъ же поставлены суть, отвергше ся, насъ всѣхъ правовѣрныхъ, властиѣ, яко безсловесныхъ собѣ вмѣняюще, по своей воли смѣюще отъ истины отрывати и зъ собою въ погубу съотводити.“¹⁾ З послѣднихъ слівъ можемо дізнати ся про одну причину, задля якої князь Острожскій, котрий першій підносив на Руси гадку о унії і піддавав їй переведене Потїєви, стає нараз такимъ завзятымъ ворогомъ тої самої ідеї. Острожскій бувъ уражений, що ціле дїло приготавливають ся і довершувало ся безъ его відомости, що єпископи уважають его за „безсловесного“, а хоть Острожскій стає тутъ в обороні православнихъ, то всежъ таки в тихъ словахъ проявляє ся не ураза православнихъ, але его власна уражена і подразнена амбіція. Се була одна причина, задля якої Острожскій стає непримиримимъ ворогомъ Потїя і унії.

Ще разъ лучила ся нагода, що Потїй зійшовъ ся зъ кн. Острожскимъ в Люблінї, за старанємъ воеводи Заславского, передъ своїмъ виїздомъ до Риму. Тутъ здававъ Потїй Острожскому справу зъ заходівъ коло унії та моливъ его, щоби не відступавъ відъ справи, котру самъ єму піддавъ. Острожскій жадавъ відъ Потїя, щоби той просивъ в короля о дозвіл скликаня собору, на котрімъ могли би православні розглянути ся въ цілій справі ще закимъ єпископи пойдуть до Риму. Потїй згодивъ ся. Не відъ того бувъ самъ король, коли тимчасомъ несли ся вѣсти, що соборъ проектований Острожскимъ не має довести до згоди, але до розбитя цілої акції.²⁾ Вѣсти ті потвердивъ листъ Острожского, писаний на зборї протестантівъ в Торунї, котрі мали відбутися дня 12. жовтня. Одержавши копію того листу, король казавъ єпископамъ Терлецкому і Потїєви готовити ся до виїзду до Риму. Князь Острожскій самъ перебивъ, що соборъ не відбуде ся. Потїй і Терлецкій виїхали до Риму. В листі своїмъ³⁾ на зборї протестантівъ пише Острож-

¹⁾ Ibidem Ч гр. 71.

²⁾ *Ἀντιδόχως...* Стр 61—4.

³⁾ Сей надзвичайно цікавий листъ до нинї ще в цілости не публікований, поміщений в „*Ἀντιδόχως*“ і, звідки его дословно наводжу. Заголовокъ того листу такий: Instruccya Panu Łuszkowskiemu do Torunia na Synod Ewangelicki, który ma bydź Augusta 12. dnia. „Jako nie skryje się mówi głos Pański, miasto na wierzechu góry stojące, ani zapalają tesz świece y nie kryją iey pod pudło, ale y owszem na lichtarzu stawiają, aby wszystkim iawna była y świeciła: Do tego czasu

ский, що унію переведено підступно, тайно, скрито, без поради з православними. Задля того хоче він лучити ся з протестантами, щоби wraz з ними боронити так їх вольностей, як і своїх. Він не видить причини, для чого би таке получене православних з протестантами було неможливе, бо оба віроісповідання так само визнають Отця і Сина і св. Духа.

nie bez tego. aby ich M. wszyscy tego iusz nie byli wiadomi, isz ieszcze, gdy im tak przyczyna wielka nie była dana, iaką im teraz nie iedno дано, ale tesz na nas i duchownych naszych mało baczných, a pogotowiu uczonych ludzi, na nas fortelnie potajemnie, skrycie, bez Synodu, bez rady naszey, chytrze, dobrze im te potrawy przysłodźiwszy, na nas, bez nas, uradziwszy na szyię naszą wsadzili, byłem y pisałem się zawsze, bez wszey pobudki y mało proszony przy ich Mściach, biorąc ich M. krzywdę za swą własną, teraz y owszem, gdy nam tak wielka przyczyna дана, sownie y tak dziesięcioro, powinniśmy przy ich M. byдź, iako te, którzyśmy są dalszy Rzymian, a bliższy ich M. Ceremoniami swemi, z ich M. przestawać, ich M. każde ukrzywdzenie z boieniem naszym, zwłaszcza, gdy nie tylko ich M. ale y wszystkim religiam Chrześciańskim, idzie o ostatek wolności y swobód, isz ich M. Panowie Rzymscy, a Papieżnicy katolikami się nazwawszy, którego słowa nigdziey w piśmie swém nie mają. Tytuł nasz y słowo to Katolika greckie, wzięwszy od nas Greków, y uzurpowawszy go, to byдź przywłaszczają, y Katolikami się nazywają.

Jego Kró. M. Świętemu, Cnemu y pobożnemu Panu, nie każą konfederacij nam wszystkim dzierzeć, powiadając to byдź za grzech, nie bacząc, że to iest daleko więtszy grzech, sacrosaneta nie dzierzeć przysięgi, a raz oddawszy ją Panu Bogu, bo nie tylko Panowie Krześciańscy, ale tesz y pogańscy, zwykli ją trzymać, a którzy przysięgi nie dzierżą, każdy Monarcha, przyplaca tego zdrowim albo tracenim królestwa. Prżeto, gdzieby tego Jego Kró. M. nasz M. Pan iedney tey sprawy poprzysiężoney czego Boże nie day nam nie wytrzymał, tedybyśmy y we wszystkich sprawach swobodach y wolnościach naszych musieli zwątpić.

Prżetosz ia iakom zawsze był ich M. Panom Ewanielikom przychylnym, życzliwym, y teraz iestem tak życzliwym, że biorąc ich M. krzywdę za swą własną, upadek ich M. za swoy własny, y strzeż Boże gwałtu iakiego, tedy tesz swoje ukrzywdze nie utaję, chcąc z ich M. przestawać za iedno. Aez o tym nie dzierzę, żeby iego Kró. M. będąc Panem Krześciańskim, pobożnym y sprawiedliwym, to nam wiernym sługom swoim y poddanym swym, nad zwyczaj przodków swych, miał co przez mus y gwałt działać, gdysz to y za przodków Jego K. M. było, isz każdy wedle sumnienia swego nabożeństwa swoje odprawował, iako teraz we Szwecey w Oczystym Królestwie swym, Jego kró. M. nie mógł przez gwałt mus działać, tak isz Minister ani Xiądz Papieski, Jego kró. M. koronował na Szweckie królestwo, tedy daleko wolnym ludziom w tym Królestwie y Koronie Polskiej, tak iako zastał, y iako za przodków Jego kr. M. bywało, powinien będzie Jego kr. M. to nam dzierzeć, gdyż ia inaczej niewiem, isz iesteśmy wszyscy ci, którzy wyznawamy Oyca y Syna, y Ducha ś. iesteśmy wszyscy iedney wiary, tylko poróżnienie dzieie się w niektórych Ceremoniach.

Gdysz ieszcze Zborna Apostolska święta Cerkiew Hierozolimaska, za Krystusa Pana naszego, asz do tego czasu dwanaście Ołtarzów y pod poganinem będąc, w iedney Cerkwi przy grobie Syna Bożego, cierpią ich, daleko więcey y Korony Polskiej. (?) Mniejszy poczet lidźby, sekt y Religiey, miało by się słusznie cierpieć, iszby każdy

a ríjnyť ся tílko v ceremoniách. Katoľiki namovľajúť koľoľ, ŗobit ne doderжав затвердженит присягою конфірмаций, но нехай koľoľ памятає, ŗо хто не додержує присяги, той тратит або здоровлє або koľoľлтво, подібно, як того вже зазнав koľoľ в швецким престолом. Під Турком вільно молити ся Християнам коло святого гробу, тож тим

duch wedle sumnienia, Pana Boga chwalił. Jam dobrej nadzieie o Jego kró. M. naszym M. Panie, isz kiedy się w tey rzeczy dobrze opponuiemy y zeprzemy, że Jego kró. M. gwałtu nam działać nie będzie chciał, bo ze mną jednym tak wielka kupa ludzi przybydź może do W. M., ieśli nie dwadzieścia tysięcy, tedy pewnie pietnaście, nie wiem, aby ich Mość Panowie Papieżnicy, mowię duchowni na tak wielki orszak ludzi zebrać się mogli, ieśli żeby czego Panie Boże uchoway, gwałt iaki, opuściwszy nieprzyaciela krzyża świętego, teraz na nas bracią swą da Bóg wierną, w pokoju od dawnych przodków swoich, w zgodzie a w miłości mieszkającą, powstać przez moc a gwałt mieli, że im tego Pan Bóg y zwierzchność Jego kró. M. naszego M. Pana nie dopuści. Jeśliby tesz y na gwałt przyszło, czego Boże uchoway, tedyby nie poczem ludzi, ale kucharkami swemi, mogli przesiąć nas. Ale tesz naszymy prezbiterowie mają ślubne żony, z łaski Bożej y dziatki uczciwie niepokalanego łoża. Jest tesz niemało ich M. Panów Litewskich, y wielka kupa, która z nami będzie. Mamy tesz nadzieję o ich M. iako o braciey swey krześcianańskich ludziey, iż gdy ich M. poznawszy to serce z nas, które ich Mściom ofiaruiemy, stale wiernie, braterskie, krześcianańskie tesz z nami się zachowuią, że nasze przeciwności y dolegliwości, któreby nas dolegały, za swą krzywdę brać się będą, tak że się radą y pomocą iako bracia, wszelką pomoc y tesz słaniem na synody nasze łaskawie a miłościwie obedydą, tak że ich M. zastaniemy w teyże łasce y życzliwości, w takiej miłości, którą my ich Miłościom ofiaruiemy.

Artykuły tego do ich M. posyłamy, które duchowni naszymy, kryjomkiem, odstępnie na nas, bez nas ukowali, przywodząc nas pod sprawę Antykrystową, wyłączając nas od Krystusa Pana, który mówi, ia wsztkim iestem drogą, prawdą y żywotem. Chcą tesz nas wprawić w nowy kalendarz, czegośmy tesz postrzegać umyślili, bo iako czego Boże nie day, namniey się posłizniemy w jedney rzeczy, y przyzwolimy na ich sentencyą, ale chocia namnieysza iest mutacyo do przyzwolenia, tedy iest szkodliwa. Poddaiemy y to pod Censurę W. M. abyście y w tym nam W. M. raczyli radzić, bo y pismo święte na to nas naucza y wedle biegu niebieskiego y ziemnego, które to Pan Bóg iaśnie okazuje, że ich M. Panowie Rzymianie, bardzo swym kalendarzem wykroczyli y poblądziłi, nie jedno z postanowionych pism, ale tesz y znaków niebieskich y z ziemnych y żywiołów danych nam na pożywienie od naywyższego Boga. A co więtsza, że ich M. kalendarz mało nie każdego roku odmienia się, a odmiana wszelaka iest szkodliwa. A tego nie wadziłoby W. M. przestrzedz, isz niektóre w. m. iako ludzie pobożne, a niemal wszyscy niechcieliby się tymi rzeczami parać iako duchownemi, iako na wojnę ieździć, z brońmi chodźć, także na Seymikach posłami bywać y Trybunalistami, doświadczył tego krakowski Seym, a ci którzy na nim byli, mogą w. m. szerszą sprawę dać, także y Trybunał iako to iest potrzebna rzecz, żeby ludzie z warstatu y z cechu w. m. bywali dla wszystkich przestróg pożytecznych, a nie tylko ia ale część niemała ludzi w tych to kraiach y ziemiach Polskich, Kiiowskich, Wołyńskich, Podlaskich, Lwowskich, Przemyskich, na Białey Rusi, y w Litwie bracie naszymy, którzy prawie z wielkim zatrwożeniem, (gdyż idzie nie o ciało, ani o ma-

більша повинна бути свобода в Польщі, де кождий повинен хвалити Бога по своїй совісті. Колижби король захотів насильно поступати, то він сам готов виставити 20.000, а найменше 15.000 людей, а не знає, чи католицьке духовенство пограбить з своєї сторони тільки людей зібрати. Острожський каже, що з ним стане разом до опору ще багато литовських панів і других людей. Він має надію, що і протестанти підуть з ним рука в руку, дізнавши ся о щирости православних, котрі будуть на кождім кроці попірати їх справу. Против такої сили, що можуть виставити католицькі духовні? питає Острожський та дає іронічну відповідь, що они „nie poczem ludzi, ale kucharkami swemi mogliby nas przesiść.“ Він пересилає протестантам точки, на яких постановлено унії; каже, що католики хотіли би православним накинути календар, на що однак православні не пристають. Острожський заявляє, що православні не дозволять на се ніколи, щоби їх віддано під власть антихриста, с. є. папи. Православні з земель польських, кївських, волинських, львівських, перемиських, з Підліся, Білої Русі і Литви будуть виступати на соймах против унії і боронити своєї церкви. Сам Острожський каже, що вислав вже письмо до підканцлера, в котрім протестує против того, щоби кількох людей рїшали так важну справу, як унія, без сойму, без відомости цілої рїчі посполитої, против конфедерацій і всіх вольностей, но не дістав ще відповіді. Острожський кінчить своє письмо прошенєм, щоби протестанти прислали послів на православний собор, котрий в недовзі має відбутися.

iętność, ani o zdrowie, ale o sumnienie y zbawienie duszne) poczuwają, że nie tylko ziazdy swe, nato mieć, ale porozumiewać, znosić. do Jego kró. M. śać, y na Seymach o to ustnie opponować się chcą. To tesz w. m. raczie wiedzieć od iego m. isz skoro się o tych praktykach duchownych dowiedział, pisał, do iego m. Xiędza Podkanclerzego, iako y Senatora y pieczętarza, przysięgą obowiązanego, przy Jego K. M. zawsze mieszkaiącego, aby tego Król. Jego Mości imieniem Xiążęcia iego m. donieść nie zaniechal, przestrzegać tego z powinności Senatorskiej, iakoby przez kilka tylko osób lekkich, tak wiele rzeczy bez Seymu, y wiadomości wszvstkiej Rze. pos. pocichu, przeciw Konfederacyi y wszystkim wolnościom naszym prawem pospolitym obwarowanym, stanowane nie były, naco ieszcze responsu mieć nie raczy.

A będzie li wola y łaska ich M. kogo od siebie na synod nasz wysłać, iesli synod dojdzie, którego my się spodziewamy, tedy mianowicie prosimy, aby ich m. z pośródku siebie deputować raczyli iego m. Pana Radomskiego, przyległego tym tu naszym kraiom, iako y sam iego m. nie będzie od tego. A zdałoby mi się, aby ich m. widząc po czasiech nadchodzących na nas bardzo trudnych, y inszych Sekt ludzi od siebie nie odrzucali y nie odganiali. y onych nie zlorzeczyli. Ale radszey Pana Boga prosili, aby w iedności z nami Panu Bogu chwałę oddawali “ — Частина сего листу, о скільки мені відомо, подав до тепер тільки єпископ Пелеш в німецьким переводі в своїм ділі: „Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom. T. II. Стр. 18—20.

Можна подумати, яке враженє зробив сей лист на короля і на єго оточенє. На стілько злости, грозби і іронії певно не позволив собі ніякий руський магнат. Собор, на котрий Острожекий протестантів запрошував, не відбув ся. Сам Острожекий вкорі почув наслідки свого листу. В недовзі умер півський єпископ Леонтий Пельчицкий. Острожекий, не знаючи, що єго письмо писане до протестантів, дістало ся до рук короля, післав до него посла Грабковича з просьбою о скликанє собору і о наданє півського владичтва одному з своїх приклонників. Острожекий, як здаєсь, вірив в успіх своєї просьби, вже хотьби для того, що король надав єму в р. 1592 привилей, поручати кандидатів на православні єпископські престולי. Но якеж було єго здивованє, коли в листі¹⁾,

1) Kopia listu do Jego Mości Pana Woiewody Kiiowskiego. Oświecone Xiążę a mój Mściwy Panie. S tego listu waszey X. M. y Pana Marcina Hrabkowicza zrozumiałem to, coś wasza X. M. przez niego rozkazać raczył, doniosłem to do J. kr. Mości, prosząc, aby Król J. M. Władystwo Pińskie dać raczył Panu M., tak też y w sprawie drugich Władyków, aby się Jego kr. skwapiać nie raczył, ale radzeleniem w. m. wszystkich. Lecz Mściwe Xiążę nad nadzieie moje zastałem kró. J. M. bardzo załośnego y obrażonego od waszey X. M. powiedzieć mi raczył kró. J. M. że znałes w. m. zawsze wielką łaskę y dobroćliwość Jego kró. M. przeciwko sobie y przeciwko wszystkim familiej swoiey, y co się kolwiek w. m. u Jego kr. M. kiedy bądź sobie, bądź też Xiążętom ich Mściom synom swym, bądź też sługam albo przyjacielom kusił, zawsze to wasza X. M. miewał, y nigdy kr. M. waszey x. m. nie odmawiał, ale na prośby y przyczyny w. m. rad wszystko czynił, czego on iakoby żaluje, uznałem przypisując w. m. wielką niewdzięczność przeciwko sobie, a to acz z wielą inszych miar, ale naywięcey, że w. m. posyłając sługę swego Łuszkowskiego do Torunia na zjazd heretycki, dacies mu raczył Instruceyą bardzo surową, a iako Król J. M. sam dokładać racz, nie rozsądnie y nie uważnie napisaną, pełny sedycey, czém więcey senatorowi nie godziło się takich rzeczy podawać, y jeśli od tąd nie wyszła, tedy prawdziwie trzeba się było na to lepiej rozmyślić y naradzić, bo się tego bardzo boję, aby W. X. M. nie przyszło tego bardzo żalować y nie trzebaby sobie tego lekce wazić, bo widzę iż Król J. M. będąc z tego bardzo żałościwy y obrażony, nie chce tego W. M. zcierpieć, Pan Bóg że to wie, co z tego urósć może. Nie mogłem tedy ziednać tego Władcytwy Pińskiego, aby one Kr. J. M. na prośbę w. m. dać raczył; co się synodu albo zjazdu doticze, s tym K. J. M. nie byłby drogi, owszem złożył by go był, iako snąc o tym kró. J. M. do w. m. przez pana Kamienieckiego pisać y rozkazać raczył, ale za takim pismem w. m. obraźliwym, y za taką deklaracyą w. m. próżno podobno, w. m. kto się tu albo obiecować by mógł, aby się w. m. sam mieć y do zgody drugich wieść chciał, y owszem znaczy się to z tego pisma, że wasza m. wszelakiem sposobem proć to masz wolać, acz katolikom iakoby mało przyszło z ziednoczenia w. m. wszystkich Greckiey wiary, tak też nic nie ubędzie, kiedy w. m. po staremu w odszczepiństwie zostanieie y owszem gdyby to Rus u siebie chciała uważać, tedy radzeczy sami tego pragnęli, y oto się starac z pilnością mieli, aby w iedności Kosciola Bożego byli, onymby tego pilniey, potrzebniey,

писанім через одного сенатора з оточеня короля, дістав не тільки відмову, але вчитав в нім повно закидів, докорів і грозьб. Сей сенатор доносить Острожекому, що з листом его пішов до короля, но застав его розжаленим і ураженим. Король євѣдчив тільки добра Острожекому, не відмовив ніколи ні одній его просьбі, давав видні місця его синам, приятелям або слугам, но тепер видить, як Острожекий показав ся невдячним в богато річах, а пайбільше в тім, що вислав на збори протестантів свого посла з листом писаним нерозважно, повним в зазиви до бунтів. Сенатор жалує, що Острожекий не роздумав добре, заким писав сей лист, бо хто знає, що з него урости може. В виду сего листу король приневолений відмовити Острожекого просьбі о владцтво пінське, а так само змушений недозволити на скликанє собору, на котрім може прийти не до згоди і єдности, але до розрухів. Чи Острожекий хоче прийняти унію, чи ні, се королеви байдуже і він віддає се пїлком на волю Острожекого. Сенатор каже дальше, що хоть єсть свояком князя, то однак се похва-

y pożyteczniej nisli nam: I ecz niechay to iusz przy woli wasz. m. zostanie. Ale Papięzowy iaiac, Antychrystem y nieprzyjacielem Syna Bożego nazywać, Katoliki y wiare powszechną Rzymską szkalować, królowi przyplaceniem zdrowia albo straceniem królestwa grozić, koronacyą szwecką na oczy wymiatać, z Heretykami y bluźniercami Maiestatu Bożego towarzyszyć się, y onych podbiiac na katoliki, a król sam iest Katolik, na samego króla dwadzieścia tysięcy woyska stawić obiecować, Duchowne Rzymskie lekko szacować, kucharki wspominać, uniwersaly pełny sedycyi y szkalowania dać drukować, mimo zwierzchność króla J. M. których nie wolno bez woli Króla J. M. wydawać, bo właśnie samemu iedno Królowi, Jego M. należy. Tego tedy wszystkiego moy Mściwy Panie, iście nie godziło czynić, y ia sam хочiam iest życzliwym sługą a powinnym y krewnym W. X. M., ale tego chwalić nie mogę y serdecznie tego żaluje, że to od w. m. wyszło.

A isz tesz снаć W. X. M. zwaśniwszy się na te Władyki Ruskie, zwłaszcza Włodzimierskiego y Luckiego, grozić im raczysz, maiętności odbierać, y o zdrowie ich stać.

Dla Pana Boga proszę, radzę, y przestrzegam, abyś Wasza X. M. tego zaniechać y dać im pokóy raczył, bo Jego kr. M. iako podawca y obrońca zwierzchny Pan wszystkich duchownych, tak Rzymskiesy, iako y Greckiesy Relii, opowiadać się z tem raczy, że ktobykolwiek co onym, albo któremu z nich uczynił, że się ten sam tego spodziewać ma, że mu się zaś to samemu zostanie, bo Jego kr. M. wszelakim sposobem od wszelkiego gwałtu, krzywdy, y ucisku bronić ich chce y będzie.

Życzylbym tego ia aby Wasza X. M. radszey się o to starał, y temu w czas zabiezał, iakoby Wasza X. M. z Królem J. M. w szranki wstępować nie przychodziło, na co się sam barzo zanosi. A ia życząc Waszey X. M. dobrego zdrowia y długo fortunnego panowania, w lepszych pociechach siebie y służby swe w łaskę W. X. M. iako napilniey zalecam. "Се павдвичайно интересное письмо помещено было в *Антикритици* Стр. 69—71. З огляду на зміст сего письма, як також з сеї причини, що оно до нині перепечатане не було, я подаю его в цілости.

ляти не може, що Острожський називає папу антихристом і ворогом Сина Божого, що грозить королеви утратою здоров'я або королівства, що витикає йому корону шведку, що пристає з єретиками і бунтує їх против католиків, до котрих і король належить; що грозить королеви дваццятитисячним войском, що обкидає грязюю католицьких духовних, що видає універзали „*pełne sedycyi u szkalowania*“ против волі короля, котрому одному тільки прислугує право, видавати універзали. Рівнож перестерігає сенатор Острожского, щоби не грозив владикам руським і не сьмів відбирати їм їх маєностей та не наставляв на їх здоров'я, бо за ними обстане король, а Острожський може бути певний, що коли би що пайменшого єпископам стало ся, то за се він буде муєів відповісти. Сенатор радить вкінці Острожскому, щоби він не задирав ся з королем.

Не знаємо, яке вражінє зробила на Острожского та відповідь короля, однак то знаємо, що Острожський не змінив ся. З таким завзятем, з яким виступає Острожський против унії в своїм письмі до протестантів на збори в Торуни, відносить ся він до неї через ціле житє. Рівнож не покидає ся він протестантів. Він лучить ся з ними до акції против унії, запрошує їх на собор православних до Берестя в р. 1596, а вкінці в р. 1599 гадає перевести з ними на зізді в Вільні не одну унію політичну, але також релігійну.¹⁾ Він, а з ним православні потішають ся тою гадкою, що віра православна і протестантска ріжнять ся поміж собою одними тільки обрядами та церемоніями, бо оба віроісповіданя вірують так само в Бога Отця, в Сина і в Духа святого. Що тим єднанєм ся з протестантами Острожський не поміг церкві православної а противно копан під нею яму, наводив на неї переслїдованя з сторони сфанатизованих католиків, доводив єї до упадку — се занадто ясна річ.

Я подав одну причину сего завзятя Острожского против унії, котрою не було нічо иньшого, як уражена амбіция Острожского, котрого поминули єпископи православні при своїх нарадах і приготовлюванях до унії; не питали о пораду в тій справі, до котрої він перший вказав дорогу. Но було би неумістним, приписувати завзяте Острожского против унії тільки тій одній причині. Була ще друга, важнійша причина. Ми виділи, що майже від перших хвиль діяльности Острожского старали ся ріжні люди позискати сего маєната для себе і перетягнути єго на свою сторону. Робили такі заходи протестанти і католики; вдержував єго від

¹⁾ Сей зізд відбув ся в Вильні в домі князя Острожского в присутности білгородского митрополїта Луки, архіандрита монастиря в Дубні Ізаака, архідїякона з Дубна Ієдеона і богато руських маєнатів. Опис сего зізду находимо в творі: *Andreae Wengerscii, Slavoniae reformatae libri quattuor. Amsterdami 1679.* Стр. 478—498.

переходу на одну або другу сторону знаменитий князь Курбський, впливали на него учені Острожські, впливав на него вкінці — Потій. Но в р. 1594 ситуація зміняє ся. На діяльності Острожекого бачимо новий вплив, з сторони знаменитого в історії руської церкви александрійського патріарха, Мелетія Пігаса. По смерті Гремії II, царгородського патріарха († 1594),¹⁾ ділами православної церкви на Русі почав займатися — Мелетій Пігас. Сей знаменитий патріарх зрозумів відай добре положенє церкви православної на Русі; рівнож не менше пійняв він то, як великі услуги може віддати церкві православної такий могутий маґнат, яким був князь Константин Острожський. Можлива річ, що при тогдашних частих зносинах Русинів з грецькими патріархами звернув хто небудь увагу Мелетія Пігаса на князя Острожекого, досить що від 1594 починає той патріарх переписувати ся з Острожским, звиває его до витревалости в православію і до піддержання духа в православних Русинах, обсиує его величезними похвалами. Так в однім своїм посланію до князя Острожекого (з року 1594) звиває Мелетій его і всіх православних, щоби не смущали ся тяжким положенєм церкви своєї та твердо стояли при православію: „Вы же чяда возлюбленная, господіе и князи свѣтліи, ты же паче славиѣйшіи княже Василіе, не ослабѣйте, якоже рече апостоль, оскорбивше ся мало.“²⁾ На его руки висилає Мелетій Пігас в році 1596 (30. серпня) „обличеніє“ єпископів, що перейшли на уїю, котре Острожський віддав Броньскому до напечатаня в „Апокривисї.“³⁾ В році 1597 назначає Пігас для православної церкви на Русі трех ексархів, а поміж ними князя Острожекого.⁴⁾ В тімже році дарить Мелетій Пігас Острожекого великими похвалами пишучи: „Слышимъ о подвигахъ твоей державной главы совершаемыхъ для благочестія и за благочестіе для православної церкви, украшаемой Божественною благодатію! О васъ носится такая слава поборничества за православіе, что по всей подсолнечной у всѣхъ воспѣвается ваше имя равное побѣдоносному вождю, т. е. какъ бы имя нѣкогого новаго и великаго Константина! За такіе подвиги да даруется Вамъ неувядаемая старость отъ Бога, для Которого благочестіе есть нѣчто свое и отъ Котораго намъ людемъ дано православіе. Не уставай со святымъ Духомъ подвизаться за православіе святаго Духа. Побѣдитъ, хорошо знаю, Го-

¹⁾ Ив. Малышевскій: „Ал. Патріархъ Мелетій Пігасъ.“ Т. I. Стр. 409.

²⁾ Ibidem Т. II. Стр. 25.

³⁾ Русская историч. библ. Т. VII. Стр. 1667—1709; також в другім томі Мелетія Пігаса Стр. 28—44.

⁴⁾ Ив. Малышевскій: „Мел. Пігасъ“ Т. II. Стр. 60.

ліава малый въ братіяхъ Давидъ працею Духа и камнями истинны.... И хотя насъ гнетуть страданія церкви, хотя мы тернимъ великія искушенія и величайшія стѣсненія, такъ, что видить Богъ самая жизнь наша едва держится; однако мы не забываемъ о благочестіи и тебѣ подвизающемся за благочестіе. Ночью и днемъ молимся о Васъ Человѣколюбцу, воздѣвая свои грѣшныя и какъ бы пособляющія вамъ руки и желая споборать вамъ, какъ только можна“...¹⁾ Хвалить Мелетій Пігас ревність Острожского також в другихъ своїхъ посланіяхъ, взиває его до дальшої витревалости в борбі з ворогами церкви православної, вносить в его сердце надію на побѣду: „Достойнымъ твоей великодаровитости да будетъ то, чтобы не уставать до самого конца борьбы, но твердо налечь на остатки заблужденія, пока оно не изгонится изъ священныхъ предѣловъ православної церкви. Богу Спасителю принесемъ благодареніе, если твоя божественная душа не выпуститъ побѣды изъ рукъ.“²⁾

Кудаж було звертати ся Острожскому? Чи йти за Потієм, котрий Острожскому говорил та витикав нераз, що він піддав ему плян унії, котрий не звіряв ся ему з плянами і працями над унією; чи пійти за Мелетієм Пігасом, котрий, щоби тільки спасти церкву православному, відносити ся сам до Острожского, наділяє его почестями, дарить его в великій мірі незаслуженими похвалами? Відповідь на се легка. Острожский волів вибрати другу дорогу і пішов нею. Від 1595 р. остає він ворогом злученя церкви православної з Римом, опирає ся на кождім кроці введеню унії і зістає вже її ворогом до кінця життя. Похвали, якими Пігас обдаровував Острожского, льстили ему, чого доказом служить, що з печатні Острожской виїшла в р. 1598 „Книжица“³⁾, де були напечатані посланія Пігаса до кн. Острожского. Можна думати, що не тільки завзяте, з яким Острожский відносив ся від 1595 р. до унії, треба приписати впливови Мелетія Пігаса, але що також навязане зносин з протестантами було в значній части наслідуванем праці Мелетія Пігаса. Виправді сей знаменитий патріарх остерігає Острожского і православних Русинів перед заходами „люторовъ“ на Руси, котрі „обуреваютъ отеческое вѣры и преданій богоданную красоту“⁴⁾ але сам не цурає ся зносин з протестантами, переписує ся з ними, радить їм пошанувати чужі переконання, заявляє надію, що ріжниці в поглядах віри колись счезнуть. Був се ро-

¹⁾ Ibidem Стр. 73.

²⁾ Ibidem Стр. 94—5.

³⁾ Відпечатана в другім томі праці Малишевского п. з. „Мелетій Пігасъ“.

⁴⁾ Ibidem Т. II. Стр. 28. Про зносини Мелетія Пігаса з протестантами: гляди студию Малишевского Т. I. Стр. 522—586. Гляди також один лист Мелетія до протестанта Броневого в другім томі студій Малишевского Стр. 145.

зжний і віротерпимий чоловік, котрий не відпихав від себе ріжновірців, сходяв ся з Скалітером і другими замітнішими ученими протестантами, писав против них полемічні письма, з котрих частину, що могла викликати всілякі недорозуміння, казав на кілька літ перед своєю смертю спалити.¹⁾ Можлива річ, що Острожекий хотів наслідувати тут знаменитого Мелетія Піфаса, про котрого зносини з протестантами на Русі знали. Вже Потій в своїй відповіді на письмо Мелетія Піфаса, в котрім патрїях взивав єго до повороту на православіє, витикає Піфасови єго зносини з протестантами, називає єго єретиком, каже, що грекка церква закажена протестантизмом, через що поворот єго до православія неможливий. Потій каже, що нарід руський шукав правди „w rozległych Grecyey krainach, ale nie znalazł, biegł po Atenach mądrych y nie znalazłszy dowcipnych Licyniuszów, Nauczycielów niegdy, iasných Cerkwie Wschodniey pochodni Bazylego, y Nazyanzena, same tylko y to niezupełnie, zburzonych szkół Atenach, z nieutulonym płaczem oglądał rozwaliny. Pytał się o Atanazym w Aleksandryey, o Janie Zlatoustym w Konstantynopolu, o Cyryllu w Jerozolimie, ale miasto Oyców Bogu miłych, do szczęśliwey przeniesionych wieczności, w Aleksandryey Kalwina, w Konstantynopolu Lutra, Zwingliusza w Jerozolimie znalazłszy, a z głębokości serca westchnąwszy nad Grecyą, aby się tak srogіemi nie zmazał Herezyami, o sobie pomysліć musiał.“²⁾ „Nie krop łzami — пише дальше Потій до Мелетія Піфаса — roli, którą już Piotr sprawił, bo łzy Greckie na Ruską wylane rolę oset z głogiem rodzą, piekielnemu płomieniowi na nieszczęśliwy przeznaczony pokarm. Nauki dostateczney ku poznaniu prawdy, ku roztrząśnieniu błędów, ku rozeznaniu między mlekiem a żółcią, serdeczną Waszey Miłości winszuję Miłością: ale że się głęboko wpіła Luterskich Akademiy, z błędami oraz zaciągniona w onychże nauka, krwawemi łzami oplakuje. Nieszczęśliwa Grecyo? takli cię omamiła ku powszechnemu nienawiść Pasterzowi, że w Katolickich Akademiach, filozoficzne uznawszy fortele,

¹⁾ Ibidem T. I. Стр. 561.

²⁾ Kazania y Homilie męża bożego nieśmiertelney sławy y Pamięci Hipacyusza Pocieia, Metropolity Kіiowskiego, Halickiego y całej Rusi, Biskupa Włodzimierskiego y Brzeskiego z listem Melecycusza Patryarchy Aleksandryiskiego a responsem Hipacyusza przezemnie Leona Kiszkę, Protothroniego y Administratora, Metropoliey całej Rusi, Biskupa Włodzimierskiego y Brzeskiego z Ruskiego ięzyka na Polski przetłumaczone y światu ogłoszone. R. P. 1714. Typis Monasterii Supraslensis P. Basilianorum. Стр. 529—30. (Примірник находить ся в бібліотеці Осолінських у Львові під Ч. 12 652) Лист Мелетія містить ся на стр 483—528. — Відповідь Потія від 528—612 стр.

prawdy po Luterskich szukasz, z których Heretyckim uporem, sakramenta wygnane, ludzka potępiona wolność, dobre zniszczone uczynki, zdeplane Obrazy, wzywania Świętych wyśmiane, Bóg występ-ków uczyniony przyczyną. Звертаючи ся до Веходу, каже Потій: „Prze-powiadać zbawienney nie możesz nauki, bo cię Apostoł Luter zaprawił, Luter nauczył, Luter do Grecyey zasiał.“¹⁾

Автор „Перестороги“, характеризуючи Острожского, йде в значній часті за „Апокрисисомъ“, а хоть єму була звісна „Αντιρρησις“ на підставі котрої міг вже деякі річи справити, то однак він сего не робить. Я не буду приписувати нашому писателеви якої небудь тенденційности, бож звісна річ, що „Пересторога“ була писана ще за життя Острожского, котрий тогди виступав кріпко в обороні православної віри, — в часі, коли така величезна маса маґнатів руських покидала православіє. Не диво, що для автора „Перестороги“ Острожский був стовпом православія, хоть він піддав Потієви гадку о унії; не диво також, що автор „Перестороги“ замикає очі на дружбу Острожского з протестантами, бо наш писатель був також приятелем протестантів. Автор „Перестороги“ стає на рівні з другими панеґіриками Острожского, з Герасимом Смотрицьким та автором „Паліноді“. З писателів кінця 16. і чвертини 17. в. лише один Вишеньский внакше задивляє ся на діяльність князя Острожского. Сей аполоґет православія висилає ще по одержаню руського примірника „Апокрисіса“, випечатаного в Острозі (1598), на руки Острожского посланіє до православних, де хвалить витривалість в вірі Острожского і православних людей,²⁾ но в другім своїм творі п. з. „Порада къ очищенію церкви“ пише про князя Острожского: „И чимже прославиль Константинъ Острожскій, котрій простоту христіанскую отбѣгъ и хитрость мірекую панежской вѣры, яко чячку прелестную ухватилъ, не скоро ли исчезъ и пропавъ? А чѣмъ плода по себѣ не оставилъ?“³⁾ Написанє сего посланія радби проф. Голубев покласти на рік 1620, коли умер син Острожского Януш, котрий справді не лишив по собі потомка, причім сей учений гадає, що імя „Константинъ“ перекрутив переписчик з слова „князь“.⁴⁾ Др. Франко кладе дату сего посланія на рік 1608, причім гадає, що в словах „плода по себѣ не оставилъ“ розуміє ся православний потомок, котрого Острожский справді не лишив, бо єго діти Анна і Януш перейшли ще за життя батька на католицку

¹⁾ Ibidem Стр. 535.

²⁾ Акты южн. и зап. Россіи Т. II. Стр. 206.

³⁾ Ibidem Стр. 217.

⁴⁾ С. Голубевъ: „Объяснительные параграфы по исторіи русск. церкви. Кієвъ 1893. Стр. 36 і слѣд.

віру¹⁾. Я прилучаю ся до гадки д-ра Франка, хоть час написаня сего посланія кладу на рік 1610—11, бо по моїй гадці, се посланіє писане під впливом „Θρηγος“-а Смотрицкого (з р. 1610).²⁾ Вишеньському послужила Ἀντιρρησις до списаня посланія до єпископів, що перейшли на унію. З сеї книжки довідав ся Вишеньський, що Острожський піддавав галку унії Потїєви; з неї дізнав ся, що Острожський заводить дружбу з протестантами, против котрих Вишеньський виступає в своїх письмах. Вишеньському певно знані були факти, що діти Острожского Януш і Анна перейшли вже за життя батька на католицизм. Колиж автор „Θρηγος“-а зложив білянс, кілько родів руських покинуло православіє, то мимової мусліло прийти на гадку Вишеньському, що князь Острожський в головній мірі причинив ся до сего лиха, а під тим враженєм написав, що він „хитрость мірскую папезской вѣры яко чячку прелестну ухватилъ“ і „християнство стратилъ“. По моїй гадці, Вишеньський один з сучасних писателів підглядів слабї сторони і похибки Острожского і передав їх в посланію до православних на Руси.

Підчас коли Острожський заводив дружбу з протестантами, Потїї займав ся сердечно справами унії і трудив ся для неї з повним пожертвованєм через ціле житє. Ор. Левицкий, в своїй монографії про Потїя, каже, що він ділав на становищи „апостола унії“ з правдивого переконаня і що єго годї підозривати в тих своєкористних рахунках, для котрих пристав на унію Терлецький і другі руські владики³⁾ Се, що автор „Перестороги“ закидає Потїєви, немов би він задля сенаторского крієла приступив до унії, відхирає Потїї рішучо. „Nie uwiodły mię — пише він — do stanu duchownego, a do poznania w nim prawdy skoro przemiłaiące maiętności, y owszem Senatorskiego, które w świecie posiadałem, postradałem krzesła, abym drogą Rusi błędney, do Apostolskiey pokazał stolicy...“⁴⁾ Автор нашого полемічного памятника пішов знова за „Апокрисисомъ“, котрий закидав не лише Потїєви, але і всім єпископам, що они задля личних вигід, задля сенаторского крієла перейшли на унію. Наш автор забуває, що і Острожський в своїм письмі до Потїя з р. 1593 ставляв за условіє переходу на унію: право для владиків, засідати в сенаті, в чім певно видів поправу відносин церковних та вихід з того пониженя, в яким церква православна находила ся.

¹⁾ Др. Ів. Франко „Іван Вишеньський і єго твори“ Стр. 357.

²⁾ Близше уаргументованє того, як і других моїх тверджень, подав я в рецензії над працею д-ра Франка о Вишеньскім, котра буде печатана в V. томї Записок наук. Тов. ім. Шевченка.

³⁾ Ор. Левицкий „Ипатій Потїй, кїевскій уніатскій митрополитъ“ СПб. 1885 Стр. 24.

⁴⁾ Kazania i Homilie... Hieracyusza Pocięcia. Стр. 606.

Що Потій в дійсности для ідеї приступив до унії та трудив ся для неї, се посвідчають его патетичні слова: „Brzeg Grecki iest pelen wiecznego niebezpieczeństwa; niechcę u niego zarzucać kotwicy Nadziei moiey. Ewangelia w Grecyey zepsowana, niechcę iey wierzyć. Świątości na wschodzie zginęły, bo Wschód formy niema, nie życzę mieć z Grecyą uczestnictwa. Podania Oyców zdeptane, ciała oyców przyniosły się do Rzymu; przy nich raczey, nie zachodniemi Syllogismami zwiedziony, ale rzeczewistą prawdą zwabiony, zostawać y umierać myślę. Wróciłem się sam do siebie, owieczki moiey pastwie zwierzone, które dotąd trucizną grecką tuczyleм, paść poczynam prawdziwey czystym mlekiem nauki; a upewniam, że mnie nie opuszczą, bo iuż zasmakowały dobrze na świętym, Jedności z kościołem Rzymskim pastewniku słodkiego pokarmu.... Odwołać Bogu daney obietnicy nie mogę, wolności nie potrzebuję, bom nie iest związany; szlubu z Grecyą nie wezmę, bom poszлюбil czystą w Rzymie oblubienicę. Zwabiła mię do Rzymu czystość wiary, życia świątobliwość, Anielski porządek, nieporównana miłość, niesłychana ku Duszom Rzymskiej stolicy gorliwość; a nie żadna боiaźń doczesney za swawolę kary.“¹⁾ В своїм завіщаню каже Потій, щоби его ніхто не осуджував за его перехід на унію, але щоби Богу оставив, котрий найлучше осудить, по чий стороні правда: „Если ся кому въ чемъ не догодило, albo не подобаеть, прошу не осуждай, але то радшеї на розъсудокъ Божьїй пусти, передъ которого маестатомъ вси станемъ, а тамъ вси тайны одкровены будутъ и каждому воздастся по деломъ его: тамъ ся розсправимъ и доведемъ, которая сторона по Бозе ревнуетъ.“

Потій дбав щиро о розширенє унії, заводив уніятєкі школи, колеїї, як прим. в Берестю, де настановив учителем Петра Аркудія; в Вільні, куда назначив ректором Петра Теодоровича Сумеретниковича, автора „Оборони собору осьмого Флорентійского“; вкінци заснував школу в Володимирі, на котрої удержанє записав з доходів своєї катедри 250 золотих щорічно.²⁾

Не мало потрудив ся Потій для унії і на літературнім поли. На рік перед переходом на унію видав він свою брошуру п. з. „Унія“. В Римі видав він в р. 1596 „Календаръ римскій новий“.³⁾ Під его впли-

¹⁾ Ibidem Стр. 593—4.

²⁾ Ор. Левицькій „Ипатій Потій, уніатєк. митрополитъ.“ Стр. 30.

³⁾ Опис двох карток сеї дуже рідкої книжки, находимо в статії Головацького п. з. „Книга о новомъ календарѣ напеч. въ Римѣ въ 1596 г.“ поміщ. в „Запискахъ императорской академіи наукъ“. Т. XXIX. Книжка I. СПб. 1877. Стр. 90—96.

вом, або може таки його рукою писана була „Αυτιόρησις“, де поміщене письмо його до князя Острожекого з р. 1598, в котрім Потій взивав сего магната до переходу на унію, як також відповідь на письмо клирика Острожекого п. з. „Отпись на листъ Поцѣя“ (1598). В р. 1601 напечатав він відповідь на письмо Мелетія Пігаса. В р. 1605 видав він брошурку п. з. „Prawa y przywileie od Najjasn. królów nadane“. В тімже році видав він в руській і польській мові „Посольство Мисаила до Сикста III.“¹⁾ В р. 1608 напечатав він свою брошурку в паралельнім польсько-руським тексті п. з. „Гармонія восточної церкви съ костеломъ Римскимъ“²⁾ Їму принадлежать проповіді, видані в сто літ по його смерті Кішкою в польським переводі. Він написав і видав в р. 1597 книжку в руській мові, до нині ще бібліографам незвістну п. з. „Справедливое описание дѣлъ и sprawy собора Берестейского.“³⁾

Значенє Потія для унії виділи добре православні, видів також Мелетій Пігас, коли звернув ся до него з посланієм, в котрім взивав його до повороту до православної церкви. До Потія прийде ся мені ще раз вернути при пояснюваню „Перестороги“, де єсть мова о переслідованях, з якими сей владика відносив ся до церкви православної.

Хоть Потій в своїх письмах з р. 1595 признавав ся Острожекому до участі в унії, то однак відай під впливом копії письма Острожекого до протестантів на збір в Торуні, де Острожский писав, що з всіх сторін Руси будуть підносити ся протести против унії, де вкінці не побояв ся Острожский грозити 20.000-ним войском, — енергія Потія на хвилю упала. Він пише до Острожекого, щоби той старав ся о собор в короля.⁴⁾ Було се хвилеве колибанє, зневіра в власні сили, котра однак по повороті його з Риму уступає місце енергії і одушевленю.

Не в порівнаню слабшим і нерішучим був митрополит Рагоза. Его слабосильність оцінив добре Кішка, видаючи проповіді Потія, де в біографії Потія пише, що Рагоза своїм поступованєм „dal okazać do wielkich, a do tych czas szkodliwych Wierze y Oyczyźnie, buntów odszczepieńcom, y gdyby po śmierci Michała Rahozy, czulego, Rzymska stolica, Hipacyusza, mówię nie ustanowiła w Rusi, Metropolity, nieomylnie y ziednoczona Ruś w dawne uczyniłaby relapsum odszczepieństwo“.⁵⁾ Як слабе і нерішуче було його діланє по соборі в Берестю 1596 р., так

¹⁾ відпечат. в „Архивъ юго-зап. Россіи“ Часть. I. Т. VII. Стр. 193—231.

²⁾ відпеч. в „Русск. историч. библиот.“ Т. VII. Стр. 169—222.

³⁾ „Αυτιόρησις... Wilno 1600. Стр. 19.

⁴⁾ Русская историч. библ. Т. VII. („Апокрисисъ“) Стр. 1065—8.

⁵⁾ Kazania y Homilie (в біографії Потія) картка 4.

хиткою була його участь в унії перед собором. Еп. Пелеш називає його поведене перед торжественним проголошенем унії на соборі в Берестю 1596 не тільки слабим але понижаючим.¹⁾ Як нам звісно, підписав Рагоза в р. 1594 грамоту, в котрій освідчив ся за переходом на унію. Він уложив умовія переходу на унію, які Терлецький мав предложити гетманови Замойському.²⁾ В кілька днів по сих подіях почав вже Рагоза колебати ся, коли на дни 15-го січня 1595 р. взиває його Потій, щоби не відклонював ся від прийнятя унії, та повідомляє його, що всі литовско-руські єпископи годять ся на перехід до унії, а король і польські сенатори готові їм помагати.³⁾ Се письмо Потія відай не дуже поділлало на Рагозу, коли він на дни 20-го січня удає ся до новгородского воеводи Теодора Скумина, з просьбою, щоби він старав ся о уступства для православної церкви, а тим охоронив її від наміру деяких єпископів, що хотять піддати ся папі римському.⁴⁾ Дня 12. червня 1595 р. підписує Рагоза грамоту до папи Климента VIII. на прийняте унії, під умовієм, що церква руська зістане „при вѣрѣ, сакраментахъ и всѣхъ церемоніяхъ и обрядахъ Восточное церкви“,⁵⁾ а дня 14. і 29. червня оповідає він в письмах своїх до Теодора Скумина о тайнім діланю єпископів руських прихильних унії і просить о пораді в тій справі.⁶⁾ Уже ті акти характеризують нам ясно особу Рагози. Однак я подам ще дальші грамоти, в котрих Рагоза вибирає ся співучасти в справі унії. Так видав Рагоза дня 16. липня 1595 р. грамоту до православного духовенства віленського троїцького братства, в котрій заперечує „поголоску“ о своїм приступленю до унії і загрожує за розсіване таких вістей „вѣчною клятвою отъ насъ и отлученієм и строгостью права посполитого“.⁷⁾ Не помogli королевскі грамоти, в котрих король то похваляв то захоочував Рагозу до випревалости, або в котрих обіцяє уніятским єпископам всілякі свободи і права,⁸⁾ коли Рагоза дня 19. серпня в письмі своїм до Теодора Скумина, розказуючи о прихильности Потія і Рагози до унії, сам вибирає ся всякої участи в тій справі.⁹⁾ Рівнож видав Рагоза дня 1. вересня 1593 посланіє до литовско-руського духовенства і мірян,

1) Pelesch: „Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom. T. I. Crp. 513 і 540.

2) Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 54.

3) Ibidem Ч. гр. 56.

4) Ibidem Ч. гр. 57.

5) Ibidem Ч. гр. 68.

6) Ibidem Ч. гр. 69.

7) Ibidem Ч. гр. 73.

8) Ibidem Ч. гр. 77—9.

9) Ibidem Ч. гр. 80.

в котрім осьвідчив, що не має нічого спільного з унією, та вівзав православних до витревалости в православної вірі, для котрої він буде горячим оборонцем і заступником.¹⁾ Тогож місяця дня 28. доносить Рагоза Острожському, що він не бере участи в унії та радить кизеві, виступити против неї враз з руською шляхтою, до чого він свою участь обіцює.²⁾ Хоть православні і так Рагозі не вірили, то все можна подумати собі, яке враженє зробила та непостоянність, то колебанє та слабосильність і випиране ся Рагози. На соборі православних в Берестю 1596 р. відчитувано ті письма Рагози на доказ, „якъ онъ много писывалъ до людей лыстовъ зашитыхъ и отвористыхъ, упевняючи ихъ ижъ невѣдаеть ани мислить о отщепенствѣ“.³⁾ Листи Рагози до кн. Острожского відпечатав Броньскій в своїм „Апокрисис-ѹ“.⁴⁾ Таке поступованє Рагози кидало лихе світло не тільки на него, але і на унію, про котру опісія православні говорили, що з неї справа темна, бо колиб була ясною, то не потреба би було з нею так крити ся.

Автор „Перестороги“ гадає, що Потій і Терлецький в часі свого побуту в Римі прийняли також новий календар. До сеї гадки склонювала автора „Перестороги“ безперечно прихильність Потія для нового календаря, з котрою Потій⁵⁾ виявив ся в своїй „Унії“. Звістним було також авторови нашого полемічного пам'ятника, що Потій видав в Римі календар григоріанський, в котрім запевняв, що з прийнятем нового календаря „старая пасхалыя и порядокъ святъ..... не есть нарушонъ“.⁶⁾ Знав також автор „Перестороги“ з „Αυτιόρησις“-и, котру він Потієви приписує, о прихильности сего владики для реформи календаря.⁷⁾ В точках, на які Потій і Терлецький при своїм переході на унію присягали, була вправді згадка о календарі, котрий однак владики тільки тогди обіцяли прийняти, коли би він не нарушував в нічим старого порядку святъ і обрядів.⁸⁾

Остає ся мені ще додати до цілости поясненя, що участь єпископа латиньского в Луцку, Мацієвского, з'образив автор „Перестороги“ вірно. Сей владики справді причинив ся не мало до приготування терену для унії, за що єму папа подякував своїм відручним письмом.⁹⁾

¹⁾ Ibidem Ч. гр. 83.

²⁾ Ibidem Ч. гр. 87.

³⁾ Ibidem Ч. гр. 106.

⁴⁾ Русск. историч. бібліотека Т. VII Стр. 1053 і слід.

⁵⁾ Ibidem Стр. 139—145.

⁶⁾ Записки импер. акад. наукъ Спб. 1877. Т. XXIX. Стр. 92.

⁷⁾ „Αυτιόρησις... Wilno 1600. Стр. 109. і слід.

⁸⁾ Pelesch: Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom“ Т. I. Стр. 529.

⁹⁾ Макарій „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 515.

Подаючи пояснення до сеї частини „Перестороги“ про приїзд патріархів на Русь, та про приготування до унії, замітив я, що автор нашого полемічного пам'ятника пішов в деяких своїх твердженнях за „Апокрисисомъ“ Броньского. Тут додаю ще, що в характеристиці осіб (Шотія, Терлецького і других) автор „Перестороги“ користувався ще другим сучасним пам'ятником, а іменно рукописею Вишеньского послання „къ утечшимъ епископомъ“. Не буду я наводити місць ідентичних в обох літературних пам'ятниках, не стану я також вказувати на цілі звороти, котрі автор нашого пам'ятника, брав живцем з названого послання Вишеньского, бо на се не стає мені місця. Я відмічую лише, що твори Вишеньского, хоть в своїм часі не були печатані, читано на Русі з великою увагою, та що они робили не мале враженє, коли їх ужив так мислячий чоловік, яким єсть автор „Перестороги“, за субстрат до свого твору. Вплив сего послання Вишеньского відбиває ся в досить значній мірі і на дальшій часті „Перестороги“.

По при баламутства, неточности в оповіданю і хронології та по при перекручуваня фактів находимо ми в тій частині „Перестороги“ не мало вірних історичних даних. Погляди автора, хоть в дечім грішать против правди, зраджують в нашім автор, чоловіка розумного та мислячого. Що в деяких поглядах, автор „Перестороги“ був тенденційним, за се єго винувати не стану, бо він писав свій твір в часі найбільшого розгорячковаия, яке опандувало уми православних, з причини переведеня унії і єї безнастанного зросту, бо „Пересторогу“ писав чоловік, що не міг погодити ся з тим історичним фактом, котрий в єго очах довершив ся. Но по при невірности в поглядах, находимо ми в тій частині „Перестороги“ багато бистроумних заміток і характеристик, котрі становлять силу та живучість того пам'ятника. Ту силу та живучість відчув найлучше пізнійший автор „Достовірної літописи“, котрий оповідає „Перестороги“ про приїзд патріархів, про початки унії та собор в Берестювіні майже дословно в свою літопись. Вже архієпископ Макарий зауважав, що оповідає нашого літературного пам'ятника про побут патріарха на Русі перейшло до Густинської літописи, „Палинодіи“ Кошистенського, до „Описанія кїєво-софійскаго собора“, митрополїта Євгенія і до декотрих других творів о унії.¹⁾ На дорогу, котрою се оповідає могло дістати ся до тих пам'ятників, Макарий не вказує.

По моїй гадці, дорогою тою була „Достовірна літопись“, з котрої перейшло се оповідає до других українських літописей, як прим. до Густинської літописи і до „Собранія историческаго“ Лукомского з р. 1780.

¹⁾ Ibidem Стр. 492.

Лукомский відмічує¹⁾, що оповідане про початки унії взяв з „Достовірної літописи“. Літописець Густиньський не розказує про жерело, з якого черпав своє оповідане, однак той самий зміст, який подибуємо так в літописи Густиньській²⁾ як і в „Собр. историч.“ Лукомского, доказує, що оба автори користали з одного і того самого жерела, с. є. „Достовірної літописи“. — Що „Достовірна літопись“ була пізнійше писана, як „Пересторога“, та що перший твір користав з послідного а не на відворот, на се наводить мене то, що в „Достовірній літописи“ під 1599. р.³⁾ подана вість про смерть Потія, котрому в тім році мав відтяти голову один з воїнів, іменем Гайдук. Вість ся неправдива, бо як звістно, Потій умер доперва в р. 1613., однак она вказує нам, що „Достовірна літопись“ була писана в кільканийцять літ по смерти Потія. До нині не розсліджено, хто був автором „Достовірної літописи“, не зібрано ще в цілість цілого тексту сеї літописи. Не знаю, чи факт, що автор „Достовірної літописи“ черпав з рукописи „Перестороги“, не вказує, що він був Галичанином? — однак рішене справи тої полишаю історикам.

Архієпископ Макарий каже, що з оповіданя „Перестороги“ черпав також автор „Палинодіи“. Правда, що зміст обох творів в тій точці дуже схожий, однак я позволив бим собі не згодити ся з тим твердженням, бо звістна річ, що коли би Копистеньський мав був під рукою „Пересторогу“, то був би єї певно вичислив поміж жерелами, котрих він наводить цілу масу. Я гадаю, що Копистеньський описує приготования до унії або з традиції, або з других памятників, котрі в подібний спосіб, як „Пересторога“ передавали вістки про початок унії.

Хоть сеї факт, що літописці користали з „Перестороги“, не приніс хісна історії, то однак се вказує, як припало до впадоби сучасним людям оповідане нашого літературного памятника, коли они не розбираючи, чи та або друга подія описана вірно, цілий розказ внесли в свої твори.

На тих замітках закінчую пояснене сеї частини „Перестороги“, де розказано про події, які довершили ся перед унією. Тепер приступаю до розбору оповіданя нашого літературного памятника про події, що вяжуть ся з собором в Берестю, та про факти історичні, які мали місце по торжественнім проголошеню унії на соборі в Берестю.

¹⁾ „Собрание историческое“ Лукомского відпечатане при „Лѣтописи Самовидца заходом Ор. Левицкого. Київ 1878 — Оповідане про початки унії поміщене на стр. 359—370.

²⁾ Густиньська літопись напеч. в другім томі „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“ СПб. 1843. Оповідане про початки унії. Стр. 369—373.

³⁾ Ор. Левицкий: „Лѣтопись Самовидца“ стр. 370.

Автор „Перестороги“ розказує, що коли єпископи „склѣтивши унію“ в Римі та видрукувавши там календар повернули на Русь, — довго крили ся з тим і старали ся о ласку короля. Православні віднесли ся до патрiарха просячи о ратунок. Коли листи патрiарха на Русь не доходили, патрiарх рішив ся вислати протосингеля Никифора, щоби він скликав собор і справи допильнував. Никифор був чоловіком „годнымъ и учонымъ“ та добре знакомиим турецькому султанови і всім пашам. Раз поручив Никифор за довг одного господара волоского, котрий мусів дати султанови турецькому дарунки при вступленю на волоский престол. Час минав а господар волоский довгу не платив. Никифор йдучи на Русь повернув до Волощини. Саме в той час, гетман польскій Ян Замоійскій вводив на волоский престол другого господара (Єремію Могилу), против чого повстав хан татарскій і прийшов з своїм войском на Волощину. Никифор видячи, що кров християньска поплине, хотів запобічи лиху і почав годити обі ворожі сторони, що єму вповні удало ся, бо Єремія Могила остав ся на престолі волоскім, а Татари відійшли з своїм війском з Волощини. Замоійскій видячи, як великого поважання заживав Никифор у поган, а дізнавши ся, що Никифор йде до Острога, щоби там зайняти місце учителя „наукъ вызволеньхъ“, хотів з'єднати єго для своєї школи, котру тогди у себе в Замостю завести хотів. В тій цілі обіцяв вистарати ся для Никифора в короля дозвіл, на завідуванє всіми справами духовними в королевстві польскім. Никифор маючи на увазі розказ патрiарха, як також се, що обіцяв Острожескому прибути на собор, а окрім того перед кільканащати літами звязав ся перед Острожским словом, що буде дидакалом в Острозі, не захотів пристати на пропозицію Замоійского та відходити „оть благословеннаго мѣстца (т. є. Острога) и отъ православнаго князя... и тые науки своѣ выливати чужимъ“, памятаючи на слова Спасителя сказані до одной жінки хананейскої: „неслушная рѣчь отняти хлѣбъ дѣтемъ и поврещи немомъ“. Коли ворожі війска з Волощини розійшли ся, Никифор прибув до Острога. Саме в той час відбував ся сойм коронний в Варшаві, на котрім з причини унії „богато было сваровъ и трудностей“. Щоби успокоїти ті „свары и трудности“, митрополіт та другі владки розкаляли ся, а видячи, що „продали кровь неповинную яко Юда“, виперли ся цілої справи. Тільки Потій і Терлецький, котрих автор відай з огляду „на мемраны“ називає „змышленными послами“, не могли виперти ся унії. Вскорі розказав король митрополитови, щоби скликав собор котрий в дійстности відбув ся. Що діяло ся на тім соборі, про се, каже автор, „суть гисторіи такъ наши правдивые, якъ и противниковъ фальшивые“. ¹⁾

¹⁾ З сторони православних появили ся описи собору в Берестю: „Ekthesis“ в Кракові 1597. р. в польській і рускій мові; дальше „Апокрисисъ“ в польській мові

Я полишаю на разі ціле оповіданє автора „Перестороги“ про Никифора на боці, тим більше, що в дальшій части нашого пам'ятника буде розбирати ся справа Никифора, котрого в р. 1597. уязнено і ставлено перед суд.

З огляду, що про собор в Берестю „суть гисторіи такъ наши правдивые, яко и противниковъ фальшивые“, не описує нам порядку собору, лише начеркує в головних точках, хто був на тім соборі і що рішено. Автор каже, що сам був свідком собору та клеє ся „Богомъ сердцевицею“, що все, що буде писати єсть правдою. На собор, котрий почав ся дня 6-го жовтня 1596. в Берестю, приїхав князь Острожский з сином Александром, воеводою волинским; зїхали ся також „правѣ вси благочестія нашего такъ стану свѣтского, яко и духовенства“. Автор каже, що „самъ былъ въ тыхъ всѣхъ хоженіяхъ и отправованіяхъ“. На початку моєї студії (стр. 3.) я замітив, що се місце не треба толкувати буквально; замітив я також, що ті слова „въ всѣхъ хоженіяхъ“ треба віднести до першого посольства, бо се виходить з контексту „Перестороги“. Автор нашого пам'ятника, сказавши, що був „въ всѣхъ хоженіяхъ“ додає, що в тих „хоженіяхъ“ питали православні митрополіта: „єсть ли же хочеть зъ нами переставати въ благочестію, чи ли змѣшати ся зъ ними отступниками“. Митрополіт відповів: „яко-мъ того не поручалъ тымъ фальширомъ, такъ православія моего и пастыря, котрый мя на тотъ станъ посвятилъ, не отступую и до васъ прійду, и зъ вами о томъ радити хочу, и то што Богъ намъ всѣмъ и посланцомъ патріаршимъ на сердцу положить, учинити єсьмъ готовъ“. Не знаю, чи вірно подав автор „Перестороги“ відповідь, яку Рагоза мав дати православним послам, однак, судячи по нерішучості і слабосильності Рагози, можна гадати, що автор тих слів не преувеличив. Автор „Ekthesis“-а розказує, що перед собором рішено до Рагози і до владиків вислати „niektórych z braciey“, котрі мали визвати їх, щоби прибули на собор до православних. Владики відповіли: „upatrzýmy w to, ieśli nam słusznie przyść przydziemy“. ¹⁾ Однак менша о відповідь, яку дав Рагоза, я зазначаю лише, що в „Пересторозі“ мова о першим посольстві, бо тут Рагоза відповідає: „до васъ прійду, и зъ вами о томъ

(Вільно 1597) і в руській мові (Острог 1598.). З католицко-унійських приступні нам до тепер Скарги: „Synod Brzeski i jego obrona“ в польській і руській мові (1597.), дальше „Αγχιθόρησις“ в руській мові (1599.) і в польській (1600.). Окрім тих вийшла ще була книга Потія: „Справедливое описание дѣлъ и sprawy собору Берестейского“ відай в р. 1597.

¹⁾ Чтенія въ императ. общ. исторіи и древностей. 1879. Кн. I. Ekthesis Стр. 4—5.

радити хочу“, а в дальших стрічках зазначає автор „Перестороги“, що „по отходѣ нашомъ, ночью, пришли до него (Рагози) отступницы, и тамъ прелестью діаволею намовили єго до себе, такъ, ижъ на день завтрѣшний зъ ними южъ присталъ“. По моїй гадці, не підлягає найменшому сумнівови, що тут мова о першій посольстві перед собором, та що під „завтрѣшнимъ днемъ“ розуміє ся перший день собору. Заходить тепер питанє, хто був в тім першій посольстві? В „Ekthesis“-ї, в котрім зібрана і дуже точно подана офіційальна часть собору, про перше посольство перед собором маємо тільки згадку, що до Рагози і владиків рішено вислати „niektórych z braciey“, однак імен тої „braciey“ не находимо, як здаєсь тому, *śłała strona przecięwna z Kamienicy* (собор православних відбував ся що се перше посольство не було ще офіційальне. Легенький натяк на се перше посольство находимо в „*Ἀντιρρήσις*“-ї. Тут читаємо: „Przyw prywatnim domu) posłów swoich do Mitropolita, a mianowicie Nikifora Tura, Archimandryta Kiiowskiego, Peczerskiego, a z nim osób kilka ślacheckich, Heretyków u Aryanów, których honoris causa nie mianuję“. ¹⁾ Хто були ті єретики і ариане, про се „*Ἀντιρρήσις*“ не згадує. На всякий случай окрім одної духовної особи, Никифора Тура, всі прочі, були люди євѣтські. Чи не було поміж ними Рогатинця, котрий приставав з протестантами і про котрого за для того могла ходити слава, що він єретик? — Чи не щадить єго Потій в „*Ἀντιρρήσις*“-ї і не виявляє єго імени тому, що Рогатинець стояв в переписці з Потієм, сходяв ся з ним, за що сему братчикови львівському дорікають віленські братчики? ²⁾ Чи вкінці Потій з розмов і переписки з Рогатинцем, котрий пристаючи з протестантами певно вчитував ся в протестантську літературу, не набрав переконання, що Рогатинець дійсно єретик? — Ті питання оставляю вітвертими. Афірмативна відповідь видає ся мені дуже можливою і через се склоняю ся я до твердження, що ніхто другий а Рогатинець був автором „Перестороги“.

Про перебіг православного собору каже нам автор читати в „писанью синодовомъ“ і розказує нам лише про кінець того собору, іменно про виклятє уїятских владик. Про противну сторону, про собор уїятів, оповідає нам автор „Перестороги“ лише то, що они зібрали ся „зъ бискупами Римскими и згоду свою учинили“, а на знак сеї згоди разом правили службу Богу. Но тут Бог зіслав чудо і „отринулъ ихъ офѣру“, бо при службі Божій перемінло ся вино в воду, так, що треба було нове вино брати і службу закінчити. Вишеньскій в своїм посланію „къ утек-

¹⁾ *Ἀντιρρήσις*... Wilno 1600. Стр. 29.

²⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 146.

шимъ отъ православія єпископомъ“ доводить, що таке саме чудо стало ся також в давнїйших часах на Атосї ¹⁾. Можна би гадати, що тут полишило певний вплив на авторі „Перестороги“ посланіє Вишенського „къ утекшимъ отъ православія єпископамъ“, хоть з другої сторони знаємо, що вість про се мнїме чудо була дуже розширена поміж православними на Русї. Про се свідчить нам Скарга, котрий пише, що православні „puszczaią y podmiataią kartelusze o cudach w Brześciu: „iż się przy mszy wino w wodę odmieniło, gdy ieden tam iezuита w cerkwi św. Mikołaja służył. Potwarzy się tey nie wstydzą. Żaden tam ieszcze iezuита ani kapłan Rżymski mszy nie miał, a ieśli się Grekowi, który w ten czas służył, to trafiło, iż w kielich miasto вина z omyłki wody nalał — cуда żadnego nie masz: траfia się to u pilnych y pobożnych. To cud że ludzie rozumni i chrześciansey tak sprośne kłamstwa mówią, abo wierzyć smieią.“ ²⁾

По своїм соборі — розказує автор „Перестороги“ — післали уніятки єпископи Скаргу і Єзуїтів до короля з вістїю, що „мнїманую згоду учинили“. Рівнож вислали православні до короля двох послів з поміж шляхти, котрі мали королеви сказати: „же што кольвекъ Луцкій и Володимерскій учинили, тоє все зрада и фальшь; и митрополитъ первїй правдивї до того (яко жъ и правда истная) не зналъ ся, але прельщенї; однакъ ихъ духовенство все о томъ не вѣдаеть, и при своемъ пастыру святїйшемъ патріарехъ стоять; а оны за то суть зъ врядовъ духовныхъ зложоны и выкляты; а станы оба-два, духовный и свѣтскій, тыхъ отступниковъ за пастырей мѣти не хотятъ, и просятъ, абы господарь король митрополита и владыковъ имъ иншихъ далъ водлѣ правъ и вольностей ихъ, присягою его имъ утверджонныхъ“. Посли православного собору заявляли всюду, що православні не узнають ніколи своїми пастирями єпископів, що перейшли на унію. Они приїхали до Варшави, но тут почали намовляти їх, щоби оставили цілу справу. В той сам час приїхали до Варшави владки уніятскі, та розказували про результат собору; православні послї старали ся дістатись до короля, но їх не допущено. Уніятскі владки жалили ся перед королем, „и жъ ихъ за пастырей не прїймають и о иншихъ пастырѣхъ до тыхъ достоинствей, єпископїй и митрополїи просятъ“, рівнож заявляли, що „кды бы того отримати не могли, и жъ на сеймѣ мовити хотятъ и свѣдчити ся хотятъ явнѣ“.

З огляду, що автор „Перестороги“ не розказує нам подрїбнїйше про собор в Берестю, котрого хід мав не малий вплив на всі дальші

¹⁾ Акты южной и зап. Россіи Т. II. Стр. 245—251.

²⁾ Русск. историч. библ. Т. VII. Стр. 1000—1.

справи, про які нам наш літературний пам'ятник оповідає, я хочу подати невеличкий образ тих подій в Берестю, які зайшли так по стороні православних як і уніятів. Я не буду входити в питає, чи собор православних був важним чи ні, на що таку велику вагу клали писателі 16 в. і на що неменшу вагу кладуть теперішні католицькі історики; я числю ся з фактом, що такий собор відбув ся і подаю короткий опис того, що на нїм зайшло.

На соборі в Берестю станули против себе дві ворожі сторони: православна і уніятська. Православна сторона була безперечно численніша від уніятської, хоть з єпископів руських бачимо на православній стороні тільки владика львівського Гедеона Балабана і перемиского Михайла Копистенького. Оба они брали участь в приготуваннях до унії, Балабан побивав ся навіть за тим, щоби унію на Руси ввести, но в рішачій хвилі перейшли оба єпископи на сторону православних. З ними перейшли до православних архіандрити Никифор Тур, Іларіон Масальський, хоть ще в р. 1595. находимо їх імена на грамоті, в котрій они звязували ся клятвою на перехід до унії¹⁾. Нема сумніву, що партія сторонників унії серед духовенства в самім ділі була далеко численніша, но в рішачій хвилі ряди єї сильно порідли під впливом дружного опору, який стрітив унію з сторони мірян, приїм певно не всі, що відступили від унії, зробили се з переконаня²⁾. Окрім Никифора Тура і Масальського було на соборі православним ще сімох архіандритів; явили ся також два ігумени, а при них більше чим сто сьвящеників і монахів. На собор православних прибули також протосингелъ Никифор, Кирило Люкаріс, пізнійший царгородський патріарх; велигородський митрополіт Лука і двох архіандритів з атопської гори. В числі сьвітекх людей був князь Константин Острожський з своїм сином Александром і багато послів з різних міст. На свій собор допускали православні всіх без вибору людей, котрі хотіли на нїм явити ся, хоть багато з них було протестантами, через що ще більше вросла і так численна сторона православних.

Православні, як нам вже відомо, вислали в день перед собором своїх послів до Рагози, щоби він прибув на собор. В день собору, дня 6-го жовтня, зійшли ся православні до протестантского дому молитви, власности Райского і тут почали свої наради. В „Ekthesis“-ї читаємо, що православний собор відбував ся для того в приватнім домі, бо всі церкви були під властїю уніятских владик. Православні не хотіли вди-

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 58.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VI. Стр. 101—2.

рати ся силою до якої небудь церкви, щоби через то не дати причини до розрухів ¹⁾). Автор „Апокрисиса“ відповідаючи на докір Скарги, що православні відбували свій собор не в церкві але в протестантескім домі, каже, що Потій всі церкви позамикав а православні, боячи ся, щоби день означений королем не минув, муіли брати перший лучший дім і там відбувати свої наради ²⁾). На се твердження автора „Апокрисиса“ читаємо відповідь в „Ἀντιρρησις“—ї, що православні не послали ні до митрополіта ні до Потія посольства з просьбою, щоби їм вітворено церкву. „Ale co większa — каже автор „Ἀντιρρησις“—а — kiedy się chwala Boża w Cerkwach odprawowała, żaden z nich ani się poiawił, woleli w heretyckiej szopie służbę Bożą odprawować, a niszli do Cerkwi iść zapamiętawszy kanonów kościelnych, które w zborzyskach heretyckich modlić się zakazują.“ ³⁾

Коли православні зійшли ся на наради, поділили ся на два кола : сьвітске і духовне. Кожде коло вибрало собі людей для нагляданя порядку. Маршалком сьвітского кола вибрано Гулевича, про котрого каже автор „Ἀντιρρησις“—а, що він був „człowiek szlachecki“ але єретик ⁴⁾). Коло духовне вибрало з поміж себе нотарів і двох прімікеріїв. Одним з прімікеріїв був протопіп Заблудівський Нестор, котрий мав дбати о порядок в соборі; другим острожекий проповідник Ігнатій, що він перед поміж нотарями собору. По освященю дому і по відправленю молитв відкрив собор Гедеон Балабан руською промовою, котру диякон Кириян переводив по грецки. В промові тій заявив Балабан в імени своїм і собору вірність для церкви православної, осудив митрополіта і єпископів за тоє, що они не явили ся перед висланиками патріярха, та радив приступити до розгляненя цілої справи. По нїм промовив Кирило Люкаріє, жадаючи, щоби митрополіта і владик, що приступили до унії і не прибули на собор, судити після канонів церковних. На се заявив Никифор, що митрополіт і владики провинили ся тяжко против церкви православної, однак против них треба поступати після законів і канонів церковних. Тому радить він вибрати посольство з сімох людей, котре має вїзвати митрополіта і владик до прибутя на собор. Посольство вибрано і вислано з парагностиком, котрий послі мали доручити митрополитові і владикам. В парагностичку містив ся зазив, щоби владики прибули на собор. Коли послі вернули, запитав владика перемиский, яку відповідь приносять від єпископів. На

¹⁾ Ekthesis... Стр. 5.

²⁾ Русск. истор. библиот. Т. VII, Стр. 1312.

³⁾ Ἀντιρρησις... Стр. 148.

⁴⁾ Ibidem Стр. 28 і 152.

се промовив один з членів посольства сьвященик острожський прімікєрий Ігнатій, доносячи, що митрополіт і владики обіцяли прийти, однак не скорше, аж нарадять ся з латинським архієпіскопом львівским Суліковским та з єпіскопами луцким Мацієвским і холмским Гомолінським. Собор рішив ся очікувати владик та ждав їх надармо до вечера. На тім закінчив ся перший день собору.¹⁾

Дня 7. жовтня зійшов ся знов собор православних на наради. Перший промовив велигородський митрополіт Лука, вказуючи на то, що митрополіт і владики самі себе осуджують, коли на собор не являють ся. Мимо сего рішено на виєсенє Никифора вислати до митрополіта ще одно посольство з шести членів з новим параностиком. Посольство вернуло доперва вечером а на запитанє прімікєрия Ігнатія, з якою відповідію прийшли послы, сказав львівський сьвященик Андрей, що послы очікували до пізна митрополіта і владик та не могли їх діждати ся і що доперва вечером відповіли владики, що надармо їх ожидають бо они не прийдуть. Ті слова Андрея потвердив супрасльський архімандрит Іляріон, на чім закінчив ся третій день собору.²⁾

Третього дня собору підняли православні жалоби на митрополіта і владик за се, що они не услухали візвань Никифора і собору. Говорено там, що перед двайцяти і пяти днями вислав протосингєль Никифор до Рагози письмо, в котрім взивав єго, щоби на яким небудь місци зійшов ся з ним ще перед собором в Берестю, чоґо Рагоза не услухав. Згадувано про се, що день перед собором вислано посольство з письмом Никифора і Люкаріса, но і на то не зважав Рагоза; що вислано ще два посольства від собору но і тоґди Рагоза не являв ся. Прімікєрий Ігнатій заявив, що оба письма, які вислано від Никифора до Рагози суть під рукою і спитав, чи треба їх читати. Никифор Тур повідомив, що оба письма перетолковано на руську мову та внїс, щоби їх відчитано. Письма відчитано, почім радив протосингєль Нікіфор, щоби вислати ще одно і то послїдне посольство від собору до владик з загрозою, що коли они не являть ся, собор буде судити їх після канонів церкви. Посольство пішло та вскорі вернуло ся. Никифор Тур, яко член того посольства, принїс соборови від владик відповідь, що они приступили до західної церкви і на собор не прийдуть. По одержаню такої відповіді промовив протосингєль Никифор, зазначуючи в довшій бесїді грїх, який сповнили митрополіт і владики відступивши від православної церкви, почім забрав голос Никифор Тур дякуючи протосингєльови Никифорови за участь в соборі і осьвідчаючи, що причиною відступленя митрополіта і владик від на-

¹⁾ Ekthesis Стр. 5—7.

²⁾ Ibidem Стр. 7—9.

триархів єсть обава перед такою карою, яка перед кількома літами стрігала Онисфора Дівочку за висвячуване двох- і троєженців. По відчитаню інструкцій, з якими прибули послы православні на собор до Берестя, рішено остати при обрядах і науці церкви православної, задержати календар старий і жадати зложеня з престола митрополіта і єпископів, що перейшли на унію. Кирило Люкаріс узнав справедливою гадку православних, щоби митрополіта і відступних владик судити після канонів церкви. Коли ще Люкаріс говорив, донесено, що з сторови уніятської явили ся послы на чолі з Скаргою, котрий в прилежній комнаті взивав князя Острожского до згоди. Протосинтель Никифор висказав здивоване, що Скарга не прийшов на собор, але пишсе ся своєю вимовою в окремій малій комнаті, де нема людей учених в богословію. З нагоди приходу Скарги піднесено багато питань а поміж ними о первенстві папи, на котрі давали відповідь протосинтель Никифор і Кирило Люкаріс. Всі ті диспути записано в акти (*hipominimata*), котрі мали появити ся в печати, но не появили ся. Собор тривав того дня до вечера.¹⁾

Слідуючого дня зібрав ся собор дуже рано, „на zorzach“ — як читаємо в Еклезіасі. Протосинтель Никифор виказував в довшій промові, що митрополіт і владики погордили патріярхами, погордили божими і церковними законами, та що за се належить ся їм відповідна заплата. Виступивши на підвисшене місце і держачи в правій руці хрест а в лівій євангеліє, Никифор оголосив засуд, котрим відобрав право священства митрополітови Рагозі, Потїєви, Терлецкому, Загоровському, Збіруйському і Йонї Гоголеви. Акт засуду підписали всі духовні члени собору, почім доручено єго того самого дня Рагозі. На тім закінчила ся офіціяльна часть собору православного в Берестю.²⁾

Рівночасно з православними почали свій собор уніяти. На сторові уніятській видимо Рагозу і п'ятьох єпископів руських; число єпископів було безперечно показнійше чим на соборі православних. Окрім того було там невелике число архімандритів, ігуменів, священників і дияконів. Заступниками палєского престола були тут архієпископ львівський Ян Дмитрій Суліковський, єпископ луцкий Бернард Мацієвський і єп. холмський Станіслав Гомолінський. На другий день собору (дня 7. жовтня) прибули відпоручники короля: князь Христофор Радзівіл, Лев Сапіга канцлер литовський і Дмитро Халецкий, підкарбник литовський. На соборі уніятів був також автор „O Jedności“, єзуїт Петро Скарга. В день перед собором окрім згаданого висше посольства євітських шляхтичів з архімандритом Туром на чолі, прибули до митрополіта також послы від князя

¹⁾ Ibidem Стр. 9—22. Тут випечатані всі письма, які відчитувано на соборі.

²⁾ Ibidem Стр. 22—30.

Острожского. Князь хотів побачити ся з Рагозою, на що послідній згодив ся, але під условієм, що та стріча наступить в домі Потія і в его присутности.¹⁾ Дня 6. жовтня зачали уніяти свій собор в церкві сьв. Миколая відправою звичайних молитов і візванем сьв. Духа, що вписано в акти собору. Від дальшого відбуваня собору мусіли уніяти того дня вздержати ся, бо як каже Скарга: „niektórzy panowie świeccy (роз. православні) z wielką liczbą zbroynych, iako do woyny, przyiachawszy u czas synodu uprzedziwszy, postrachy u pogrózki oycom zgromadzonym czynili.“²⁾ Вість подана Скаргою заслугує на віру. Вправді Острожский не прибув, як грозив, з двацятьтисячним войском, але православні зібрали ся дуже численно і відай не обійшло ся без погроз, коли, як каже автор „Апокрисиса“, митрополіт відправляючи собор в церкві, мусів оточувати ся гайдуками.³⁾ Уніяти ждали доки не приїдуть послы короля.

Другого дня прибули послы королівскі. Їх просили владыки уніятскі, щоби они забезпечили їм, що собор буде відбувати ся в спокою „bez rozguchów, wrzasków u huków u postrachów“.⁴⁾ Королівскі послы удали ся сейчас до кн. Острожского і дорікали ему, що він не додержує обітницї та не слухає волї короля, до котрого перед собором вислав посла Маліньского з просьбою о собор і з обітницею, що собор відбуде ся в спокою. Тої обітницї кн. Острожский не додержав, бо приїхав „z taką gromadą ludzi woiennych u z taką kupą heretyków“, котрі на соборі засідати не повинні, „u z taką liczbą popów prostych u mało rozumnych, więseu poddanych swoich, którzy do synodu nie należą“. Вкінци дорікали послы королівскі Острожскому за се, що на соборі находит ся люди „wywołane u postronne wszystkiew rzeszy pospolitey, podeyrzane z obcych nieprzyiacielskich państw“. Острожский прирік, що собор відбуде ся без перешкоди і просив королівских послів о условія на відбуте спокійного собору. Послы короля удали ся до уніятских єпископів на раду, коли серед того донесено їм, що посольство православного собору шукає митрополїта і грозить ему за се, що він лучить ся з католиками. Послы королівскі спитали кн. Острожского, чи то все дїє ся за его відомостию, на що він притакнув. Послы заявили, що уважають той поступок Острожского нарушенем обітницї і уразою короля.⁵⁾ На тім закінчив ся другий день назначений на відправленє собору.

¹⁾ *Ἀποκρίσις...* Wilno 1600. Стр. 149.

²⁾ Руськ. историч. бібліотека Т. VII. Стр. 940.

³⁾ *Ibidem* Стр. 1314.

⁴⁾ *Ibidem* Стр. 941.

⁵⁾ *Ibidem* Стр. 942—3.

Дня осьмого жовтня зійшлися послы королівські за ініціативою князя Острожского з ним і його сторонниками на нараду. Послы заявили, що король рішився скликати собор на просьбу митрополіта і владик, з поміж котрих деякі станули сьогодні по стороні православних. Король добре знав, що Острожский вже давніше старався через Посевіна в папи Григорія XIII. о приверненні єдності в церкві, а сам князь Острожский на соймі просив короля по повероті владик з Риму о скликанні нинішнього собору. По назначенню дня собору післав князь Острожский до короля послів Матвія Маліньского і Лавра Древіньского з подякою за скликання собору, причім просив о чотири річі: 1) щоби на собор не приїжджав ніхто уоружений або з войском, 2) щоби вільно було явити ся на соборі людям всіх вір 3) щоби на тім соборі міг бути Никифор Грек, котрий з Рівзаном на Волощині пійманий утік з вязниці в Хотимі, 4) щоби вільно було віднести ся до сойму, коли би на соборі не погоджено ся. На жаданя ті відповів король, що на перше условіє годить ся і для порядку вислає своїх послів. Не годить ся король на друге условіє, бо тут розходить ся тільки о злученні православних з католиками, а тим менше не годить ся король на третє условіє, бо уважає Никифора зрадником. Рівнож не дозволяє король на четвєрте условіє, бо що иньшого єсть сойм а що иньшого собор. Послы королівські вказували Острожскому на се, що в Берестю діє ся всьо не так, як король жадав, в чім они добачують непослух для короля. Послы звивали Острожского і його сторонників, щоби не тривали в своїм упорі, та щоби приступили до унії.

Ні Острожский ні його сторонники не відповіли на се нічого і з тим розійшли ся. Послы королівські думаючи, що православні визвуть їх на богословську диспути на темат унії, запросили до себе Петра Скаргу і другого єзуїта проповідника Юста Раба, но православні вечером прийшли і заявили, що диспути ніякої не жадають, а до привернення єдності не беруть ся, бо „kusili się prawi o to wielcy królowi a dowieść nie mogli, a my temu dosyć nie uczynim“.¹⁾ На тім минув третій день призначений для собору.

Утративши надію на всяке помирення з православними, удали ся уніїтекі єпископи з митрополітом і сьвящениками дня 9. жовтня до церкви сьв. Миколая. З ними прибули латинські духовні, послы королівські, дальше „wielka liczba panów świeckich u ludu polskiego“. По відправі служби Божої виступив на амвону єп. Григорко (Герман) Загоровский і відчитав акт прийняття унії, почім зібрані удали ся до костела

¹⁾ Русск истор. библіотека Стр. 943—952.

св. Марії, де відправлено благодарственні молитви.¹⁾ На тім закінчився собор уніятський, хоть не так багатий в диспути, но за то не менче багатий в другі історичні події. Тогож дня видав Рагоза грамоту, котрою вилучив з церкви Гedeона Балабана, Мих. Копистеньского і всіх священників, що брали участь в соборі православних за то, „ижь со мноу митрополитомъ и старшимъ своимъ на мѣстце синодови звьклое въ церкви сходити ся не хотѣли; але противачи ся зверхности его королевской милости, такъ же и мнѣ пастырови своему старшому, на мѣстцу незвькломъ и непристойномъ, въ дому таковомъ, гдѣ схажки геретическіе и казанья блюзнерскіе звькли бывать, особно отъ насъ..... схажки якієсь мѣли и тамъ въ томъ дому скверномъ литоргисать допущали, покутиѣ съ геретиками сполковали и зъ особами до собору неналежачими.“²⁾ Рівнож видав Рагоза соборне посланіє, в котрімъ звіщавъ всіх о довершеню унії. То посланіє казавъ оголосити король на дни 15. грудня по цілїмъ королївствї.

Коли вже православні з княземъ Острожскимъ на чолї на рікъ перед довершенемъ унії посилали протести противъ унії та подавали їхъ то на сеймахъ, то висували їхъ до городскихъ книгъ, то тимъ бїльше спішили православні з рїжнихъ земель з своїми протестациями по довершеню унії.³⁾ Православні зібрані на соборї в Берестю вислали такожъ послїв до короля з просьбою, щоби їмъ назначено иньшихъ владикъ, бо они єпископів, що до унії пристунили, ніколи не будуть узнати своїми пастырями.⁴⁾ Чи правда се, що послїв православнихъ не допущено до короля, про що намъ згадує авторъ „Черестороги“ — не знаємо, хоть про достовірність сеї вїсти треба сумнівати ся, тимъ бїльше, що протестация православнихъ були предметомъ нарадъ на соїмї варшавскїмъ в р. 1600. Хоть православні виступали з такою рїшучостію противъ унії сейчасъ по соборї в Берестю, то вже в слїдующихъ рокахъ багато з тихъ, що підписували протести противъ унії, пристунило до католицької церкви.

Авторъ нашого літературного памятника каже дальше, що уніятскі єпископи маючи за собою латиньского єпископа в Луцку Мацїевского, котрий векорї постунив на престолъ краківскій, і Льва Салїгу, котрий самъ недавно відступивъ від православія і „великимъ гонителемъ на церковъ Божїю zostаль“, почали переслїдувати православнихъ. Найперше ударили они на братства віленьске і берестейске „муками, отбираніємъ добръ, не-

¹⁾ Ibidem Стр. 952—6.

²⁾ Акты западной Россіи Т. IV. Ч. гр. 109.

³⁾ Часть тихъ протестаций напечатана в „Апокрисис“і. Русск истор. библ. Стр. 1121—1131.

⁴⁾ Ibidem Стр. 1782—4.

допущеніємъ робити ремесла, уживанія торгованія и вшеякого гандлю, такъ власнѣ, же хто не мѣль знаку на челѣ альбо на рукахъ отступленья и сполкованья зъ ними, жадному не было вольно ни купити ни продати; а найбарзѣй у Берестью Потѣй получилъ, такъ же муєшли отъ домовъ своихъ прочь розбѣгнути ся. А Виленское братство въ купѣ zostало, маючи при собѣ геретиковъ, которыхъ имъ Господь Богъ заступцами далъ. И въ томъ гоненіи чимъ большъ гонимы и преслѣдованы были, тымъ большъ моць Божія надъ ними оказовала ся, а братство множило ся, школа росла, людей зъ ней ученыхъ много и казнодѣевъ мудрыхъ выходить. И такъ мужають ся и укрѣпляются, посредѣ волковъ невредимы суть, и правѣ, оныя слова Збавителевы надъ собою мають явнѣ: „не бой ся малое стадо, яко благоволить отецъ вашъ небесный дати имъ царство небесное“; и другое гдѣ мовить: „иже брамы пекельные не возмогутъ перемочи.“ Автор „Перестороги“ розказує ще, що в тѣм часѣ князь Острожскій визваний патріархомъ, щоби крѣпив ся і не уставав в прихильности для православія, всеюда жалив ся, що велика кривда дѣє ся православної церкви та просив всѣхъ, щоби за тою кривдою обстали, бо що нині одному дѣє ся, то завтра може стати ся другому. Турків, Жидів, Татарів і поган, казав Острожскій, не приневолюють до другої віри лише одних православних. А коли Острожскій „скаргу такую преложилъ, взрушилъ Богъ въ корону Польскую не только Русь, але евангеликовъ и самыхъ Римлянъ, же о томъ на сеймѣ мовили и въ томъ Руси помагати почали“.

Оповіданє автора „Перестороги“ про переслѣдованя православних єсть безперечно преувеличене, коли зважимо, що „Пересторога“ писана в рокахъ 1600—5, в котрих церква православна тїшила ся ще доволі великим спокоєм, бо в живих були ще такі магнати як Острожскій і другі, котрі бодай по части уміли постояти за права своєї віри і церкви. Неправдивим видає ся мені також твердженє „Перестороги“, немовби Лев Сапіга навернений з протестантизму на католицизм Скаргою в р. 1594 був „гонителемъ“ церкви православної, бо лист єго писаний до Йосафата Концевича свѣдчив би противно, що Сапіга був чоловіком, котрий уміє пошанувати православіє і поважив ся сміло виступити в обороні покривджених. Хоть оповіданє автора нашого пам'ятника преувеличене і радше ілюстровало би нам час на яких десять до п'ятнадцяти лїт пізнійший, то мимо сего не буду я твердити, що церква православна була тогдї зовсімъ свобідна від всяких переслѣдовань. Автор „Перестороги“ каже, що найбільше мучив православних Потїя, так, що православні „муєшли отъ домовъ своихъ розбѣгнути ся“, хоть і се не цілкомъ сходить ся з правдою. Не думаю я ставати в обороні Потїя, котрий в енергії своєї часто посував ся за далеко, то мимо сего зазначую, що в часі коли була

писана „Пересторога“, церква православна не зазнавала від Потія таких переслідовань, на які нам наш пам'ятник вказує. Колиж однак автор „Перестороги“ натякає нам на переслідованя, яких православні зазнали від Потія, то тут буде місце розібрати, які причини зложили ся на ті переслідованя і по чій стороні они лежали.

Ми виділи, що Потій повернувши з протестантизму назад до православної церкви став завзятим ворогом протестантів і їх науки. Завзяте то змогло ся, коли Потій зістав єпископом і видів, які переслідованя терпіла церква православна від тихже протестантів. „А штожь намъ калѣкамъ будучи посредѣ волковъ? Наконєць и церемоній церковныхъ забороняють порадиѣ отпраовати; о чомъ быхъ много до вашей милости мѣль писати, што ся въ моей епископїи Берестейскої дѣеть, якое утяженіє терпятъ христїяне въ нѣкоторыхъ мѣстахъ“¹⁾ — пише Потій до князя Острожского про переслідованя, яких єго пасомі зазнавали від протестантів. Як ненавидів Потій протестантство в пізнійших роках, се нам вже по часті відомо. — Щож роблять в тім часі православні? Саме коли Потій заходив ся коло того, щоби довести унію до кінця, православні місто щоби лучити ся самим з собою, забувають на кривди, яких їх церква зазнавала від протестантів і звивають до помочи своїх недавних ворогів. Князь Острожский висилає письмо до протестантів на збори до Торуня, протестанти прибувають на собор в Берестю. Тим виконали православні під собою яму, вітворили дорогу до всяких над'ужить і переслідовань. Скарга витикає православним в своїм творі „Synod Brzeski“, що они против канонів церкви не тільки відбувають собор в приватнім домі, але і лучать ся з протестантами.²⁾ Не багато помогла оборона „Апокрисиса“, в котрій говорив Бронський, що православні прийняли протестантів на собор в Берестю раз тому, бо они „самы ся до насъ отзывали и горнули“ а друге тому, щоби „тымъ въ подозрѣнье а злое розумѣнье и себе и вѣры своей“ в протестантів не привести.³⁾ Автор „Ἀντιρρησις“ а висьміває православних, що они „swoie zborzyska nie na slusznym mieyscu odprawowali, ale w Bożnicy Heretyckiey, przeciw iasnym kanonom,“⁴⁾ бо „milsza im była ta szopa Heretycka, a niżli dom Boży, milszy Heretykowie Aryanowie a niżli Katolikowie, którym ten synod tak iako Rusi służył a Heretykowie do niego nie nie mieli.“⁵⁾ Ще перед собором в Берестю православні починають по протестантско-

1) Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр 63.

2) Русск. историч. библиот. Т. VII. Стр. 947.

3) Ibidem Стр. 1332.

4) Ἀντιρρησις Стр. 25.

5) Ibidem Стр. 27.

му звичаю ходити місто до церкви до приватних домів, відправляти там свої молитви а тим дають новий повід до над'ужить і переслідовань. Потій видає грамоту звиваючу всіх съвящеників в Берестю, щоби у таких людий, котрі до церкви не ходять а приватно сходят ся на молитви або заходять до протестантских домів молитви, дітій не крестили, не хоронили умерших, не ховали їх при церквах, не дзвонили по умерших і т. п.¹⁾ Против сего рішучого кроку з сторони Потія виступає автор „Апокрисиса“, на що відповідає автор „Ἀντιρρησις“—а: „А іако было Władyce swawolników nie karać, którzy kościół Boży porzuciwszy y chwałą Bożą w niey wzgardziwszy, insze sobie mieysca na modlitwy y sprawy cerkiewne pokątnie obierali, a drudzy do Heretyków na złość cerkwi Bożej y na wzgardę udawali się, a co więtsza będąc świeckiemі ludźmi, porzuciwszy dratwę y szydło swoje własne rzemiosło, słowo boże nie będąc na to wezwani przepowiadali.... А co іeszcze nasprośnieszа сами takową niezbożność czynіаc y drugich spokoinych y niewinnych prostaczków buntowali, за sobą ich odводzili, до cerkwi ходіcі zakazywali, kościół Boży іаскіnią Іотровską называли, tych którzy до него ходили баўwoхwalцами крѣчили: Прѣбитерów cnotливых y побожных idolатрас y innemi nieпрѣстойнemi назвискami называли, sromocили, лаіали, Biskupa swego послушни быдѣ не хотели, а не только іему але y помазанцowi Bożemu, за то же до тей іедноści św. помагал, злорѣczyли, прѣцив Bogу y Іасце іего добротливей y wolności крѣсціањскей блуѣнили, просяц Pana Boga, aby их радшеy под niewolą Турецką поддал, а нisz z Rzymіаny зіедноczył.“²⁾ Фанатизм з сторони православних викликував ще більше завзяте з сторони Потія. В обороні православних виступають протестанти а соцініянини Брольскій видає „Апокрисисъ“, в котрім пропагує протестантску науку. Книжки протестантів служать взірцями для православних творів а під їх впливом виходять такі письма як „Казане съв. Кирила“ Зизанія, як „Ἀντιρρησις“ і „Ἐρρησις“ Смотрицкого. То товаришоване з протестантами, користуване з їх помочи, розширюване тез протестантских в виданнях православних ярило не тільки Потія і уніятів але також римо-католиків а заравом погавало їм нагоду до доводів, що церква православна закажена ересями. Православні тішать ся, що братство віленське³⁾ має при собі „герети-

¹⁾ Русск. историч. библиот. Т. VII. Стр. 1784—6.

²⁾ Ἀντιρρησις Стр. 159.

³⁾ Про діяльність віленського братства і его борбу против унії гляди „Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ имперіи издаваемыя Б. Н. Батюшковымъ. Выпускъ V. СПб. 1872“ в статіи Василевскаго: п. з. „Очеркъ города Вильны.“

ковъ, которыхъ имъ Господь Богъ заступниками даль“, радують ся, що і „евангеликове“ обстають за ними на соймах, а не видять сего, що тим спільним діланєм з протестантами себе убивають. То фанатичне завзяте, з яким виступає Потій против протестантів, було уділом не его одного; так само завзятими були також римо-католики. Не диво, що католики воюючи против претестантизму, воювали також против церкви православної, котра лучила ся з протестантами, уживала їх до помочи і в замін ставала в їх обороні. Тим дасть ся пояснити, хоть певно не дасть ся оправдати нераз кривдяче поступованє Потія і католиків против православних.

Я замітив висше, що оповіданє автора „Перестороги“ про переслідуваня православних з сторони Потія і унійських єпископів преувеличене. Но не треба думати, що автор „Перестороги“ був тут оригінальним. Він пішов за приміром Броньского, котрий в своїм „Апокрисисі“ чорними красками малює тогдішнє положенє церкви православної і каже, що „за ихъ справою (єпископів унійських) вщали, и имъ дальѣй, тымъ больше посполитуются вязенья, морды, наѣзды, гоненья и иныи тымъ подобныи бѣды тыхъ, которыи за ними ити а старожитной вѣры отступити не хочуть.“¹⁾ Такий закид Броньского адресований до унійських єпископів не остав без відповіді, а в „*Ἀντιρρησις*“ -ї подибуємо рішуче запереченє, немовби кого небудь приневолювано до унії такими насильними средствами.²⁾

Дальшу часть „Перестороги“ присвячує автор оповіданю про Никифора, про его увязненє і про перебіг судової розправи. Він розказує нам, що єпископи унійскі боячи ся, щоби їх просинитель Никифор не скинув з єпископств, почали шукати „дороги на протосингеля“ та говорили, що его патріарх не вислав і що він приїхав до Острога лише для того, щоби там стати учителем. Про причину увязнення Никифора розказує нам автор тими словами:

Осенею 1596 р. післав князь Острожеский Волоха Яна на Волощину за закупом коний. Ян їхав через місточко Шаргород власність Яна Замойского, з котрим тогди Острожеский був в неприязни. Тут забавив ся Ян з своїми крайнами а підивши собі, вибирив ся в дальшу дорогу. Коли вже сидів на кони, урвала ся єму торбина, в котрій мав гроші і письмо на вільний переїзд. Крім того містили ся в тій торбині два листи від Никифора, писані до одного монаха в Волощині, один лист

¹⁾ Русская историч. библиот. Т. VII. Стр. 1784—6.

²⁾ *Ἀντιρρησις*... Стр. 168 - 9.

від чернця до другого чернця а крім того письмо одного грецького священника перебуваючого в Острозі. Всі ті Греки писали по при своїх потребах також про новини „иъъ се здѣ у земли Руской великое забуренье о вѣрѣ, такъ иъъ сами на себе повстали Ляхове зъ Русью, и то пишуть : бодай господарь нашъ цесарь здоровъ былъ же мы Грекове за его панствомъ въ покою сѣдимъ“. Коли торбина серед ринку упала, слуга замковий підніс єї а побачивши в ній червоні золоті, заніс єї до замку. Ян вернув по торбину, но тут єго увязнив староста замковий кажучи : „жесь ты есть здрайца альбо шпигъ, зъ листы ѣздишь шпѣгуючи землю нашу“. Неприязнь поміж гетманом а князем Острожским почала ся від того, що хтось розпустив вістку, немовби князь Острожский говорив на Замоїского, що він „за вьзятьемъ двоухъ козловъ насыпанныхъ червонными золотими“ має перепустити войско хана татарского через Польшу на Угорщину. Яна перевезено до гетмана, котрий прочитав листи Никифора а з них виснував, що Никифор зрадник. Автор „Перестороги“ каже, що Замоїский певно не був би уважав Никифора зрадником, коли-б не гнів поміж ним і Острожским та не відмова Никифора просьбі Замоїского, щоби він обняв місце учителя в колегіум в Замостю. Замоїский знав також добре, що Никифор був в ласці султана турецького, що дало єму новий повід до твердження, що Никифор зрадник. О всім донесено королеви.

Найбільше радїли з тої справи єпископи уніятскі. Зближав ся соїм, перед котрим король вислав посла до Острожского, щоби на соїм ставив Никифора. Острожский прибув на соїм, котрий зачав ся в Варшаві при кінци Лютого 1597, но Никифора з собою не привіз. Поставлено на соїмі питанє, чи Никифора справу мають послі розслїджувати, чи нї. Часть послів не годила ся на се жадаючи, щоби ту справу відложити до того часу, доки „религія грецкая успокоена не будетъ“, но уніятскі єпископи, котрих автор зове „отступниками“, запобігли тому „маючи по собѣ власть свѣтскую и духовную, о чомъ вѣдомо каждому“.

До справи приступлено і жадано поновно від Острожского, щоби він представив на соїм Никифора. Острожский зразу не хотїв пристати на жаданє соїму, но вкінци рішив ся привести Никифора, але тільки в такім разі, сли Никифора не будуть судити приватно але в колі „енеральномъ“, де би міг прислухувати ся сенат і послі. Однак прийшло до того, що вибрано до розслїдження сеї справи так з кола сенаторского осіб кільканайцять свѣтских і духовних, котрі засїли в осїбній комнаті без присутности короля. Перед них поставив князь Острожский Никифора, а сам пішов з другими послами до комнати королївскої.

Коронний інстигатор почав обвиняти Никифора, що він єсть не тільки зрадником корони польскої, але що нарушує спокій в цілім хри-

стіяньстві, що він єсть „чернокнижникомъ“, що дістав ся до ласки султана через свою сестру, котра єсть в гаремі султана, та що він, як се стверджує посол з Волощини, набавив Волощину великих довгів не заплативши порученої ним суми за одного з попередників господаря волоського. Далше обвиняв інстигатор Никифора, що він радив султанови забирати малі християньські діти, та що привів на Волощину хана татарського. Рівнож обвиняв інстигатор Никифора за се, що він наложив на господаря волоського данину для султана, далше, що він єсть шпіоном і дає знати до Турків про все, що тутки дїє ся, пишучи в своїх листах „же Поляци яко пси, сами ся ѓдять“, чим указує поганинови дорогу на Польщу. Вкінци закидав інстигатор Никифорови, що він будучи „простымъ человекомъ, важиль ся турбацію чинити вь рѣчи посполитой“, посьмів розривати згоду, складати з престола митрополїта і владиків, непокої сїяти поміж народом руским, щоби тим скорше міг прийти до Польщі поганин з своїм войском.

Никифор не розумів по польски, тож се обвиненє переведено єму на волоську мову. Він відповів по волоски, що ціле обвиненє основує ся на неправді, а коли-б навіть то було правдою за що єго обвиняють, то і тогдї не мають права єго судити за тоє, що дїяло ся на чужій землі. Никифор апелював до совісти Замойського, щоби він по правді зізнав, що знає о єго поведеню на Волощинї, та чи не запрошував він єго на учителя до Замостя. Рівнож виширав ся Никифор того, щоби він переслав які небудь вісти до Турків, та заявив, що сего в єго письмах не найдуть. Він не посилав ніколи Яна, але коли князь Острожекий вислав єго за кінями, тогди він передав єму два листи писані не до Царгороду, але на Волощину. Никифор просив, щоби єго листи переведено з волоської на польську мову, та щоби переслухали Яна а він їм то само розкаже. Що-ж до закиду, немов би він не мав ніякого права судити митрополїта і владик, відповів Никифор, що таку власть має він не тільки від царгородського але і від прочих трех патріархів, так, що в кождїй їх дїєцезїї вільно єму скликати собори, доглядати за порядком, злих з уряду складати, добрих настановляти. Никифор відповів, що коли не вірять грамотам, які він має при собі, так нехай пішлють розвідати ся до Царгорода а там о всім дізнають ся.

Тої мови волоскої Никифора не зрозуміли всі. Одно тільки всі знали а іменно, о що Никифора обвиняють. Сенатори розійшли ся; одні пішли до комнати де сидів князь Острожекий, другі удали ся до короля. В розговорі заявляли сенатори, що все, о що обвиняють Никифора єсть видумкою, що цілу справу виволікли митрополїт і владики за то, що він їх з уряду скидав. Далше говорено, що в Яна забрано кількасот золотих, мучено єго та нічого не вимучено а через неприязнь

Замойського з Острожеским Никифора почислено поміж зрадників, тим більше, що сего потреба було єпископам.

По малій хвилі перейшов король з своєї комнати до комнати, де сиділи сенатори з князем Острожеским і тут князь Острожеский „яко жалобный, учинилъ широкою и досыть жалостною мову до короля“. В своїй мові нагадав Острожеский передовсім на своє походжене з князів руських та заслуги своїх предків для річи посполитої почавши від Жигмонта старого, діда короля, вуя его Августа, а дальше Генрика і Стефана, королів польских. За ласки, яких зазнавали предки Острожеского від королів польских Острожеский не забув і сам то робив, та других до того вів „же и за моремъ шукали крови пановъ своихъ зверхниковъ“. Последні слова „Перестороги“ відносять ся до Жигмонта III. Нам звістно, що Жигмонт I. син Казиміра Ягелі був королем польским від 1506—1548. По его смерті вступив на престол син его Жигмонт Август, вибраний польским королем за жита батька, ще яко десятилітний хлопець. Він умер в р. 1572 а з ним вигинув рід Ягелюнів. На его місце покликано Генрика Валезого а коли сей король по пятимісячнім побуті в Польщі утік до Франції, щоби обняти французску корону по смерті свого брата Кароля IX, тогді вибрано на польський престол знаменитого Стефана Баторого, котрий володів від р. 1575—1586. По смерті Баторого станули против себе в Польщі два стороництва. Одно попірало на престол польский кандидатуру архикнязя австрійского, друге оглянуло ся за сво-яками давнійших королів і вибрало королем Жигмонта III. сина шведского короля Івана Вази і Катерини з дому Ягелів, сестри последного з дому Ягелів Жигмонта Августа.¹⁾ Таким чином засів на престолі польским внук Жигмонта старого а сестрінець Жигмонта Августа, за котрим треба було „за моремъ шукати“.

Коли до тепер подає нам автор „Перестороги“ в бесіді Острожеского вірні історичні дані, то минає ся з правдою в дальшій частині. Так вкладає автор нашого памятника князеві Острожескому в уста, що він здоровле своє важив на тоє і впровадив Жигмонта III. на престол польский а не звязав ся з неприятелем его, канцлером Замойским; — коли ми знаємо, що саме той Замойский був головою партії прихильної Жигмонтови III. і що тільки его заходам треба приписати то, що на престол польский видвигнуто Жигмонта III., а не кандидата австрійского форитованого партією Зборовских. Як бачимо, тут помішав автор „Перестороги“ імена Зборовских з Замойскими, та місто першим, приписав последним неохоту до короля Жигмонта III.

¹⁾ Michał Bobrzyński: „Dzieje Polski w zarysie“. Kraków 1890 Т. II. Стр. 32—157.

Правда, каже дальше Острожский, що і король віддячував ся єму тим, що „потомство єго при боку своемъ посадилъ и училъ, єдного сына на правицы (Януша, що був каштеляном краківским і яко такий займав перше місце в сенаті) а другого на лѣвицы (Александра, що був воеводою волинским і старостою Переяславским) и такъ утѣшилъ былъ старость єго“. Но тепер — говорить Острожский — підняла ся борба против православія а против мене вірного православної церкви виступили вороги, з поміж котрих гетман Замоийский каже ловити по дорозі невинні слуги, відбирає їм гроші і мучить їх, нападає на духовних називаючи їх зрадниками. А ти королю видячи насилуване і порушене прав наших не дбаєш нічого на присягу свою, котрою ти звязав ся не ломити нам наших прав, але примножати і розширяти їх! Ти королю не хочеш заховати нас в православної вірі та при наших правах; не хочеш нам дати иньших єпископів на місце відступних владик, ате ще допускаєш до того, що они наслужуть нас і кров проливають тих, котрі не хотять за ними йти; дозволяєш, щоби они відбирали їм маєтності і виганяли їх з їх землі! За віру православну наступаєш на наші права, ломиш наші вольности, на совість нашу налягаєш! Через се, що ломиш свою присягу, обертаєш все, щось тільки коли для мене доброго зробив — в нічо. Яко сенатор перестерігаю тебе королю перед тими кривдами, бо виджу, що все то веде до остатної згуби всеї корони польської, бо в недозві ніхто не буде певним своєю права ані вольности і в короткім часі прийде до великого замішаня „а бодай не домышляється ли и чоґо иншого“. Наші предки присягаючи королеви вірність, взаєм одержували від короля справедливість і оборону прав своїх. Оглянь ся королю в округ і послухай здорової ради! Я вже старий, а надіючи ся в скорі смерті прашаю тебе королю і взиваю, щобиє ся отямив! Никифора оставляю тобі „а крове єго на страшномъ судѣ Божіємъ взысковати хочу“, і прошу Бога, щобиєм вже більше не видів такого ломаня права а противно щобиєм в старости мойї чув о твоїм здоровлю королю і о пошанованю прав наших.

Коли Острожский скінчив бесіду, котру я за „Пересторогою“ подав в майже дословнім переводі, король візвав сенаторів на нараду а Острожский „у великої жалости будучи“ вийшов з одним своїм приятелем і двома слугами з комнати королівської не хочачи ждати на відповідь короля. Король увидівши то, післав за Острожским зятя єго князя Радзівіла з прошенєм, щоби він вернув ся, заручуючи єму, що Никифор буде вільним. Но Острожский „въ жалю будучи вернутися не хотѣлъ, але реклъ: нехай же собі и Никифора зѣвсть“. Никифора оступили королівські гайдуки і доперва Александр Острожский взяв єго з собою запевнивши своїм словом, що на другий день єго на суд знов поставить. Князь Конст. Острожский відіхав а Никифор зістав в вязниці, бо справу з сойму зво-

лічено. Соїм роз'їхав ся а Никифора „за вязня, въ невинности, до Мальборку отослали и скилько лѣтъ у вязеню держали, наконецъ ажъ уморили постомъ“.

В часѣ слѣдующого сойму 1598 р. поєднав ся Острожскій з гетманом Замоїским, в надїї, що Никифор відзискає свободу. Один з приятелїв Острожского, перестерігав его перед сею згодою: „Пане воеводо! идешь еднати ся съ гетманом, для того ижъ обѣцаєся тобѣ приятелемъ быти и Никифора отыскати зъ Малборку для власныхъ справъ его; для того съ тобою и еднаєся, а Никифоръ пропасть“.

Якожь такъ ся и стало — додає автор „Перестороги“. Оны поєдналися, а Никифоръ въ Малборку и тамъ потомъ умеръ.

Над тим оповіданєм „Перестороги“ про Никифора, як також над бесідою князя Острожского, котрої, як се викажу, князь Острожскій не говорив, приходить ся менї сказати кілька слів. Не думаю я тутки подавати просторих реляцій з пересправи судової Никифора, бо на се не маєм багато материялу, а ті акти які нам до тепер про ту справу звістні використали вже другі люди.¹⁾

Я гадаю зрецензувати оповіданє „Перестороги“, а заразом хочу піднести деякі сумніви против твердження новших біографів Никифора, немовби причиною вязнення і пересправи судової против Никифора була его вірність для православія і оборона інтересів церкви православної.

Не буду я тутки порівнувати всіх доселі нам звістних актів про справу Никифора, бо всі они що до сути обвинєня поміж собою годять ся, а ріжнять ся хіба в менше або більше точнім переданю цілої справи.

Сама „Пересторога“ належить до найменше точних історичних актів, які ми в справі Никифора маємо.²⁾ В „Пересторозі“ читаємо, що Никифора судило лише невелике число сенаторів, коли з „Апокризиса“ довідуємо ся, що его переслуховано і суджено „при всѣхъ подь сеймомъ“.³⁾ З „Перестороги“ виходило би, що розправа против Никифора тривала всього два дни, та що князь Острожскій поставив его перед суд зараз

¹⁾ Про Никифора написав розвідку проф. Колялович п. з. „Никифоръ великій протосингелъ патріаршаго константинопольскаго престола иекзархъ константинопольскаго патріарха въ западно-русской церквѣ“ і помістив єї в журналі „Странникъ“ за р. 1860. Т. IV. Стр. 197—228. — Другу розвідку написав Т. Кудриньскій п. з. „Судьба екзарха Никифора въ западной Россіи“ поміщ. в „Кіевской Старинѣ“ за рік 1892. Т. XXXVII. Стр. 399—419 і Т. XXXVIII. Стр. 1—19. також Костомаров в III. томі „Истор. моногр.“

²⁾ До тепер звістні крім „Перестороги“, один акт в руській мові поміщений в „Акт. зап. Россіи“ Т. IV. Ч. гр. 117. і один в польській мові в Голубева: „Петръ Могила“ в „Приложеніяхъ“ Стр. 46—63.

³⁾ „Русская историческ. библіотека“ Т. VII. Стр. 1328.

першого дня, коли тимчасом пересправа судова тягнула ся близько десяти днів а Никифор явив ся з Острога перед судом доперва в кілька днів по розпочатю розправи. Побаламутив також автор „Перестороги“ приписуючи Замоїському неохоту против короля перед его вибором на престол. Причини ворогованя між Острожским а Замоїским треба би віддати також основній критиці, бо хоть против Замоїского сипали ся інтриги з ріжних сторін, то ледви, чи Острожский був в них змішаний. Хибно думає також автор „Перестороги“, немовби Яна „мучено а нич не домучено“, бо тойже Ян вправді зізнав, що не Никифор але монах Пафнутий давав ему листи, однак за відомостію і „zaleceniem“ Никифора, через що в значній мірі потвердив обвинене Никифора в шпіонстві. Що Волох Ян не зізнавав в користь Никифора, про се свідчить то, що князь Острожский дуже був невдоволений з Яна по росправі і називав его „durnym chłopem“.¹⁾

Щоби уаргументовати мої сумніви против тверджень біографів Никифора, котрі уважають всякі політичні проступки, які підношено на суді против Никифора, за заслону, якою послуговали ся Поляки, щоби укрити свою ненависть против Никифора за оборону церкви православної, я подам коротку житєпись Никифора.

Никифор уродив ся віроятно в Царгороді, образував ся в Італії, був в Падуаньскім університеті ректором грецких наук а потому сім літ проповідником в Венеції. З Венеції вернув він до Царгороду, де вже в р. 1583 став протосинтеом і ексархом патріарха Єрмії.²⁾ Був се безперечно чоловік дуже образований і впливовий, з чого послідне завдячував як здаєсь тому, що его сестра, тайна християнка, була в гаремі султана.³⁾ В р. 1583 видимо Никифора в Яссах, де як здає ся перебув до р. 1585.⁴⁾ Від того року управляв він з довгими або меншими перервами через три роки царгородским патріархатом і то як здаєсь, не будучи посвяченим в презвітери.⁵⁾ В часі завідуваня патріархією мав Никифор наробити багато непорядків та черезмірних і лишних розходів, так, що его зненавиділи малі і великі а грецкий сучасний історик Доротей називає его за се непостоянним (*ἀκχετάστατος*).⁶⁾ В році 1592 змішує ся Никифор в справи молдавскі. Саме тогди умер молдавский воєвода Петро Мирчич а турецка Порта хотіла замінити воєводство на па-

¹⁾ С. Голубевъ: „Петръ Могила“ Прилож. Стр. 62—3.

²⁾ Малышевскій: „Мелетій Пигаєв“ Т. I. Стр. 252.

³⁾ Ibidem Стр. 257.

⁴⁾ Ibidem Стр. 253.

⁵⁾ Ibidem Стр. 333—4.

⁶⁾ Ibidem Стр. 335.

шалк. До сего не хотів допустити впливовий Никифор і постарався, що на воєводство поступив молдавський боярин Арон. Сей воєвода тяжко заплатив за свій уряд, з'обов'язуючи ся в короткім часі зложити султанови і яничарам величезну суму. Щоби роздобути гроший, почав Арон грабити своє воєводство, та з великою сумою (3. мільйонів аспрів) прибув в р. 1594 до Царгорода для розплати з кредиторами і остановив ся в Галаті, де его яничари ограбили. За довги Арона поручив Никифор а Арон вернув назад до свого воєводства, щоби дальше грабити край.¹⁾ Не довге було панованє Арона, бо в р. 1595 ограбив его і прогнав з престола боярин Стефан Різван та цілу власть взяв в свої руки. Користаючи з замішаня, Польща вислала до Молдави своє войско з Замоїским на чолі. Різвана зловлено і вбито на паль а на воєводство посаджено Єремія Могила, сторонника Польщі. Против Єремії двигнув ся Синам паша а окрім того прибув хан татарський з 80.000 войском на Молдаву, но діло закінчило ся мирно і Єремія остав на престолі молдавскім.²⁾ Не має діло тутки судити, що було головною причиною того, що Турки з своїм войском враз з Татарам, котрі привели також 80.000 войнів дали Полякам з дуже малим войском цілу справу за виграну; може річю буде розглянути ся, що робив тогди Никифор?

Зв'язаний порученєм за довги Арона прибув Никифор в тім часі до Молдави, но двічі ограблений Арон стрітив Никифора з порожніми руками. Нема сумніву, що Никифор прибув сюда, щоби попірати Арона та видобути гроші поручені за него, но видвигненє на престол Єремії Могили поставило Никифора в крайню тяжке положенє. Одна з грамот писаних православним чоловіком а розказуюча нам про пересправу судову Никифора, каже, що до Никифора звернув ся Єремія Могила з просьбою і „съ плачемъ“, щоби він погодив его з ханом татарским та допоміг ему до удержаня ся на престолі, на що Никифор пристав.³⁾ Проф. Малишевский гадає, що Никифор в критичній мінуті був на стілько мужним, що забув на свої личні справи та хотів охоронити християнську сторону від проливу крови. Він відправив ся до Синам паші і просив щоби той здержав татарского хана від нападу на Молдаву і польско-руське військо. Хан татарський згодив ся, але під условієм, що новий воєвода признає себе вазалем султана та що его яко такого узнають молдавскі пани і Замоїський в імени Польщі. Никифор вів переговори то з Єремією і молдавскими панами, то з Замоїским, то з пашою і ханом і успів привести спорячі сторони до згоди і мира.⁴⁾

¹⁾ Ibidem Стр. 588—9.

²⁾ Ibidem Стр. 592.

³⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 117.

⁴⁾ Малишевский „Мелерій Пягасъ“ Т. I. Стр. 593—4.

Не мавби я нічого против такого толкованя ролі Никифора, колиб не одна обставина, що Никифора уязнено враз з Різваном і держано в вязниці в Хотимі через шість місяців, звідки він утік послідуючи, як сам каже, примірови сьв. апостола Павла.¹⁾ З приятелем, що віддав такі великі услуги Польщі, відай не поступили би Польки так строго.

Коли Никифор бавив в Молдаві а о тім довідав ся князь Острожский, вислав до него письмо, щоби він прибув на Русь і спасав церкву православну. Никифор утікши з вязниці прибув до Острога. Перед собором в Берестю вислав Острожский, як нам вже відомо, посольство до короля, котре мало подякувати королеви за скликанє собору а поміж иньшими точками просити о дозвіл на присутність Никифора на берестейскім соборі. Король не згодив ся на то условіє, називаючи Никифора зрадником. Як видимо з сего, тут православіє Никифора не відгривало ніякої ролі, бож перед собором не успів ще Никифор нічого зробити для православія, а однак вже тогди називає єго король зрадником. Роля Никифора в молдавских справах не зовсім була ясна.

Наведу ще одну причину, котра зневолює мене не поділяти гадки біографів Никифора.

Нам відомо, що по соборі в Берестю видав король грамоту, в котрій оголошував акт унії і заявляв, що не узнає Балабана і Копистеньского руськими єпископами. Він звивав, щоби з ними яко виклятими ніхто не мав „сполку и обдованья“,²⁾ а однак мимо сего ті владики зістають на дальше на своїх престолах. Коли би справді сейчас по соборі в Берестю була на Руси така нетерпимість против православних з сторони католиків, як єї з'ображають деякі учені, то певно не против Никифора яко чужинця але против Балабана і Копистеньского бувби виступив король з більше рішучими мірами, бо они оставали на місци і могли та вели пропаганду против унії.

Може бути, що мої аргументи занадто хиткі, та що з часом по видобутю ближших даних про цілу пересправу судову против Никифора мої сумніви остануть неоправданими, всеж я підношу їх, бо біографи Никифора не подають ніяких доказів на се, що тільки неаивість уніятских єпископів і католиків против Никифора за провід на соборі в Берестю завела послідного перед суд.

1) Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 117.

2) Ibidem Т. IV. Ч. гр. 114.

Говорячи о Никифори не від річи буде справити голос автора „Αυτιβόησις“-а, котрий каже, що за Никифором удавали ся князь Острожский та другі православні маґнати з просьбою, щоби він вставив ся за ним в короля, но патриарх не тільки відмовив жаданю тому але ще заявив, що за зрадникомъ обставати не буде.¹⁾ Ми не знаємо, чи Мелетій Піґас удавав ся до короля за Никифором чи ні, але з листу Піґаса до кн. Острожского довідуємо ся, що сей патриарх відносив ся з поважанем до Никифора і вірив в его невинність: „Яковъ есть предреченный словесный дидаскаль киръ Никифоръ, егоже не праведно оглаголана, яко сходника (шпіона), и навѣтника, молимъ отъ навѣта и всякой бѣды свободѣте.“²⁾

Про справу Никифора знаємо, що єї зволічено з сойму, доки не прибуде посольство з Волощини, котре мало свідчити против Никифора.³⁾ Вість про смерть голодову Никифора подану „Пересторогою“ треба приймати з великою обережністю, тим більше, що ні один з полемічних православних памятників кінця 16. або поч. 17. в. не потверджує сеї вістки. Польскі писателі 17. і 18. в. твердять, що Никифора з вязниці вивезено до границі і пущено на свободу.⁴⁾

З оповіданя автора „Перестороги“ довідуємо ся, що головна часть вини за Никифора спадає на князя Острожского, котрий умів привести перед суд Никифора, но не умів постояти за ним так, як се повинен був зробити. Ті слова, котрі автор „Перестороги“ вкладає в уста князя Острожского: „нехай же собѣ и Никифора збѣсть“, вказують нам, як слабом, як нерішучим, як неконсеквентним в своїм діланю був сей руський маґнат.

Розходить ся тепер о питанє, чи князь Острожский міг говорити таку мову, повну жару і віри в невинність Никифора, яку нам подає автор „Перестороги“? Питанє се для нас тому важне, бо один з біографів Никифора, Кудринський, уважає ту мову князя Острожского дуже важним доказом, що Никифор терпів не яко політичний проступник але яко оборонця православія. Названий писатель звертаючи увагу на характер сеї бесіди Острожского каже, що она служить дуже добрим коментаром факту з его неофіціальної сторони. О чім говорив роздражнений князь? Ні о Япови Волохови, ні о Пафнутию, ні о молдавскім питаню; не багато говорить він о Замоискім, но більшою частию о унії і пере-

¹⁾ *Αυτιβόησις*... Стр. 18. і 151—2.

²⁾ Малышевскій „Мелетій Піґасъ“ Т. II. Стр. 70.

³⁾ Акты зап. Россіи Ч. гр. 117. також С. Голубевъ: „Петръ Могила“ Прилож. Стр. 60

⁴⁾ Jakób Susza „Saulus et Paulus“ гляди також: „Kazania i homilie Pocięja“ в біографіі Кішки.

слідованю православних („наступаешъ на права наши, не хочешъ насъ въ православної вѣрѣ заховати“ и т. п.). Дивною і неумітною — каже Кудринський — видала би ся бесіда кн. Острожского, коли би єї не брати в звязи з задушевним бажанем короля і senatorів, помагати цілям унії через засуд Никифора, по можности без проволоки. З якої рації в дійсности, говорив би князь о вірі, сли би причиною засуду Никифора мали бути его політичні замисли або вражда Острожского з Замойским? Не зовсім зрозумілі будуть також его грозьби судом Божим зза дрібниць — „плѣгокъ“. Но однаково ні король ні сенатори не найшли его бесіди неумітною, значить ся, она була до річи сказана. Правда, кінчить Кудринський, князь по своєму звичаю розгорячив ся, наговорив багато лишного, но докір королеви був висказаний ним справедливо і умітно¹⁾

Я висказав вже висше, що князь Острожский бесіди поданої автором „Перестороги“ не говорив. Правда, що князь Острожский умів писати не такі опозиційні бесіди як та, про що нам свідчить лист писаний Острожским на собор протестантів, однак той сам Острожский умів скоро по своїм листі онамятати ся та забажав задобрити короля висилаючи до него посольство з подякою за скликанє собору в Берестю та з другими пропозиціями, де на перекір свому листови писаному до протестантів, в котрім грозив королеви 20.000 войском, просив, щоби собор міг відбути ся в спокою, щоби ніхто не приїзджав тудя з оружьем або войском. Уже се свідчило би, що Острожский не був на стілько відважним, щоби сказати королеви в очі такі слова повні докору, як їх читаємо в „Пересторозі“. Дальшим доказом против сего, що князь Острожский такої бесіди не говорив, було би се, що другі акти описуючі нам справу Никифора, хоть перебіг єї подають далеко точнійше, мимо сего не згадують о так широкій бесіді князя, а один з них подає лише, що князь Острожский видячи невинність Никифора попращав короля кажучи: „сумнібно щирому вашей королевской милости того челоуѣка поручаю, а хто хочеть невинной крови его насытитися, я не хочу“; почім „заразъ, слезами обливши ся“ князь Острожский виїшов з сенату і виїхав з Варшави.²⁾ Нема сумніву, що коли би князь Острожский сказав був довшу бесіду, то другий далеко точнійший в оповіданю про Никифора історик, був би єї певно подав а привнайменше згадав о ній.

Що автор „Перестороги“ сам укладав ту бесіду, на се наводить мене ше та обставина, що в мові тій закинув Острожский Замойскому ворогованє против короля перед вибором на престол, чого певно не міг сказати такий чоловік, як Острожский, котрий о справах був добре по-

¹⁾ „Кіевск. Старина“ 1892. р. Т. XXXVIII. Стр. 18.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 117.

інформований і сам брав немалу участь в виборі Жигмонта III. на короля. Посліднім вкінци доказом против автентичности сеї бесіди Острожского єсть занадто велика схожість єї з деякими місцями „Апокрисиса“. Броньскій в своїй „Апокрисисі“ звертає ся до сенаторів, щоби перестерігали короля перед небезпечністю, яка грозить з переслідованя некаатолицких ісповідань: „если не ку воли намъ, тогды ку воли Речи посполитой, ку воли короля єго милости пана нашего“;¹⁾ автор „Перестороги“ сам вкладає в уста сенаторови Острожскому пересторогу звернену до короля, в котрій нагадує єму, що переслідованє православної віри веде „къ остатной згубѣ всеє короны Польское“. Броньскій взиває сенаторів, щоби здержували короля від переслідовань, бо „за негамованьемъ тыхъ початковъ, еслижъ до чого коли злого... в речи посполитой прійдетъ, а за тымъ, еслижъ такъ въ цѣлости квітнучихъ, якъ єсте отъ предковъ взяли, свободъ, правъ, потомкомъ своимъ не отдасте, — не при насъ того неотданья вина, але при васъ вѣхъ, легче собѣ прозьбы и напоминанья наши важачихъ зостанеть“;²⁾ — тут сам сенатор звертає увагу короля на небезпечність, яка грозить Польщі з утиску православних і подібно як Броньскій віщує, що „за тымъ ниhto своего права ани вольности безпеченъ уже не будетъ и въ короткомъ часѣ прійдетъ до великого замѣшанья а бодай не домышляться ли и чого иншого“. Автор „Апокрисиса“ взиває сенаторів, щоби нагадували королеви на єго присягу, котрою зобовязав ся, що „права наши намъ а вольности держати будетъ“;³⁾ — тут сенатор Острожскій сам каже королеви: „не дбаешъ ничого на присягу свою, которою єси обовязался намъ, не ломати правъ нашихъ, але примножати и розширяти“.

Схожість мислей поміж „Пересторогою“ а „Апокрисисом“ як також другі причини подані висше приневолюють мене заперечити автентичність бесіди Острожского а тим самим не узнати доказу п. Кудриньского, котрий з характеру сеї бесіди вносить на невинність Никфора і твердить, що він страдав не яко проступник політичний але яко оборонець православія.

На соймі, на котрім погодив ся Замоійскій з Острожским, мали розбирати ся протести православних против унії, но „отступници“ як на-

¹⁾ Русская истор. библиот. Т. VII. Стр. 1808.

²⁾ Ibidem Стр. 1816

³⁾ Ibidem Стр. 1810.

живає автор „Перестороги“ уніятських єпископів, маючи за собою власть духовну і світську справу тую з союму звоклали і „потомъ чинили великое наситованіе людемъ убогимъ. Поповъ до тоєи унѣи квалтомъ притягали, а которые зводити ся имъ не давали, оныхъ обезчестъвали; другихъ вязнемъ и муками трапили, иншихъ направуючи забивати, топити и розными способами губити почали; ѣздячи по мѣстѣхъ церкви печатовали, за взятъемъ власти у гетмана.“ Далше розказує нам автор „Перестороги“ про один страшний злочин Терлецкого — утопленє священника Стефана Добриньського, котрий не приступив до унїа а мешкаючи в монастирі під Луцком відправляв богослуженя для православних „а людъ зъ мѣста до него ся обернулъ и тамъ у него набоженства заживати почаль“. Терлецкий шукав нагоди, щоби єго зловити і коли він раз був в Луцку та вертав до монастиря, слуги Терлецкого пірвали єго на оболону і утопили. До сєго оповіданя „Перестороги“ додам деякі подробиці.

Діяло ся то дня 13. грудня 1597 р. Названий священник Стефан Добриньский прибув того дня до Луцка за своїми орудками, причім упросив коваля Павла, щоби єму підкував конї.¹⁾ Богато людей виділо, як о. Стефан вертав з ковалем пізно вечером до свого монастиря пішком, но до дому не прийшов і від тої пори пропав слід за ним і за ковалем. Коли поголоска о загадочнім зникненю обох осіб розійшла ся в Луцку, люди зразу шепотом а опісля чим раз голоснійше почали називати виновником сєго факту єпископа Терлецкого. Коли в місяци марті витягнуто з ріки Стира тіло коваля а в цьвітни тіло священника, брат утопленого Микола Добриньский зібравши всі вісти які ходили поміж народом і опираючи ся на зізнанях селян, обвинив в судї Терлецкого о убійство свого брата Стефана. Довгий час не мав обжаловуючий ніяких певних доказів на сєй страшний злочин Терлецкого, но поміг єму в тім князь Острожский, котрий казав насильно увести слуги Терлецкого,²⁾ про котрих ходила та слава, шо они за відомостию єпископа убили а опісля утопили священника. Коли Терлецкого вівзвано на суд, він заявив, шо перед судом відповідати не буде, бо на підставі статута литовского духовна особа не підпадає світському судови.³⁾

Поміж уведеними слугами Терлецкого був дяк Демян і один з прислуги церковної Клим Сила. Першого з них обвинив Добриньский о співучасть в убійстві священника, а він на свою оборону подав таке опові-

¹⁾ Архивъ юго-зап Росс. Часть I. Т. VI Ч. гр. LXXXI.

²⁾ Ibidem Ч. гр. XC.

³⁾ Ibidem Ч. гр. XCIV. Стр. 223.

данє. Владика луцкій з давен давна був лихий на черницького попа. Він заборонював, щоби хто небудь ходив до него, приймав сьвяті тайни, а і мене часто посилав до монастиря, щоби я списував, хто до него заходить. Минушого року в грудни в день сьв. Миколи владика луцкій приїхав пізною ночью до Луцка, но з відки не знаю. Була то п'ятниця. Другого дня донесено владичі, що під черницькій єсть в Луцку. Владика післав мене і другого хлопця Мартина, щоби сьмо того попа вигляділи. Ми найшли єго скоро, бо він на той час зайшов до коваля в Луцку. О тім дали сьмо вістку владичі. Він вислав сьчас свого кухара Войтіха, Василя Коростеля, Угра Вижку; я з Мартином йшов позаду. Ми дігнали попа з коватем коло церкви Воскресенія та говорили сьмо попови, щоби йшов до владики. Була то перша година в ночи. Під був п'аний і не хотів йти. Кухар, Коростель і Вижка взяли п'яного попа і вели єго берегом Глушця коло двора кн. Острожского на гору до замку. В замку віддали они попа Терлецькому і пішли до комнати владики. Мене і Мартинка до комнати не пустили тільки казали мовчати. Комнату замкнено і що там діяло ся, не знаю. Другого дня розійшла ся вість поміж народом, що під згинув. Коли о тім донесено владичі, він сказав: „Ого проклятво Берестейске и молитвы наши єго побили!“ А потім додав: „Ахъ те мни, ахъ те мни! Люди змовять, же владыка попа втопиль!“¹⁾

Сьвідоцтво дяка Демяна кинуло ясне сьвітло на тяжкій злочин Терлецького, котрим він певно унії не поміг, але противно зашкодив. Автор „Перестороги“ каже що брати Стефана Добриньского позивали Терлецького перед суд а вкінци обвинили єго перед соймом, но в справі тій „зволока была“. Ор. Левицькій в своїй монографії про Терлецького опираючи ся на „Пересторозі“ гадає, що справа мала розбирати ся на соймі в р. 1598. а коли єї зсунули з порядку дневного, тогди Микола Добриньский звернув ся до православних депутатів з руських воеводств, що вибирали ся на сойм в 1600 р. і просив їх, щоби они постояли за єго справою і піднесли єї на соймі.²⁾

По мойй гадці справа та не могла бути піднесена на соймі в р. 1598, бо сойм розпочав ся вже 2. марта 1598. а тіло попа Стефана видобуто доперва 9. цвѣтня сегож року. Сьвідків, котрих зівнания таке ясне сьвітло кинули на цілу справу, увіз кн. Острожский доперва при кінци липня 1598. Можна сумніватись, чи справа убійства сьвященника Стефана могла навіть бути піднесена на соймі в марти 1598 р., коли ще

¹⁾ Ibidem Ч. гр. ХCV. Стр. 237—8.

²⁾ Ор. Левицькій: „Кириль Терлецькій“ Стр. 29.

не було ніяких доказів на се, що єго убив Терлецький. Слова „Перестороги“ — „въ которой справѣ зволока была“ — треба по моїй гадці, розуміти инакше. Микола Добринський по візнанях Дамяна хотів внести позов против Терлецького о убійство брата на сойм в р. 1599. но в р. 1598. виїхав король до Швеції і універсалом своїм з дня 13. Цвѣтня 1598. р. застановив ведене всіх справ судових, які виплили з унії аж до свого повороту ¹⁾. З причини виїзду короля до Швеції сойм в р. 1599. не відбув ся і так наступила „въ той справѣ зволока“, а Микола Добринський мусів вдоволити ся тим, що просив послів, щоби они допилювали справи на соймї в р. 1600.

Посли, як каже автор „Перестороги“, звернули ся з просьбою до короля, щоби він судив ту справу, на що король згодив ся. Но єпископи уніятекі („отступниці“) при закінченю сойму, коли вже всі справи „судити ся занѣхивають, упросивши тыхъ которые около судовъ засѣдають (кгда вже правѣ отволање судовъ мѣло быти) написали собѣ позовъ, якобы рѣчь посполытая народу Руского, отъ большихъ ажъ до меньшихъ становъ, мѣли имъ дати позовъ предъ короля, позываючи о то, ижъ оны добра и вяды духовные, будучи зъ нихъ синодальнѣ зложены и обнажены, укорнѣ противъ праву держать“.

Длячого автор каже, що єпископи уніятекі самі написали позов о безправне задержуванє дїбр єпископских і урядїв, то видимо зараз з слїдуючих стрічок того-ж памятника: „Таковый позозъ маючи у себе, когды заволано до sprawy Луцкого о тоє убійство, оны пришедши до кроля до суду оба-два, то єсть Луцкий Кириль и Володимерский Инатый учинили широку мову...“

Автор „Перестороги“, як видимо, хотів довести, що єпископи уніятекі самі написали против себе позов, щоби зволічи а взглядно затерти справу убійства попа Стефана. Розуміє ся, що то твердженє автора „Перестороги“ ошибочне, бо вже в сїчни 1598. р. видав король грамоту, котрою звивав Потїя і Терлецького на сойм, щоби оправтали ся з обвинєня в справї переходу на унію і уживаня дїбр і урядїв єпископских, яке підносять послї воєводства волинського в імени всіх православних ²⁾. Грамоту королївску і позви від православних доручено Потїєви і Терлецькому ще перед початком сойму ³⁾, однак справѣ та, як каже король в однім своїм письмі, „про навальность справѣ“ була відложена до наступуючого сойму ⁴⁾. В р. 1599. сойм не відбув ся, тож справа протестів против

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россїи. Ч. I. Т. VI. Ч. гр. LXXXIX.

²⁾ Акты зап. Россїи. Т. IV. Ч. гр. 128.

³⁾ Архивъ юго-зап. Россїи. Ч. I. Т. VI. Ч. гр. LXXXVI. і LXXXVIII.

⁴⁾ Акты зап. Россїи Ч. гр. 150.

єпископів уніятських прийшла перед сойм аж в р. 1600., а ціле дальше оповіданє автора „Перестороги“ про оборону єпископів з закидів православних треба уважати за подію з р. 1600. Що автор нашого полемічного памятникя розказує нам тутки про сойм з р. 1600., в сїм упевняє нас сам памятник, в котрім митрополіт Ізидор названий „продкомъ“ Потїя, а Потїй доперва в р. 1600. поступив на престол митрополічий в Кїєві ¹⁾). Якїй був коєць справи убитя сьвященника Стефана, чи потягано Терлецького до одвічальности на соймї, чи нї? — про се історія мовчить...

Сойм в р. 1600 розпочав ся дня 15. Марта. Хоть Потїй і Терлецький були візванї на сей сойм для оправданя, автор нашого полемічного памятникя твердить, шо они самї собі позов написали а прийшовши до короля, таке говорили.

„Нас пізвано від цілої річи посполитої на твій суд королю за се, немовби ми мали бути сьвітескими людьми, обнаженими з наших дібр і достойнств, котрі ми безправно держимо. Нова і нечувана річ королю! Овечки гнівають ся на пастиря, місто щоби пастир мав жалувати ся на них неслухняних перед королем, котрий повинен неслухняних карати і до послуху приводити по словам апост. Павла: „невѣжду страхомъ спасати“. Овечки жалують ся на нас і пастирями нас не признають. А чи-ж не ти королю — на просьбу воеводи кїєвского князя Острожского, котрий мене ледви умолив, щобим покнивши сенаторске крісло прийняв єпископство володимирске, — назначив мене єпископом? Чи-ж не ти по смерти Рагози дав менї митрополїю? А хто-ж в твоїм королївствї відбирає такі уряди без нїякої причини? Такому хїба можна щось подібного зробити, „хто горло и учтивость свою за якїй виступокъ тратить“. Але ми не почуваетмо ся до такої вини. За що-ж маємо тратити нашї уряди і достойнства? Хїба за тоє, шо взновилисьмо річ давно утверджену, шо віддалисьмо послушенство найвисшому пастиреви церкви Христової, шо відступилсьмо від патріархів, від котрих не малсьмо жадної утїхи, науки і порядку? Патріархи їздили або посилали до нас тїлько по вовну і молоко, а місто покою непокій і меч між діти вкидали. Они віддали простим людям новї, нечуванї і противні канонам церкви братства, виймили їх з під власти єпископів і дали їм таку власть, яка належить ся самим єпископам. То „хлопство сь простоты своей такую зверхность собѣ привлащаютъ“, шо нї єпископів нї панів своїх слу-

¹⁾ Акты южной и зап. Россіи Т. II. Ч. гр. 5.

хати не хочуть, а противно „ростырки, васни, кровопролитія чинять и людъ посполитый ламлють“. А вже-ж то не новина, що мій „продокъ“ кієвскій митрополіт Ізидор перед шістора сто літами яко відпоручник земель руських на соборі в Фльоренції признав пастирем всесвітнього єпископа і єму послушенство віддав, почім королі права і вольности понадавали. Було то ще в часі, коли поганин не держав в своїх руках грецької держави і патріярха. А тепер коли і держава і власть церковна в єго руках, так що він назначає патріярхів, чи-ж не маємо відступити від такого пастиря, котрий і сам в неволи і нам нічим помочи не може?... Автор „Перестороги“ каже, що они „многая иная тымъ подобна повѣдали, и змышленными доводами своей неправды доводили“ а вкінці жалували ся, що на них кажуть, немовби їх зложив з престола якийсь протосингьель котрий протосингьельом ніколи не був, але чоловіком простим і до того зрадником. Закінчили єпископи свою бесіду тим, що владика львівскій і перемиский також заходили ся коло унії і поручили їм єї перевести, но опісля повинуючи ся кн. Острожеському від неї відступили“.

Таку бесіду вкладає автор „Перестороги“ в уста владикам Потїєви і Терлецькому а взглядно першому з них. Розуміє ся, що така бесіда уніятеких владик не може в нашім літературнім памятнику остати без відповіди. На неї відповідає один з братчиків львівських просторою промовою, котру буду аналізувати в дальшій часті студії, а поки що ставлю питання: чи говорив Потїй бесіду в такій формі, в якій находимо єї в „Пересторозі“ і чи відповідав на неї хто небудь, чи ні?

З грамоти, яку видав король вже другого дня по відкритю сойму довідуєм ся про одно і друге.

В тій грамоті звичає король, що послаи з воєводства волинського і кієвського внесли против Потїя і Терлецького жалоби на безправне задержуване дібр і достоїнств єпископских. Щоби поладити спірні сторони, король назначив розбір і рішенє тої справи на день 15. Марта. Того як і слідуєчого дня являли ся єпископи на суд соймовий. Митрополіт Потїй і єпископ Терлецький заявили, що хоть річи духовні не підпадають під суд, мимо сего они являють ся, щоби оказати свою невинність і здати справу з свого ділання. Владики говорили, що Христос основав одну церкву і в тій церкві перебували довго всі народи. По унії в Фльоренції надав король польскій і угорекій Владислав церкві руській великі свободи. Однак, говорили владики, справу заведбано і доперва недавно ми з митрополітом Рагозою відновили давну єдність. Не зробили ми тутки нічого нового, не виступили ми ні против права коронного, ні против канонів і установ сьвятих отців, ні против стародавнього звичаю,

але вернулисьмо до давних річій, узвалених першими нашими патріархами, не хотїлисьмо тривати в „отщепенствѣ“, бажалисьмо пробувати в єдности дому Божого.

На тїм закінчила ся оборона владик. Коли порівнаємо єї з промовою владик поданою в „Пересторозї“, то безперечно найдемо в нїй багато схожого, хоть з другої сторони автор „Перестороги“ додав до неї дещо свого. З „Унії“ Потїя знав автор „Перестороги“, що Потїй не міг погодити ся з установленєм братств, в котрих дїланю добачував вплив протестантизму; що той Потїй не радо дивив ся, як „людь простый, ремесленный, который покинувши ремесло свое, (дратву, ножицы и шило), а привлащивши собѣ врадѣ пастырскїй, писмомъ Божиимъ ширмуеть, ницуеть и выворацаеть“. ¹⁾

З „Αυτιόρησις“-и, котру автор „Пересторога“ приписує Потїєви, знав він, що Потїй не вірив в поміч патріархів, невольників турецких, та вказував, що патріархи і єго висланики приїждали тільки по вовну і молоко ²⁾). В тїй самїй книжкї Никифор названий не на однім місци зрадником ³⁾). З тої самої книжки знав автор нашого полемїчного пам'ятника, що Потїй вказував на віроломність єпископів львівського Балабана і перемиского Конистеньського, котрі згодили ся на унію, во в послїдній хвилї відступили від неї ⁴⁾). То всею домїшав автор „Перестороги“ до бесїди Потїя і в такїм видї подав нам єї яко автентичну оборону Потїя і Терлецького.

Що-ж робила противна сторона, котра на соймї в р. 1600. внесла протест против унії і єї головних представителїв?

В тїй самїй грамотї каже король, що „мы съ паны радами нашими бачучи, ижъ помѣненне архїєпископѣ и єпископѣ поступокъ свой слушный во всемъ указали, и къ тому ижъ сторона противная поводая, позвавши ихъ о тое передъ насъ на соймѣ, ничого противного на нихъ не показуеть, ани попираеть и овшемъ тоѣ sprawy отбѣгаеть“, постановилисьмо їх лишити при давних правах і достоїнствах ⁵⁾.

Так отже сторона позиваюча сама відкликкала свій протест і нї один голос з тої сторони не відозвав ся против Потїя і Терлецького. В виду сего можна рішучо твердити, що і мнїма бесїда, яку мав сказати один з львівських брат-

¹⁾ Русск. истор. библиот. Т. VII, Стр. 116—7.

²⁾ *Αυτιόρησις*... Стр. 195.

³⁾ *Ibidem* Стр. 18, 32, 128 і т. д.

⁴⁾ *Ibidem* Стр. 46—7, 85 і 87.

⁵⁾ Акты зап. Россїи. Т. IV. Ч. гр. 150.

чиків, єсть видумкою автора нашого літературного пам'ятника.

Се однак не спиняє мене подати зміст сеї широкої бесіди з многих взглядів дуже цікавої.

Львівський братчик зачинає свою бесіду дуже непарламентарними а як на мову соймову невідповідними словами: „О нестыдливый языкче, не можете добръ мовити, злыми будучи. Што мовите о святобливыхъ патріярхахъ и учителейхъ своихъ, яко невѣрные погане? Мудры есте на злое, а щобы розумѣти доброе, не увѣдали есте истины, яко мовить пророкъ“. Чи не послано по всі часи пророків? питає братчик. Чи не прислали і патріярхи до вас учителїв по всі часи? Чи не писали до вас патріярхи посланій о ріжвих справах, чи не приходили самі до вас? Ви говорите, що коли патріярх прийшов до нашої держави, установив якое братство і назначив пошів і проповідників. І Христос чинив так само; обличивши архієреїв зібрав около себе людей і учеників а з поміж них учителїв вибрав. Так і патріярх зробив. Він обличив двоєженця митрополіта Дівочку і архімандрита Тимотея Злобу за убійство судив а Рагозу посвятив. А щож єще більше мав зробити? Хто заложив грецку школу, сли не Греки і патріярх? Хто учив у Львові граматику грецку, як не Арсеній, митрополіт димонітський і еласонський? Він видав також через своїх учеників граматику і тогди почали множити ся грецкі і словенські книжки, як ніколи перед тим. По введеню християнства не було на Руси шкіл, тільки церкви будовано, котрі їм лихий сусід нищив, віру угнетав, людей данинами обтяжав. Пізнійше відчужували великих панів від церкви чужі науки; за то тепер школи заводять ся, шпиталі і церкви будують ся. На росказ патріярха двоєженців скинено, ереси виклято, словідників установлено, собори духовні скликувано, суди суджено і злих карано, владик негідних скидано з престола. А щож ви учинили? Одного патріярха антиохійского Йоахима казалисьте бити а другому вселенському патріярсеі заборонилисьте до себе прїжджати, щоби вас яко проступників не карав і з урядів не скидав. Ви знали се по своїх ділах, що вас нічо иньшого не жде. Ви муєли самі на себе видати засуд „яко жидове, мовячи „злыхъ злѣ погубити а виноградъ иньмъ дѣлателемъ предати, иже воздадять ему плоды по времена своя“. Вже сокира лежить коло дерева; не умолишь огородник свого пана, щоби не утинати безплодного дерева до слідуячого року а він его гноєм обложить! Вже час настав всему! А нині кождей владика в своїй епіскопії наплодив двоєженців, блудників, убійців і самі владики людей убивають, про що найдеш повні книги сьвідоцтв; владики много храмів і монастирів порозбивали і добра свої і монастирі приятелям подавали і черниців женять а черниці замуж видають. Через то ви присту-

пили до папи і нині один на другого вину складаєте! Ви замутили згоду поміж людьми, утікаєте перед судом „начинивши убійствъ и всякихъ нечистотъ множивши!“ Против вас люди свідчать і кров людська до пімети кличе! Ви стали зрадниками на обі сторони, утаїли правдиві причини свого переходу на унію і другими причинами засланаєте ся, кажучи, що ви для того пристали до згоди, бо папа і патріарх не годять ся а ви люблячи згоду, від патріарха до папи утікаєте! Ви на обі сторони зраджуєте, бо вперед підписуєте ся на декретах патріарха, а опісля на ухвалах собору в Берестю!“

До сего першого уступу бесіди львівського братчика додаю деякі поясненя. Вість о побитю антиохійського патріарха Йоахима неправдива. Вина за розмноженє двоє і троєженців съвященників при кінци 16. в. і поч. 17. в. не спадає на уніятских єпископів, але на сей загальний розстрій церкви православної, де під впливом протестантизму не тільки самі владики жонатими засідали на єпископских престолах, але посьвячували в презвітери двоє і троєженців. Про православного митрополіта Дівочку пишуть львівскі братчики в р. 1600., що він дозволяв жонатим єпископам засідати на престолах не зважаючи на монаші обіти, та що він намножив кілька тисяч двоє і троєженців підозрілих о ріжні проступки¹⁾. Хоть патріарх Єремія в часі свого побуту на Русі видав грамоту, котрою складав з съвященства всіх двоє і троєженців, то мимо сего треба було ждати довгий час, заким се лихо дало усунути ся. Автор згадує тут також про убійства, яких мали допустити ся владики. Окрім потворного проступку Терлецкого, убитя съвященника Добриньского, більше таких даних нема. Пролитали кров владики лише при нападах на монастирі, при відбраню дїбр, але тут можна безпечно на один ступень поставити уніятского єпископа Терлецкого з православним Балабаном. Від сего пороку, як я вже замітив више, не могли освободити ся і такі православні свѣтила, як Петро Могила і другі.

В дальшій часті звертає ся знов братчик львівскій до уніятских єпископів і каже. Ви згадуєте про собор фльорентійскій, котрий сам Бог змив з лица землі і волїв віддати державу грецку бісурманам, чим припустити „отщепенство“ папи римского до своєї церкви, хотяй на то годило ся много „христїянськихъ великихъ становъ“. Царгородскій патріарх Йосиф „стревоживши ся и зафрасовавши ся“ нагло умер в Фльоренції, хоть декотрі історики говорять, що він лишив завіщанє писане власною єго рукою, в котрім годив ся на унію. І тут показує ся неправда, бо коли нагло умер, то не міг писати завіщаня, а коли вже сподївав ся смерти, то певно радше післяв би був

¹⁾ Макарій „Исторія русской церкви“. Т. IX Стр. 461.

до папи і до своїх осьвідчень, що він переходить на унію, чим мавби писати ціле завіщанє. Сам цїсар Йоан Палеолог, котрий приложив руку до того собору, не доїхав до своєї столиці, але умер по дорозі. Веї з того собору розбігли ся і папа Евгений з нічим до дому поїхав. Турки зараз Царгород взяли, а митрополїта кївского Івидора, вихованця і ученика римского, котрий повертав з того собору і хотїв унію на Руси вволити і утвердити єї королївскими привілеями, як кажуть, утоплено. „И такъ тая незгодная згода въ нивошо ся розсыпала и въ жадномъ панствѣ нїкгда не держана, ажъ до нынѣ.“

До сего другого уступу полемічної бесіди братчика против уніятских єпископів замічу, що під завіщанєм, яке написав патріярх Йосиф перед своєю смертю в часі собору фльорентийского, розуміє ся письмо, в котрім сей патріярх заявив, що чуючи ся хорим списує своє ісповіданє віри а іменно, що вірить в то все, що церква римска ісповідує, що узнає папу головою церкви і що вірує в чистилище. Се завіщанє напечатав Скарга в своїм ділі „Synod Brzeski“¹⁾ а против автентичности того акту виступив вже автор „Апокрисиса“ уважаючи се дивною річю, що патріярх признав то в завіщаню, „чого за живота, черезъ цалый рокъ въ Ферару и въ Фльоренції тескливо мѣшкаючи, признати не хотѣлъ“ (синод перенесено задля пошести з Ферари до Фльоренції), та що маючи около себе в Фльоренції велике число грецких єпископів „устне передъ ними зъ напомиѣньемъ ихъ до тогожъ розумѣнья тестаменту того не учинилъ, ани свѣдковъ жадныхъ до утверженя его не ужилъ.“²⁾ Послїдний аргумент автора „Апокрисиса“ так дуже схожий з доказами „Перестороги“, що нема сумніву, що і тут користав автор нашого полемічного памятника з твору Броньского, та що се місце полеміки звернене против твору Скарги „Synod Brzeski“. Автентичність сего завіщаня єсть ще до нині предметом спору. Коли православні писателі уважають то завіщанє підложним,³⁾ то католицкі учені доводять впрост противне.⁴⁾

Вість подана автором „Перестороги“, немовби цїсар Йоан Палеолог не доїхав до Царгороду, не основує ся на правді. По закінченю собору фльорентийского (6. липня 1439) вибрав ся Палеолог з Фльоренції в подорож до Царгороду, куда прибув 1. лютого 1440 р. Він засїдав ще на престолі до р. 1448.⁵⁾

1) Русск истор. библиотекa Т. VII. Стр. 981—2.

2) Ibidem Стр. 1558—60.

3) Гляди студию Завитневича: „О Палинодіи“ Стр. 186.

4) Carl Joseph Hefele: Conciliengeschichte“, Freiburg in Bresgau. 1874. Т. VII. Стр. 723 і сл.

5) Н. Устряловъ: „Сказанія кн. Курбскаго“ в „Примѣчаніяхъ“.

Невірним єсть також твердженє автора „Перестороги“, немовби зараз по соборі в Фльоренції забрали Турки Царгород. Собор в Фльоренції закінчив ся р. 1439 а Турки взяли Царгород в р. 1452. Автор „Перестороги“ подав в початкових стрічках хибну дату собору фльорентійського кладучи єго на рік 1459 або 1460, а тут зробив другу ошибку.

Ошибочною єсть також вістка, немовби митрополіта київського Ізидора, що прийняв унію на соборі в Фльоренції, утоплено. Він умер в Римі 1463 р. яко кардинал католицької церкви.¹⁾ Вість про насильну смерть Ізидора взяв автор „Перестороги“ правдоподібно з брошури Василя Суражеского „Історія о листрикійскомъ соборѣ“, де написано, що Ізидорови, коли він жалував того, що приступив до унії, мав подати якийсь латинський монах Венедикт отрую. В тімже творі подав Суражеский другу верзію о смерті Ізидора, котрий мав згинути з рук Русинів в Києві.²⁾

В наступуючій часті своєї бесіди звертає ся братчик львівський до єпископів уніятських і питає: „Чого ви будучи такими непотрібами зачинаєте справу згоди церковної, коли мусите признати, що булиєте під властїю соборної католицької церкви, під властїю вселенського патріярха, від котрого вся Русь від сходу сонця аж до півночи „зъ Словяны, Болгары и Сербами крестила ся и чудами освѣтила ся, по отпаденью Римскихъ заходныхъ народовъ“. Як віднав старший ангел з многими ангелами від неба і всі они почали уподобляти ся Всевишньому, так на місце Бога вступив тепер на землі „земный грубый человекъ“ під котрим відай автор розуміє пауу, против котрого сатана всегда воює. Чи не видите які кари стрітили тих, що до унії приступили? Вже митрополіт Рагоза „съ поканіємъ своимъ умеръ“ а Григорка (Загоровского) „служу и здрайцу его, злый духъ замордовалъ и иныхъ негодныхъ попововъ бѣсове зъ церквей выметали“. Грім з неба падає на ваші справи, палить огнем, і знаки на церквах страшні показують ся, як то стало ся в Рогатині, Галичи, про що свідчать свідочтва і записи урядові! І в Берестю великім, в соборній вашій церкві, де ви по проголошеню унії першу службу Божу „съ папезниками змѣшавши ся“ служили, чи не перемінило ся в чаші вино в воду? І в Грубешові місті, де ви правили службу „съ папезниками“ кликала на вас одна побожна жінка і нарікала на вас тажко, а ви казали бити єї по лицю до крови і поутікалисьте з церкви по переносі святых дарів та лишилисьте на олтари чашу. Та чаша

1) Pelesch: Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom“ T. I. Стр. 375.

2) Гляди російський перевід „Апокриста“ Кієвъ 1869. Стр. 396.

сама від себе розбила ся і вино по олтарі розлило ся, щоби вас обличити. Сьвященик тої церкви показував людям то чудо і збігло ся багато народу, котрий хотів вас погубити, від чого ви ледви спасли ся. Того сьвященика піймалисьте і держалисьте в иньшій місті кілька місяців, щоби не міг про то чудо розказувати. Мимо тих кар Божих ви ще сьмієте правити з „папешниками“ свої служби, „безъ всякого встыду мѣшаючи святости Божіи съ противными набоженствы чужими.“ При тій нагоді нагадує автор „Перестороги“ оповідане біблійне про божка Филистинів Дагона, котрий впав на землю і розбив ся, коли до его сьвятині внесено скриню завіта, що попала ся в руки Филистинів. Він розказує про двох законопреступних синів Ілїї, Офнїя і Фїнееса, котрих за їх проступки покарав Бог поразенєм і смертю з рук Филистинів. Він згадує нам про Ілію, котрий будучи суднею не карав своїх синів за їх проступки і лихий примір, та за се і его Бог покарав, бо на вість о смерті своїх синів він упав з стільця на взнак і зломивши хребет, умер. То всео ставляє автор нашого полемічного пам'ятника яко пересторогу уніятским єпископам і каже, що Филистини побили жидів за їх проступки. Пам'ятайте — кличе дальше братчик — що скриня завіта дістала ся назад в руки Ізраїлїтян а коли они покаяли ся, то Бог дав їм таку славну побіду, що Филистини довгі літа не сьміли показувати ся в границях землі ізраїльскої!

Давши таку пересторогу уніятским єпископам, дорікає автор, що они видали багато книжок безіменно а в тих книжках лають і грозять всьм, так, що ніхто з православних не сьміє підписати ся своїм іменем, щоби его не стрітила така доля, як попа Стефана, котрого утоплено в Луцку за се, що сьмів їм противити ся. Ви дали ся в знаки львівским, віленьским і берестейским міщанам і віленьскому церковному братству, „вѣдаеть то ихъ хребеть и мѣшокъ и ношъ ихъ Павло въ Берестью, якъ есте въ темници смродливой его мордовали, а иншимъ побожнымъ сьвященикомъ головы и борода есте пообголѣвали.“ І протосингеля Никифора, що вас судив та виступав против вас в своїх письмах, замкнулисьте до вязниці і там его уморили. І Стефана Зизанїя дидакаля шкільного і проповідника, що против вас виступав і книжки против вас видавав, обезчестилсьте і на здоровле его так важили, що він з Вільна через коми втїкати мусїв. Дивно також, що Потїї криє імя в письмах своїх „полныхъ всякоѣ прелести и подокрытыя свѣтлости; а чому на свѣщницѣ не стоить, абы всѣ видѣли свѣтлость его?“ Иньших топште в воді, тож і самі повиннісьте собі камінь до шиї привязати і утопити ся. „И выдали есте остатнюю книжку свою противъ книжки нѣякого Филалета, грозячи ему кіємъ; и пишетъ Потѣй въ тыхъ же остатныхъ книжкахъ своихъ нынѣшныхъ о новомъ календару,

который есте въ Римѣ по Руску выдруковавши принесли зъ Риму, хвалячи той богопротивный календарь, яко есть добрый и весьма потребный; и нѣякого Лятоса, который противъ нового календаря мѣнуцый выдаетъ, оповѣдѣли есте и до Риму на науку ему радите ѣхати, абы ся отъ клопоту рыхлѣй сего свѣта вызволил⁴.

Автор „Перестороги“ зазначив був на початку свого твору, що Русь приймила християнство з грецкого жерела, а тут в мові львівського братчика натякає, що і западні народи прийняли з грецкого жерела християнство, но опісля відлучили ся. Єсть се факт незаперчений, що в IX. і X. в. війшли в церковну звязь з Греками майже всі вітви славянського племені: Болгари, Сербі, Словінці, Чехи, Русь, Поляки, від части також полабскі Славяни, но всхідне християнство не удержало ся в западних Славян а уступило місце науці з западного жерела. Причини того не треба шукати де инше, як в самій Візантії, котра по Кирилї і Методію не видала людий спосібних продовжати їх діло. Навіть великі прихильники Візантії признають, що нічо не говорить так о упадку просвѣти і християнського житя в Візантії другої половини IX. і слѣдуючих віків, як той цілковитий брак людий готових з небезпечністю житя, з легковаженем всіх трудностей і неприємностей йти в західно-славянські землі і вступити там в вітверту борбу з латинсько-німецьким духовенством, заступати ся і охоронювати засѣв Кирила і Методія і розширяти християнство в славянській мові в тих западних славянських сторонах, куди оно еще не проникло при тих первоучителях. Тогдішні многочисленні грецкі монастирі могли би видати цілі полки таких місіонерів... но Греки уважали за відновднійше займати ся теоритичними дрібницями і політичними інтригами. А в тім часі живі, неугомонні, енергічні латино-германці не щадили ніяких средств ані старань, щоби вирвати з коренем молодий насѣв Кирила і Методія і утвердити латинську церкву разом з своїм політичним панованем і впливом в західних славянських землях ¹⁾.

Автор „Перестороги“ в оповіданю про приготования до унії вказував нам вже на деякі чуда, як приміром, що Потієви в часі постриження в монахи вітер підісе сорочку, що Григорка Загоровского чорт кидав при службі Божій і т. п. Вельо то мало бути пальцем Божим за приготования до унії. В часі відірава служби Божої враз з „папєжниками“

¹⁾ Славянський Сборникъ“ СПб. 1875. в статіі Ламаньского Стр. 456—7. Гляди також відповідь на ту статію Ламаньского пера Пипіна п. з. „Древній періодъ русской литературы и образованности“ поміщ. в „Вѣстнику Европы“. Т. IV. Стр. 99—142 і 655—699, про той уступ Ламаньского Стр. 685.

вино заміняє ся в воду, знов на пересторогу уніятским єпископам. Вчасну смерть Загоровского і Рагози уважає автор „Перестороги“ карою Божою за їх гріх — унію. Ми вже вказували, що автор нашого полемічного пам'ятника не був тутки самотнім; що Вишеньський так само вірив в чудо берестейське. Вчасну смерть єпископів уніятских використовує ще лучше в цілі пропаганди православія знаменитий Смотрицький в своїм „Ορθος“—ї (1610. р.), кладучи її яко кару Божу за гріх єпископів — унію¹⁾. Сей нахил до чудесного, який бачимо у нас в XVII. в. у всіх верствах людности, у духовних зарівно як і у світських, у простих як і по тогдішньому високо освічених (Євлашевского, Петра Могили, Галятовского, Барановича і других) проявив ся за почином суспільностей західно-європейських, особливо німецької і польської. Віра в чудеса істнувала вправді у нас давніше, від самого заведення християнства і була нерозлучна з самою релігією. У наших писателів і літописців стрічаємо записаних

¹⁾ Тут кличе Смотрицький в імені церкви до Потія: „Wróć się przeto o Synu, wróć się do zbolalej matki twoiey, która cię porodziła y wychowała .. Wspomniy synu, co się nad bracią twoią mało przedtym stało, którzy na teyże z tobą drodze byli. Nad przodkiem mówię twoim, którego się ty succesorem Metropolskiego stolca być mianiesz, y inszemi iego i twémi spół biskupami, którzy was y wiarą y uczynkami nasładowali. Jako po wszytek czas żywota swego ustawicznym summienia szczypaniem zwyciężeni, iawnie przed niektórymi, że są zawiedzeni wyznawali y w głębokość złości przyszedłszy desperowali, ów albowiem ieszcze żywym będąc iako umarły chodził y śmierć nagłą desperackie głosy wypuszczając podiął. (На бої: Michael Ragoza). Drugiego zaś mało nie przedniejszego tey waszey uniey forytarża, sprawiedliwym sądem Pańskim ieszcze za żywota, zły duch częstokroć y przy samym nabożeństwa przezeń odprawowaniu z niezmiernym wszystkich tam będących ludzi postrachem po Cerkwi tam y sam srodze, straszliwie rzuceł y zaczęty przezeń Liturgiey, aż y do samey śmierci skончыć nigdy nie dopuścił. (На бої: Połocki Herman). Trzeci iako oculati testes powiadaią, ozarszy się gorzałki z dobrą pokutą y poprawą żywota swego szyję złamał. (На бої: Piński Hohol). Czwarty ieszcze przed tą apostazyą (za to, że iuz zostawszy władką przeciw swey zakonniczey Regule z żoną ale nie iak z siostrą mieszkał) w kłatwę albo excommunicatią od zwierźchnego Pasterża swego będąc włożony z takowąż iako y wzwyż mienieni pokutą żywota swego dokonał. (На бої: Chełmski). Piąty (на бої: Lucki Władyka Terlecki) a ten najbliższy twoy Collega, który z tobą w tym zawołаным poselstwie do Rżymu iezdził, miżoboystwem, wszeteceństwem, y innem temu podobnemі cnotami, o których wszytek Lucki powiat bardzo dobrze wie, nie po iednokroć siebie przyzдобивszy, y ieszcze za żywota nosa na twarzy z dworskiej choroby pozbywszy, za drugimi się pospieszyl Za czym iuz z tego poszosnego tey Waszey Uniey cugu, ty tylko sam zostałeś, któremu P. Bóg wszечmogący снаć oczekiwając upamiętania y nawrócenia ieszcze dotąd folgować y lat żywota przedłużać raczy. Porzucь tedy dla Boga cię proszę, porzucь tę twoję przeciwko zakonną robotę, którey pierwszy oni w prostocie ducha żyiac y Rossyyskiej Cerkwie Biskupowie nigdy nie znali. Ale y owszem wysokomyślnych dworu tego Pralatów, po żałośnych ich z Cerkiewnege nieba zstrąceniu, iako mogąc obieгали. „Ορθος“ картка 75—6..

огато „чудесних“ случаїв, віщих снів, пророковань, знамен і т. д. Але чудесне являєсь у них спорадично і очевидно не грає важної ролі серед суспільности, в котрій і для котрої пишуть ті автори. З кінцем XVI. в. заходить значна зміна. В житю перших реформаторів, особливо в житю Лютера, Мінцера і анабаптистів грали чудеса, явища чортів і ангелів дуже велику ролю. Розбуджене реформаційною проповідію в масах народних почуте доходило до екстази, до візій і віщульства. Тому загальному настроєви відповідала і література, на підставі сеї а опісля і польскої літератури повстає також у нас на Русі той новий напрям, та починає ся пробивати в нашій літературі при кінци 16. в. і доходить в XVII. в. до вершини своєю розвою. В XVII. в. повстають такі „Записки“ Петра Могилы, „Тератургема“ Кальнофойского „Небо новое“ Галятовского „Огородокъ“ Радивиловского і т. п. котрі заступають на Русі місце німецких *Mirakelbuch-ів* ¹⁾. Автор „Перестороги“ вказує на комети, що показували ся на небі і кладе їх рівнож на рахунок карі Божої за уїю. При кінци 16. і в 17. в. прикладано до всіх явищ природи велике значене не лише в Польщі і на Русі, але в цілій Европі. В р. 1604. явила ся в жовтні комета і остала на небі до початку 1605., чим набавила великого страху в половини сьвіта. В Німеччині уважали ту комету віщуном кінця сьвіта, краківські астрольоги приписували єї якоесь державне нещастє, хто знає чи не тій самій кометі приписує автор нашого памятника погрозу Бога за уїю. В тім часі являли ся комети дуже часто, як прим. в р. 1596, 1618, 1647. а їх уважано загально за ознаки гніву Божого, що грозив людям карою за їх гріхи. Так толкували ті явища природи проповідники, астрольоги, учені, історики ²⁾.

Висше замітив я, що автор „Перестороги“ не умів бути об'єктивним, коли вказував на переслідованє церкви православної, та що він пішов в тім разі за автором „Апокрисиса“. Тут приходиться ся мені то само повторити. Автор „Ἀποκρίσεις“—а заперечуючи рішучо, немовби уїятські єпископи а взаглядно Потїї допускали ся убіїств, вязнили людий, дає нам також вістку про мнине „жордованє въ смродливой темниці „попа Павла в Берестю. Автор нашого памятника і тут пішов за „Апокрисисомъ“ Бронь-

¹⁾ Франко: „Ів. Вишеньский“ Стр. 227—31.

²⁾ X. Franc, Siarczyński: „Obraz wieku panowania Zygmunta III. T. I. Стр. 44—5. На сторони 166 вичислена література польска, яка відносять ся до того предмету. Порівнай також літопись Величка Кієвъ 1848. Т. I. Стр. 55—6. котрий каже, що на рік перед війною Хмельницького являли ся на небі знаки, що Полякам в війні долї не віщували.

ского, котрому „Ἀντιρρήσις“ відповідає, що Потїї не тільки не ввзяв его попа, але допоміг єму видобути ся з ввзяниці¹⁾).

В „Пересторозі“ находимо також згадку про Стефана Зизанїя, личність дуже цікаву, замїтного діятеля кінця 16. в. Не знаю, чи згадка в нашім памятнику про Стефана Зизанїя не булаби також одним з доказів авторства Рогатинця. Нам звїстно, що Зизанїї перебував у Львові, брав участь в тогдїшнім рухливім житю, в котрїм видимо також Рогатинця. Звїстно нам також, що Рогатинець переписував ся з тим замїтним чоловіком²⁾ і хто знає, чи з поважання до его особи не уважав він за відповідне згадати про него в своїм полемїчнїм творї.

Я позволю собі посвятити сему замїтному чоловікови і его літературній діяльності в тїй моїй студїї один з дальших уступів не лише для того, що письма Зизанїя полишили свій вплив на авторови „Перестороги“, але також для того, що до студїї про сего чоловіка хочю подати деякі доповнення.

Щоби покінчити з тою частиною бесїди львівського братчика мушу додати, що під книжкою „противъ книжки нѣякого Филалета“ яку автор „Перестороги“ приписує Потїєви треба розумїти „Ἀντιρρήσις“. Як відомо „Апокрисисъ“ Броньского була присвячена Замоїскому. Автор „Ἀντιρρήσις“-а каже, що Броньский „godzien za tę dedykatoryą podziękowania, ale owakiego, żeby aż boki wspuchły, iżali to niewielka y wszeteczna śmiałość, zganiwszy wiare, zganiwszy Cerymonie, zganiwszy Pastyrza kościoła powszechnego, y z błotem prawie zmieszawszy Kościół Rzymski, a przypisać te swoje bluźnierstwa Panu Katolickiemu, człowiekowi nabożeństwa Rzymskiego“³⁾. В дальшій частї стає автор „Ἀντιρρήσις“-а в оборонї григорияньского календаря і каже, що Фїлялет в своїм „Апокрисис-ї“ уcieka się do latosowych plotek.

¹⁾ Ἀντιρρήσις... Стр. 168—9. „А со powiadasz że bito, do więzienia sadzano, gwałtem do tey iedności przymuszano: To nieprawda Philalecie... а со przypominasz więzienie niektórego снаѣ Prezbitera, tedy y to od kogo starszego zstało się z kтórego więzienia samże go Władyka wyzwolił, pyтай go sobie, wszak go znasz. а niech Bogu dziękuje, że go co więszego nie potkało, iako wykletego bannita Bożым y świeckim prawem osądzonego, а со за przyczyna tey kaźni była, pyтай się u kogo inszego а poznasz, iż był więcey zasłużył, nie wspominam krzywoprzysięstwa iego pokilkakroć uczynionego, а ostatniego razu на Ewangelii ś. przysięgi uczynioney, isz się miał nawrócić do swego Biskupa, а со potym sam obaczywszy się, y będąc nie tylko на wolności ale y слугą Гана wielkiego y potężnego przed zacnemі ludźmi przepraszал z płaczem Władykę swego, pyтайże go samego, iako się z nim obszedł, а dowiesz się prawdy а przedsie złemu y to nie pomogło, бо znowu przysiǳszy swemu biskupowi do iedności przystąpić y z nim przestawać, zaś się cofnął назад а было tego krzywoprzysięstwa po cztery razy“.

²⁾ Акты зап. Россїи Т. IV. Ч. гр. 146.

³⁾ Ἀντιρρήσις... Стр. 10.

Рівнож радить автор „Αντιρρησις“-а Лятосови, щоби поїхав до Риму на науку, де найде не мало розумніших астрономів від себе ¹⁾. Автор „Перестороги“ кпить собі з поради „Αντιρρησις“-а та каже, що Лятосови ²⁾ хиба по то їхати до Риму, „абы ся оть клопоту рыхлѣй сего свѣта вызволилѣ“. В дальшій частині своєї промови звертає ся братчик до уніятских єпіскопів і каже: Ви чваните ся єдностію вашого фльорентійского „разбойнического“ собору, на котрім не один з руки папи на тамтой свѣт пішов. Правда, що прихильники унії, як Нікейскій митрополіт Висаріон кардиналом зістав і Ізидора киевского папа похвалив, але за то деякі, як Марко Ефескій а з ним багато попів руських утекли з обави, щоби і їх „папешкая рука благословеньствомъ не досягнула, якъ о томъ клирикъ Острожскій у книжкахъ своихъ ширѣй написаль“. Автор „Перестороги“ покликуює ся тут на книжку клирика Острожского (Вас. Суражского), котрій видав „Исторію о листрикійскомъ или т. є. разбойническомъ Феррарескомъ синодѣ вкратцѣ списанная“, послугуючи ся якоюсь старою рукописею. Ціле оповіданє єсть видуманє. Тут розказує Клирик Острожскій, що царгородского патрїарха перекупив папа дарунками. Марко Ефескій утік з собору, не могучи згодити ся на папскі догмата. Втікли також Григорій Дверскій і Софрон Газскій. Тодги велів папа не пускати нікого з православних. Сторонники папи написали акт унії, до котрого прибавили догмат „и оть Сына“, включили науку о „опрѣнокахъ“, о чистилищи і поставили папу римского намѣстником Христа і головою церкви. Єпіскопів в числі 60, презвітерів, протосинтелів около сто пятьдесятъ осіб віддано на муки. Їх морено в темниці голодом, печено на огни, душено, давлено. Тодги замучено багато митрополітів і єпіскопів. Тїла їх похоронено тайно а другі підписали їх імена на актї унії. У иньших вимучено підпис, но по поворотї до дому каляли ся они з плачем перед патрїархом, клиром і церковною причтою. Киевскій митрополіт Ізидор підписав ся добровільно. Два руські єпіскопи і сто презвітерів не хотїли підписати ся. З них утікло вісім-

¹⁾ Ibidem Стр. 108 і слїд.

²⁾ Лятос уродив ся 1539. р. в Кракові а умер в перших роках 17. в. Був доктором медицини і професором астрономїї в краківскій академії. Ще перед опублікованєм нового календара вислав він до Риму свій плян реформи календара. Також по публікації календара почав він виступати против него, за що єго краківска академія з помїж себе виключила, на єгописьма наложила інтердикт, а печатням зборонила печатати єго виданя. Лятос удав ся на двір князя Острожского, звідки видавав свої „Міписує“, котрі православним служили підручником до полемїки против григоріанського календара. Цїлу літературу в справі календара зібрав доволі старанно проф. Сумцов в своїй розвідці п. з. „Историческій очеркъ попытокъ католикѡвъ ввести въ южную и зап. Россію григоріанскій календарь“. Киевъ 1888. Відбитка з „Кіевскои Старини“.

десять. За ними вислаю погоню і многих поубивано. Патріярх Йосиф видячи обман і тиранство, розкавав ся, відступив від унії і не підписав. Ёго підписано а три монахи удушили ёго. Цісар Палеолог з дарунками від папи вернув до Царгороду, но притиснений Турками жите закінчив. Турки взяли Царгород а папа обіцяної помочи не прислав. Так само справлено ся на Атосі з монахами, що унії прийняти не хотіли ¹⁾.

Мимо монструальности сего оповіданя, оно робило не мале вражене поміж православними і було дуже успішним средством в борбі против унії. Вже ранше назвав Суражский в своїй „Книжиці“ фльорентский собор „разбойническимъ“ ²⁾. В перевід руський „Апокрисиса“ вложено вже трактат „О листрикійскомъ синодѣ“ ³⁾. Покликають ся на Суражекого „Исторію о листрикійскомъ синодѣ“ пізнійші православні писателі, як Дипліц в своїй „Antapologi-ї“ ⁴⁾. Розуміє ся, що та книжка Суражского не остала без відповіді з сторони католицької. Против неї полемізували уніят Теодорович, єзуїт Пентковский в окремих виданях ⁵⁾; автор „Ἀντι-ῥήσις“-а ⁶⁾, Кревза в своїй „Obronie unii“ ⁷⁾, Смотрицкий в „Apologi-ї“ ⁸⁾.

Ви покликуюте ся — кличе дальше львівский братчик — на папскій дозвіл задержати віру грецку так довго, доки папа в ній не найде що небудь противного вірі своєї церкви. А щож папі не єсть противне, почавши від матого а скінчивши на великім? Папа не годить ся в нічим з вірою соборної т. є. католицької церкви. Як же він „будучи отщепенцемъ“ має утверждати православну церкву, коли він сам в ній не жиє? Тут порівнує автор нашого полемічного памятника папу з Каяфкою і з Турком, що гробу Христа стереже, але сам віри Христової не приймає. Гірший єсть кождий від пса, хто переступає Божі заповіді; а хто поступає по Божому закону, той лучший понад всіх. З Йоаном Златоустим кличе

¹⁾ Росийский перевід сего твору при „Апокрисисі“. Кієвъ 1869.

²⁾ Русск. историч. библиот. Т. VII. Стр. 855.

³⁾ Ibidem Стр. 1168.

⁴⁾ Antapologia... Стр. 589. Я користував ся примірником бібліотеки киевск.-дух. академії.

⁵⁾ „Obrona ś synodu Florenskiego powszechnego, dla prawowierney Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza w Wilnie, collegium Ruskiego I. M. księdza Metropolity Kiiowskiego rectora, a przez Gelazyusza Russowskiego archimandrytę Wileńskiego na polski język przełożona. Wilno 1603. Руське виданє тої брошури вийшло в р. 1604. — Заголовок твору Каспера Пентковского: „Święty a powszechny sobor we Florencyey odprawiony, abo z Grekami unia, spisany ode trzech z kościoła greckiego, który po łacinie iest trochu skrócony a tu się z greckiego na polskie w łacinę przekłada, na żądanie J. M. E. X. biskupa kiiowskiego y nakładem iego wydaie się, w Krakowie w druku Nikolaia Loba 1609. R.

⁶⁾ Ἀντιῥήσις Стр. 199.

⁷⁾ Русск. историч. библиотека Т. VII. Стр. 220.

⁸⁾ Apologia... Стр. 78. і сід.

автор: „Христіянство єсть добре, перебувайте з нами; слиж оно для вас не добре, так ідіт від нас. Чого непокоїте церкву?“ Єпископ нехай хоронить закони, або нехай уступить з місця, каже свв. Златоустий: „очи слѣпыє и члонки гнилыє здоровымъ завадживаютъ“.

По приміру авторів „Книжицы“¹⁾ і „Апокрисиса“²⁾ признає наш писатель, що папа був „первымъ въ порядку церковномъ mezi патріархами, держачи свой продѣлъ, западныя стороны“. Як колись злий ангел Сатана держав в своїй власти одну часть неба, а скинений з неба за непослух воює до нині церкву Божу, так само робить папа. Згадуючи свою давню власть, котру спільно з другими патріархами держав і від котрих сам за для своєї гордості відступив, всіх називає відступниками. Не опустіло небо без Сатани, не опустіла церква без Каяфи і папи. Давні правдиві жертви до нині в церкві Божій приносять ся. Тільки один папа „архіерей въ своемъ чину и у своей службѣ, со всеми противными офѣрами его, отъ едности церковноѣ якъ противникъ єсть отверженъ“.

Коли вже до тепер честить автор „Перестороги“ папу словами, котрі свідчать о фанатизмі писателя, то в дальшій частині фанатизм сей переминає ся в ненависть до папи і католицкої церкви. „Понѣважъ и тайны безъ едности церковноѣ ничего суть, и проклято ихъ благословенство, которымъ тайны совершаются, и вторымъ идолослуженіємъ офѣры ихъ именуются, и Сынъ Божій второе отъ нихъ распинается, и второе жидовство въ нихъ показало ся, и всеъ Христово и апостольское и святыхъ Отець преданія зруйновали. Отвергну всею службу Божую и вѣру вынищовавши, первыхъ святыхъ папешовъ своихъ всеъ порядки изъ церкви вывергли, якъ иншыє первые отщепенцы и еретици учинили: за що изъ церкви всеъ вывержены суть и жадноѣ истины не мають“. Одна єсть церковна єдність о котру сам Христос молив ся, а не дві; один рай і одно послушеньство в церкві. Не слухав Адам Бога, вигнав его Бог з раю. Коли слуга вірний, пан любить его; сли схоче стати на рівні з паном, проженуть его з хати. Кто в саме сонце очима поглядѣти хоче, той стратить и „тую што шѣлъ въ своихъ очахъ свѣтлость“. Сатана від свѣтлости потемнів і з неба упав в пропасть земну і жида з великої слави через свое архіерейство в нечесть попали. „Яко бо дѣвица, доколѣ свое дѣвство честно ховаєтъ, дѣвицею єсть; а если почтивость свою стратить не єсть дѣвица, але по истиннѣ блудница, хотяй якъ дѣвица убраєтся“. І Юда був апостолом і чуда творив, но опісля став зрадником і стратив ціслаиництво апостольское. Святій Петро вірик ся

¹⁾ Русск. историч. библиот. Т. VII. Стр. 756.

²⁾ Ibidem Стр. 1450 і 1452.

Христа, але опісля покаяв ся і на ново був апостолом. Нехай також папа до церкви соборної католицької наверне ся а буде назад прийнятий. Тільки один Христос голова церкви, „бо він грѣха не сотворилъ, ниже обрѣте ся лєсть въ устѣхъ его“. Бог не щадив злих ангелів, короновані вельможі під ноги метав. Гляди, як диявол від початку против Бога воює і на самого Христа кусив ся, а видячи, що він Богом, видвигнув против него власть церковну і власть свѣтску і Юду Іскаріотского до зради підмовив і Петра апостола привів до сего, що він вирік ся Христа. Папа має добрий примір покаяня Петра і навернення Павла. Як диявол від початку свѣта виступав против церкви, воюючи все через найвисших і найможнійших, так і в тім посліднім віці (автор „Перестороги“ вірить, як се побачимо, в близькій кінець свѣта) видвигнув против церкви папу і турецького султана. Папа ведучи всіх до свого послушеньства „проклинаєть, мучить, забиваєть, войска насылаєть, панства и церкви забираєть, вольности всякіє отъимуєть, грозить, кричить, трубить, уставичніѣ войну точить; малыхъ и великихъ соблазняючи, церковь соборную католическую у своємъ дворѣ, у себе въ Римѣ быти повѣдаєть; новини по свѣту розсылаєть; проповѣдниковъ новыхъ законѣвъ своихъ Езуитовъ по всему свѣту розсылаєть; времена и лѣта змѣняєть и личбу отъ створєня свѣта змѣнилъ и скоротилъ и антихриста утаилъ“. За „Книжицею“ Суражского повторяє дословно автор „Перестороги“, що папа „якобы еще Мессію зъ жидами чекаючи, отвергши Христову кровь, опрѣсноки ведлѣ порядку Аронового зъ жидами уживаєть, а Христа, царя и іерея своего офѣру ведлугъ порядку Мельхиседекового отне-туєть“ ¹⁾. З другої сторони цїсар поганський церкву „сѣ причины палежовой“ опанував і під своє панованє всіх притягає, та подібно як папа церкви нищить і на свої мечети обертає.

Такій то вже промисл Божий — кличе львівський братчик в своїй бесіді — що Бог все виставляє справедливих людей против несправедливих. Навівши доволі багато примірів біблійних каже братчик по приміру „Апокрисиса“, що і сам Христос був бідним, данину платив, убожество зносив і смерть перетерпів і до некла вступав, щоби нас спасти ²⁾. Опісля вислав Христос учителів по всему свѣту, а по триста шести літах основав в Царгороді християнську державу, щоби до своєї віри приєднати поган і жидів. А предсі нині говорять жида „и папєжницы сѣ еретиками и сѣ поганы“, що для того не приступають до грецької віри, бо в Царгороді Турок панує. Чому-ж ви — кличе братчик — не приступили до неї тогди, коли в Царгороді було християнське царство,

¹⁾ Русск. историч. библиотекa Т. VII. Стр. 802—3., 804., 809.

²⁾ Ibidem Стр. 1700.

але чому ще декотрі з вас відступали від неї? Памятайте — кличе братчик — що Бог так съвіт полюбив, що Сина свого післав, щоби кождий віруючий не погіб! І ще пішле Бог нам Єноха, Ілію і Йоана Богослова „которыхъ еще живо заховаль, свѣдками быти о трехъ законахъ: Єнохъ о приржежомъ законѣ учити будетъ а Ілія о писаномъ людскомъ законѣ и о пророкахъ и о Христѣ учити будетъ и Йоанъ Богословъ о новомъ законѣ благодати Христовой вѣрныхъ и невѣрныхъ учити будетъ, абы не пришоль и не поразилъ землю напрасно“. Послѣдні слова взяв автор нашего літературного памятника з сьвятого письма¹⁾ єдино ддятого, щоби поставити паралелю поміж Єнохом, Ілією, Йоаном Богословом а патріярхами Іоакімом, Єремією і протосингелом Никифором. Братчик кінчить свою бесіду словами: „Таковъ есть Божій промыслъ о чловѣческомъ родѣ нашомъ, который зъ высокости царства своего промышляетъ и о нашомъ народѣ Россійскомъ. Послалъ къ намъ двоихъ патріарховъ отъ великихъ столицъ, отъ великія Антіохіи Іоакима и отъ Константинополя Іеремію, и великого протосингела Никифора, черезъ котрыхъ насъ караль, училъ и писомъ напоминалъ сего остатного вѣку“.

Словами „остатного вѣку“ висказує автор „Перестороги“ надію на близький конецъ сьвіта, а ціле остатне реченє писанє під впливом „Казаня св. Кирила“ Зизанія, в котрім Зизаній удвідняючи, що папа антихрист, вішує зближенє кінця сьвіта: „Святые патріархове и истинныи пастырѣ нашѣ Іоакимъ Антіохійскій и Іеремія Константинопольскій тутъ у насъ будучи южъ близко сконченя свѣта, хотячи искру любве Божєи распалити въ людехъ, Братства церковныи одного сьвятого православія греческаго постановили“.²⁾

Коли в попереднихъ устуняхъ „Перестороги“ автор був ще сорозмірно спокійним, то в мнїмій бесїді львівського братчика спокій сеї уступас місце фанатичній ненависти до папи. Братчик порівнує папу з Каяфою, приписує папі нещастє панованя турецкого в Царгородї, називає папу антихристом. Про розвій в нашій літературі сеї гадки, що папа антихрист, буде мова при творахъ Стефана Зизанія; тут тілько зазначу, що вже перші реформатори, Гус, Лютер, Сервет і другі називали папу антихристом.³⁾ Се твердженє безперечно не приносить чести ні Гусови, ні Лютрови, ні Серветови. Не приносить оно також чести авторови нашего літературного памятника, хоть за се на него не киємо каменем. Др Франко

¹⁾ Еванг. Мат. Гл. 17.

²⁾ Казанє св. Кирила... Картка 38. Я мав під рукою певний примірник сего твору, який находить ся в бібліотечї кїєво-софійського собора.

³⁾ Др Ів. Франко: „Іван Вишенський“ Стр. 130.

підносячи ту саму тезу з творів Вишеньського, каже: „Не будемо в тім надто винувати автора! Він був дитиною свого часу і тогдішнього загально пануючого способу мислення — догматичного і ексклюзивного. Коли звагалі можна говорити про вину там, де воля одиниці являє ся безконечно дрібною і безсилою супроти могучих течій — наслідя минувшини і впливів сучасних, то справедливійше було би кинути каменем на таких велигів, як Гус, Лютер, Цвінглі і др., котрі нераз не вміли хоронити ся від односторонних а то й нелюдських поступків (спалене Сервета!) не то слів.¹⁾ Автор „Перестороги“ а з ним і другі сучасні писателі не могли погодити ся з тим історично довершаючим ся або довершеним фактом — унією. Они не виділи, що та ненавистна унія була історичною konieczністю. Они не розуміли, що унія пробудила з тяжкого сну цілу руську суспільність, внесла жите, стала мотором розвою ждтя духового на Русі. Для сучасних писателів стояла закритою минувшість, колито мертве православіє не в силі було викресати огню навіть в часі, в котрім мова руська стала мовою державною, мовою литовських володарів. Писателі кінця 16. і поч. 17. в. не виділи сего, що унія стала причиною поправи відносин церкви православної на Русі, виплекала літературу потрібну для ужитку церкви,²⁾ піднесла науку богословску, визвала цілу масу пнсьм полемічних, характеризуючих не тільки розгорячковане таборів католицького і православного, але також їх напрями і образование. Унія а з нею папа ставали для православних 16. і 17. в. предметом фанатичної нетерпимости, хоть та сама унія лучила Русь з культурою західною, вносила сьвітло науки в школи руські, посередно виховувала такі сьвітла, як Смотрицкий, Баранович, Могила, Галятовский, Радівіловский і другі, хоть під єї впливом виобразували ся такі люди, як Славінецкий, Яворский, Прокопович, що несли сьвітло в далеку північ — в московске царство — і служили там справі просьвіти з повним пожертвованем, з задивляючою совітністю.

Автор нашого памятника, щоби переконати читателів, що львівський братчик в дійсности таку бесіду в соймі виголосив, каже, що по соймі явив ся декрет королівский, в котрім король узнав справедливість поступованя унійських єпіскопів, против котрих православні внесли протест, але оісля від него відступили. Тут треба зазначити, що декрет

¹⁾ Ibidem Стр. 133.

²⁾ Дуже точний спис літератури церковної, богословскої, по части полемічної і проповідничої кінця 16. і 17. в. гляди в студії А. С. Аргангельского „Борьба съ католичествомъ и зап. русская литература конца XVI — первой половины XVII вѣка“ поміщ. в „Чтеніяхъ московскихъ древностей“. 1888 р. Книга I. Стр. 1—137.

королівський явив ся вже другого дня сойму (16 Марта) а не „по сеймѣ“. як гадає наш писатель.

З декретом королівским в руках воюють уніятські єпископи безстанно „и по сей день“ против православної церкви, одних зневолюють до себе урядами, достоїнствами і лагідними словами, а иньших мучать, грозять, „книгами фальшивыми закидають книги змышляють, пишучи подь датою старою, писмомъ старымъ, якобы колись тая згода трвати мѣла“.

Під „змышленими книгами“ розуміє ся виданє Потія п. в. „Посольство Мисаїла до папы Сикста IV. 1476.“, котре Потій найшов в церкві Кревській¹⁾ і оголосив печатію (1605 р.) на доказ, що і по соборі фльорентійскім руські владики а поміж ними киевський митрополіт Мисаїл, визнавали папу головою церкви. Автентичність тої брошури оспорує автор „Перестороги“ кажучи: приглянь ся добре тій книжці а обачиш „же хоть такіє писма старые змышляють але рѣчь вся Потієва, якбы усты самъ мовилъ. Притомъ знайдешь тамъ слова, вѣка теперешнего людьмы уживаемые, которыхъ старые предки нашѣ не уживали: бо якъ Поляцы у свой языкъ намѣшали словъ латинскихъ, которыхъ южь и простые люди зъ налогу уживають: такъ же и Русь у свой языкъ намѣшали словъ польскихъ и оныхъ уживають. Тогда snadно познаешь, же то книжки змышленые и неправдивые“. Коли автор нашого памятника при запереченю автентичности „Посольства“ вказує на стиль і домішку слів польских, Смотрицкий в своїм „Θρηνας-ї“ каже, що зміст сего письма, а іменно похвали для папи не суть чим иньшим, як „nieslychanym bluźnierstwem“, та що Потій повинен соромити ся за виданє такої книжки, призначеної хіба „na szukanie y zmamienie biednego narodu Rossyeyskiego“.²⁾

В обороні автентичности сеї брошури виступає Ілля Мороховский в своїй „Παρηγορεϊα“ (1612). Мороховский закидає Смотрицкому, що він в „Θρηνας-ї“ невірнo подає частини тексту сего „Посольства“ а рівночасно подає до відомости автора „Θρηνας-а“, що таких примірників, як виданий Потієм, було більше по церквах: „Gdyż to iest rzecz nielada-iaka, ani się też ieden exemplarz tego nayduie; bowiem drugi taki on miły braciszek Pseudologów Stephanko Zyznia wydarł zdradziecko z xiąg Wileńskich“.³⁾ В подібний спосіб боронить Смотрицкий „Посольство“ в своїй „Apologi-ї“, причім подає, що такий лист до папи можна найти ще в другій церкві (siola

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 164.

²⁾ „Θρηνας“ картка 67—8.

³⁾ Παρηγορεϊα Стр. 87—91. Примірник находить ся в бібліотеці Осолінських у Львові під Ч. 10.463.

Wielboyna). Тут надає Смотрицький „Посольству“ велике значення і каже: „który list acz w niektórych nas iest małej wagi, w ludzi jednak znających się na rzeczy, y na wieki one niezazdrościwym okiem patrzących, takiey iest wagi, iakiey godzien.“¹⁾

Посліднім з писателів православних, що заперечує автентичність сеї книжки, єсть Дипліц. В своїй „Antapologii“ виступає він против висказів Смотрицького кажучи: „A chociaż by się oprócz Krewskiej Cerkwie y Wielboynskiej ieszcze gdzie w trzeciej Cerkwi, czwartej, piątej, dziesiątej y daley, znalazł takowego listu przepis: nie ziedna mu to iednak w rozsądnych z Narodu naszego większej powagi, nad tę Orthologa oznaymioną (роз. в „Θρθολογς-ϊ“).²⁾

В нашій часі до років 80-тих не старався ніхто розрішити питання о автентичности сего „Посольства“. Першим на тім полі був професор Малишевський,³⁾ котрий сю книжку узнав автентичною. За ним пішов архієпископ Макарій⁴⁾ в своїм творі „Исторія русской церкви“. Проф. Малишевський поставив яко докази автентичности, зміст, котрий годить ся з історичними даними того часу, і мову, котра єсть славянською мовою 1480-тих років, без примішки польських слів.

Против гадки тих учених виступили: проф. Завітневич і Голубєв. Они підносять деякі анахронізми вийняті з пам'ятника, уважають мову славянську пам'ятника трохи за чистою на другу половину 15. віка, а в стилі добачують сліди полету поетичного Потія.⁵⁾ Рішене питання автентичности сего пам'ятника треба оставити дальшим студиям.

В дальшій часті оповідає нам автор нашого пам'ятника, що уніяти перше ганили всі тайни і обряди православних а тепер облудно хвалять їх, щоби православних притягати до своєї церкви. Уніяти постарали ся в короля, щоби він не давав ні світських ні духовних урядів тим, котрі не узнають папи. Коли прийде Поляк о що старати ся, то питають, чи він католик, а Русина питають, чи уніят. При судових розправах стають судії по стороні католиків. Вінчати ся православним з католичками боронять, а коли „трафитя Руска богатая, альбо дѣдичка маестности, хотя би и еретичка, то позволяють своимъ таковую взяти, альбо поняти, повѣдаючи, „же спасетя жена невѣрна отъ мужа вѣрного“. На столиці єпископські ставляють людей негідних, або против канонів церковних. З єпі-

¹⁾ Apologia... Стр. 82—3.

²⁾ Antapologia... Gelazyusza Dyplica. Стр. 544—5.

³⁾ „Кіевск. епархіальныя вѣдомости“ 1878. Стр. 445.

⁴⁾ Макарій „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 45.

⁵⁾ Завітневичъ: „Палинодія“ Стр. 194—5. Голубєвъ: „Архивъ юго-зап. Россіи“ Ч. I. Т. VII. в „Предисловію“.

скопів декотрі, як прим. Холмскій, не зміють читати. Самі єпископи „тежъ поповъ глуныхъ и неученыхъ ставягъ, быле гроши брали, а тую свою унѣю якъ наймоцнѣй а найльпшій умоцняють“. Автор „Перестороги“ взиває православних, щоби розглянули ся, звідки то нещастє початок взяло. Як давнѣше диявол рѣзвив поміж собою руських князів а через се не допускав розмноженя наук і багато з потомків руських родів привів до римської церкви, так воює той диявол і тепер против церкви. Західна церква все любила ся в гордості і тепер паує в ній пиха. Она не наслідує Христа, що не був мудрим фарисейом або книжником, але бідним, неученим, що не показав свого божества „мудростію Аристотелевою поганскою, але смиренумудростію Духа Святого“. Христос був покірним, щоби ми були покірні. Він не казав шукати скарбів на землі, але на небі. З того видно як католики „во всемъ противны суть Євангелію“.

На тім закінчує ся перша, історична часть „Перестороги“.

Мені остає ся сказати ще кілька слів про стійність сеї части нашого памятника, та схарактеризувати особу автора.

Яко жерело історичне має „Пересторога“ невелику вартість. Вправді ми находимо тут і там вірні історичні дати і факта, подибуюмо вірні погляди, но за то в цілости видимо тільки ошибок в хронології, тільки неточностей, перекаручень або невірних зображень фактів історичних, що „Пересторога“ може бути ужита яко жерело історичне лише дуже з великою обережністю. Одні з найкрасших частей „Перестороги“, як бесіда Острожского на судовій розправі против Никифора, як друга бесіда львівського братчика на соїмі в р. 1600, на котрих так часто опирали ся новші історики, не суть нічим иньшим, як тільки видумкою самого автора. Часть „Перестороги“, оповіданє про приготованя до унії, яке через „Достовѣрну лѣтопись“ перейшло до памятників історичних 17. і 18. в., грішить також тільки похибками і неточностями, що яко жерело історичне має дуже малу вартість. В зображеню правди переципяла подекуди нашого автора — нелюбов і неохота до церкви католицкої і уніятської та до єї представителів. Найслабшими місцями нашого памятника суть безперечно ті, де виступає ярко нелюбов і фанатизм против уніятської церкви і против папи. Я вже висше зазначив, що не стану винувати автора за ту тенденційність та нетерпимість против всього, що неправославне. Він був дитиною свого віку і заплатив єму ту саму данину, яку платили люди безперечно освітаннѣші від нашого автора. Бо чиж менше тенденційними видадуть ся нам твердження так освітаного чоловіка, яким був єзуїт Бенедикт Гербест, котрий про церкву православную пише: „Bóg żydy gdy w łasce karał, dawał im proroki: iż w gniewie są Bożym, proroków nie miał. Także téż Grekom y Rusi naszymy przý

nich Bóg wszystko odiał. Nie mają ani pamięci, a by umieć Oycze nasz y Wieru w Boha; ani rozumu, aby zbawienne rzeczy baczycy; ani woli dobrej, żeby dobrze żyć. Z strony téż sakramentów, dziełek małych dusze zabiiaią, nie mają biskupiego bierzmowania, ani wiedzą, co to iest porządne rozgrzeszenie, przy Ciele Pańskim dopuszczają się bałwochwalstwa, w małżeństwie dopuszczają iawnego cudzołóstwa, charakter co to iest, ani pytay etc. Panie Boże! racz się zmiłować y odiać wodze ślepe“?...¹⁾ Чи ж дивниця, що на такі несправедливі і тенденційні закиди, відповідали православні такою самою злобою, відплачували тою самою монетою? Мало було таких Гарасимів Смотрицьких, що уміли запанувати над собою, уміли повести полеміку спокійно і безпристрастно. Не доставало тих людей ні по стороні католицькій ні православній!

Коли „Пересторозі“ яко історичному жерелови можна відмовити вартости, то за те в літературнім взгляді треба її поставити в ряді найкрасших пам'ятників нашого письменства. Живість оповідання, краса мови, поетичні звороти, гарні порівняня, сила вислову, — все то пліняє читателя в такій степені, в якій відділюють з сучасної літератури на чоловіка письма Вишеньского. „Пересторога“ мимо своєї тенденційности, мимо малої вартости історичної, остане на все дуже цінним продуктом нашої письменної літератури поч. 17 віка. Над мовою нашого пам'ятника не стану я довше розводити ся вже хотьби для того, що в короткім часі буду в змозі подати про часть граматичну „Перестороги“ осібну монографію.

Сам автор „Перестороги“ був чоловіком, як на свій вік, дуже обрзованим і очитаним. Він старав ся заглянути в минушість, розслідити причини, які склали ся на тяжке положенє церкви своєї; у него першого з писателів кінця 16. і поч. 17. в. виступає ярко традиція історична. Головною причиною всіх нещасть він уважає недостаток шкіл, з котрих би могли виховати ся оборонці церкви, хоть рівночасно відносить ся з недовірієм до „мудрости Аристотелевої“, до западного образования, яке обильно плило на Русь особливо з сторони католицизму. Більше причини печального положеня церкви, причин деморалізації вишого і низшого духовенства, він не бачив, — так як не бачили і не глядали за ними і другі сучасні люди.

Яко писатель був се чоловік надзвичайно спосібний, великий знаток мови народної, талант на скрізь поетичний. При списуваню „Пересто-

¹⁾ Benedykt Herbst: „Wiary kościoła Rzymskiego wywody“ Leopoli 1586. віддеч. в Русск. историч. библ. Т. VII. гляди стр 597. Против сеї брошури видав Гер. Давидович Смотрицький „Ключь царствія небесного“ 1587. віддеч. в „Архивъ юго-зап. Россіи“ Ч. I. Т. VII. Стр. 232—265.

роги“ користував ся автор майже всіми важнішими виданнями сучасними так православних, як і католиків. На тім творі відбив ся вплив „Книжицы“ — „отвѣта на листъ Поцѣя“, „Исторіи о листрикійскомъ синодѣ“ Суражского, „Апокрисиса“ Броньского і „Казанья“ Зизанія з одної, а „Унії“ Потія і „'Αυτιόρησις“ а з другої сторони. Звістні були також авторови „Перестороги“ деякі сучасні грамоти, котрі він ужив за жерело до свого полемічного письма.

Як нетерпимим був автор для унії і католіцизму, так прихильним був він для протестантів. Він радїв, що братство віленське має при собі „геретиковъ“, що „евангеликове“ упоминають ся за православних на соймах; сам познакомлював ся з їх літературою, а одну частину протестантского твору „De Para Romano“ вніс в другу богословську часть своєї „Перестороги“. В протестантах бачив автор нашого памятника найлучших другів хоть не привидів, які тяжкі наслідки для православної церкви принесе та дружба.

Последню главу моєї студії присвячую Стефанови Зизанієви, про котрого згадав наш писатель в „Пересторозі“. Роблю се не стілько для цілости моєї студії, як радше для того, щоби подати деякі нові дані і погляди для характеристики сего замітного писателя і его творів. Студий про сего чоловіка маємо дуже мало¹⁾ а і не всі они для нас в Галичині приступні. Я належав до тих щасливих, що мав їх під рукою, тому гадаю подати деякі звістки про житє Зизанія, злучити з тим короткий перегляд его творів а рівночасно перейти розвій в нашій літературі питання о антихристі, так тісно звязаного не тільки з „Казанєм св. Кирила“ Зизанія, але і з нашим літературним памятником „Пересторогою“.

Стефан Зизаній був одним з найзамітніших людей кінця 16 в. Де він уродив ся і де провів перші свої літа, про се нам незвістно. Він образував ся враз з своїм братом Ляврентієм в школі львівській де опісля оба були учителями.

В житю і діяльності Зизанія можна відзначити два періоди: перший до 1593—4 у Львові, а другий в Вільні до 1599 р. Проф. Завітневич думає, що Зизаній мусів відограти важнішу ролю вже 1583 р., коли лат. архієпіскоп Соліковскій позамикав православні церкви у Львові,

¹⁾ Окрім невеликої, але дуже цінної студії про Зизанія проф. Завітневича поміщ. в его „Палинодіи“ Стр. 110—124. маємо ще студию А. Беляновского вишечатану в „Вольнскія епарх. вѣдомости“ за рік 1887. п. з. Стефанъ Зизаній“ в чч. 6—17. Про „Казанье св. Кирила Зизанія“ гляди: А. Дигловъ: „О такъ называемой Кирилловой книгѣ“ Казань 1858. — Се важніші праці, котрі я ужив до сеї глави о Зизанію.

наміряючи таким способом ввести григориянський календар. На potwierджене своєї догадки приводить проф. Завітневич уступ з грамоти Мих. Рагози з р. 1595, де тойже митрополіт пише: „Стефанокъ, котрый не досыть во Львовѣ кровепролитья насѣялъ съ своими способниками, але и въ великомъ князствѣ литовскомъ тогожь хочеть“.¹⁾ В р. 1591 розширяє ся круг діяльности Зизанія, бо митрополіт Рагоза іменував єго і Кирила Транквиліона, провідниками в православних церквах у Львові.²⁾ Тут сповняв Зизаній свою службу через два роки а при кінци 1593 або 1594. р. перейшов до Вільна. Які причини зложили ся на єго переїзд до Вільна, точно не знаємо, но можна гадати, що стало ся то або наслідком переслѣдовань єп. Балабана, котрий тогді ворогував на братство львівске, або що до того причинили ся просьби віленького братства, котре зверталось нераз до Львівскої Ставропігії за присилкою до Вільна добрих учителів. В Вільні, куда Єзуїти прибули в р. 1569., застав Зизаній сильно розбуджене жите в душі католицкім. Православні посилали своїх дітій до католицких шкіл, а братство віленьске могло ставити тому рухови лише дуже невеликі перепони. Тогді то вже носились слухи, що часть руських єпископів хоче церейти на унію. Зизаній почав вести публичну полеміку против тих єпископів, як каже тогочасний літописець, не тільки на ратуши, ринку та дорогах, але і в церкві³⁾. Він розголомшував враз з віленькими сьвящениками поміж народом, що єпископи і митрополіт відступити під православної церкви. Коли о тім дізнав ся Рагоза, вислав свого післанця до Вільна, котрий старав ся всіх переконати, що ті слухи невірні. Післанцєви не повірено, а Зизаній і прочі православні сьвященики в Вільні почали ще голоснійше і більше рішучо на проповідях виступати против єпископів. Се перелякало трусливого і нерішучого Рагозу, котрий посилає до віленького братства грамоту з дня 16. липня 1595, де вишпрає ся всякої участі в приготованях до унії і грозить духовним судом так віленькому братству, як і Зизанієви за розширюванє ложних „поголосок“. Зизанія з'ображає тут Рагоза головним виновником всіх тих поголосок, бо він „и въ церквѣ Христовѣ восточной и въ хрестиянствѣ бунты чинить, важить ся противъ насъ пастырейъ верхнихъ .. а презвѣтеровъ зъ собою въ единокъство а распачъ православія приводить“. Рагоза остерігає Зизанія и братчиків віленьких, щоби залишили свої проповіді і щоби „о томъ жежи народу хрестиянського розсѣвку непер-

¹⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 73. також Завітневичъ: „Палинодія“ Стр. 111.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 27.

³⁾ Волынск. епарх. вѣдом. Стр. 205.

ного недѣляли і людей въ роспачь не вели (зачимъ бы бунты вечинали ся въ панствѣ его королевской милости¹⁾), бо за се буде карати він і король¹⁾. З тих слів грамоти можемо мати понятє так о тонї і силї проповідї Зизанїя, як і о враженю, яке она викликувала на слухаючих. Зизанїй не слухав сего закау, що бачимо з нової грамоти Рагози післаной до Зизанїя 30. вересня 1595. р., в котрій він називає Зизанїя „жестокимъ и гнуснымъ дѣлателемъ винограда Христова“, відмовляє ему права проповідувати тому, що він „не херотонисанъ и рукоположенїя въ благовѣстіє не маєтъ“. Дальше дорікає ему, що він не тільки против єпископів виступає, але „презвитеровъ по врадѣхъ принагдуя протестацїи змышляеть, въ кровопролитїє людей вводить“, а в кінци остерігає Зизанїя, що єго простунки векорї будуть рїшатєсь на соборї²⁾. Зизанїй не услухав і тої грамоти. Собор, яким Рагоза грозив Зизанїєви, відбув ся дня 25. Счня 1596 р. в Новгородку литовекім, при участї митрополїта Рагози і єпископів Балабана і Загоровского та кількох сьвященикїв, де Рагоза обвиняв Зизанїя, що він виступав „противъ всей церкви, святыхъ Апостоль и учителей Вселенскихъ запустивши ся въ великое еретичество, училъ людей по вся часы, ижъ дей Господь нашъ Иисусъ Христосъ ходатаемъ нашимъ до отца Бога не есть, аргументуючи далѣй не письмомъ слова щирого Бога и апостольского и учителей церковныхъ, въ книжцѣ своей выданой на Римскїй костель, а только силогизмою; которая книжка друку польского була вся достаточнѣ передъ нами (собою) читана и всему духовенству прекладаиа“. Собор вилучив Зизанїя з церкви і повідомив о тїм православних, наказуючи, щоби они Зизанїя „за чоловіка простого, чимъ онъ есть, свѣтскимъ мѣля, а за проповѣдника слова Божого, яко дирою на тотъ станъ черезъ самого себе вторгнувшого ся, а не по степенѣхъ... и безъ рукоположенїя нашего соборового на тотъ рядъ апостольскїй взошлого, не почитали“³⁾. Сам Зизанїй не явив ся на соборї і від себе нікого не прислав а довідавшись о рїшеню собору, виїс в Новгородку протестацію, покликуючись в нїй на се, що собор скликано против канонів церковних, що Зизанїй позву ніякого на собор не дістав, та що на соборї не було судїї, котрий міг би єго судити, бо православні перші внесли протести против митрополїта за єго намір перейти на унію, через що митрополїт не може бути судїєю після 9-того правила четвертого вселєньского собору⁴⁾. Рїшеня собору Зизанїй знов не услухав і проповідував дальше. Против Зизанїя видав король гра-

1) Акты зап. Россіи Ч. гр. 73.

2) Ibidem Ч. гр. 88.

3) Ibidem Ч. гр. 91.

4) Ibidem Ч. гр. 92.

моту дня 28. Мая 1596, якою узнав рішене єпископів справедливим, заборонивши всім горожанам литовского княжества з Зизанієм сходити ся, або переховувати в своїх домах, а на случай винайдена місця єго побуту, наказав єго віддати під суд ¹⁾). Братство віленське взяло Зизанія в оборону і внесло знов протест перед віленським трибуналом та жадало скликаня суду на митрополіта, що відступив від церкви православної. Король приказав не приймати ніяких протестів і жалоб в тій справі а противно помочи до виповнення рішення собору ²⁾). Зизаній замовк на час. Справу Зизанія вивели православні на світ на своїм соборі в Берестю 1596. р. Православний собор оправдав Зизанія і не найшов в письмі єго ніякої ереси. Факт се характеристичний тому, що Гедєон Балабан, котрий на соборі в Новгородку підписав декрет на осудженє Зизанія, в кілька місяців пізнійше на соборі православних узнав єго невинним ³⁾). Де провів Зизаній роки 1597. і 1598. не знаємо, но в 1599. р. по смерті Рагози Зизаній являє ся знов в Вільні яко проповідник свята-троїцкого братства ⁴⁾). Вскорі донесено королеви, що Зизаній перебуває в монастирі свята-троїцкім. В наслідок того вислав король до Потія, тогди вже нареченого митрополіти ківського, письмо, в котрім жадав, щоби Потій розвідав ся, на якій основі перебуває там Зизаній і продовжає свою давнійшу діяльність; чи він поступає самовільно або чи єго протєгує братство, та вкінци, чи не ввели єго до монастиря мійські власти, бурмістри і міщани ⁵⁾). Потій відніє ся до свого заступника в Вільні, протоєрея Парфтеновича, а сей спитав власти, на якій основі перебуває в монастири Зизаній. Власти відповіли єму, що Стефан *Куколь* без їх дозволу і відомости війшов до монастира і вийти не хоче, хотяй они то кілька разів приказували. Тогди післав Парфтенович до монастира двох уніятеких свьященників, щоби спитали самого Зизанія, за чім дозволом він в монастирі живе. Зизаній відповів: „же дей я не за вѣдомостью бурмістровъ и радець але за вѣдомостию и позволеньемъ отца Іоасафа, архимандрита троецкого, въ манастыръ тотъ вшелъ и за єго благословенствомъ въ церкви казанья кажу, и не пойду дей зъ манастыря жаднымъ способомъ“ ⁶⁾). Парфтенович відповідно до приказу Потія запечатав братску церкву і о всім доніє митрополітови. Король затвердив рішене Потія і грозив православним карою трех тисяч „копъ грошей

¹⁾ Ibidem Ч. гр. 95.

²⁾ Ibidem Ч. гр. 98.

³⁾ Ibidem Ч. гр. 105.

⁴⁾ Ibidem Ч. гр. 146.

⁵⁾ Ibidem Ч. гр. 142.

⁶⁾ Ibidem Ч. гр. 145.

коли би дозволили Зизанієви в церкві держати проповіді ¹⁾. Чи в дійсності мусів опісля Зизаній втікати через комин, як се пише автор „Перестороги“, як також, де перебував пізнійше Зизаній, на се не маємо ніяких даних.

Я згадав вище, що собор в Новгородку вилучив Зизанія з церкви за видане книжки на „Римській костель“. Тою книжкою єсть „Катехизисъ“ Зизанія вид. в р. 1595, котрий однак до нас не дійшов. Завдяки проф. Завітневичеві, як також єго ученикови А. Беляновському маємо доволі точний зміст сего затраченого пам'ятника. Проф. Завітневич, а за ним А. Беляновский переглянули полемічні твори Жебровського против „Катехизиса“ Зизанія п. з. „Kałol, który rozsiewa Stephanek Zizaniea, w cerkwiach ruskich w Wilnie (Wilno w drukarni Bractwa cerkiewnego 1595. R. і против „Казанья“ сьв. Кирила п. з. „Plewy Stepbanka Zyzaniey Heretyka, z cerkwi Ruskiey wykłętego“, розвинули нам головні точки тих ересей, які Жебровський закидає Зизанієви і станули рішучо в обороні завестіонованого православія Зизанія.

Причина і ціль видання „Катехизиса“ стоять в тісній звязи з особливостями того історичного моменту, який переживала тогдішня Русь. Видане „Катехизиса“ припадає на час, коли терен для унії вже був підготовлений і коли єпископи старали ся привести унію в діло. В р. 1577. і в 1590. вказував Скарга в своїй „Jedności“ на блуди, в які попала церква православна ²⁾, котрих залишене було немовби умовієм поєднання церкви римської з православною. Зизаній, чоловік образований і до крайности відданий православію, щоби перешкодити унії і віддалити від неї ще більше руський нарід, рішив ся взяти за видане такого твору, що вияснив би ті догматично-обрядові ріжницї, які находили ся в ісповіданю церкви грецької і римської. „Катехизисъ“ Зизанія був виданий в роді учебника для молодіжи, котра в браку православних підручників учила ся головних правд віри з католицьких видань ³⁾. Жебровський начислив в „Катехизисї“ Зизанія 10. ересей. Перша ересь лежить в тім, що Зизаній не признає Іс. Христа ходатаєм перед Богом. Другою, третою і четвертою ересью єсть то, що Зизаній не признає Духа сьв. дуновенем, даром і пальцем Божиим (dchniem, darem і palcem Bożym ⁴⁾). Пята ересь — що Дух сьвятий не ісходить від Сина, но тільки від одного Отця. Шеста, сема і осьма ересь лежать в тім, що Зизаній твердить, що ні злі до пекла, ні добрі до неба не йдуть раніше судного дня. Девята ересь, що Зизаній називає єретиками тих, що не уживають при тайні Евхаристії квасного хліба. Вкінці десята ересь містить ся в тім, що Зизаній називає єрети-

¹⁾ Ibidem Ч. гр. 144.

²⁾ Скарга начислив їх 19. Гляди: Русск. истор. библ. Т. VII. Стр. 471—7.

³⁾ Вольнск. епарх. вѣдом. Стр. 231—2.

⁴⁾ Kałol .. Стр. 9—12. Я користав з примірника бібліотеки Осолінських. Ч. 19.49.2

ками тих, що не допускають малолітніх дітей до причастія. Окрім десяти ересей указує ще Жебровский на „Falsze або potwarzy Zuzanieu“ найдені в тім же „Катезисі“. Перша клевета Зизанія на свв. Атаназія. Переводячи на польську мову символ того отця, Зизаній змінив місце, де свв. Атаназій говорить о свв. Дусі: „Духъ святыи отъ Отца и Сына не созданъ не сотворенъ, не рожденъ а исходитъ“ на „Духъ св. отъ самого Отца не созданъ“, а тим самим сповнив лож, котра противорічить всім грецьким і латинським старим книгам. Другою клеветою Зизанія єсть то, що він обвиняє ісповідників латинської церкви, немов би вони твердили о походженю свв. Духа з двох начал. Третя клевета на еретика Македонія, немов би він твердив, що Духъ святий ісходить від Отця і Сина, за що був осуджений на соборі в Царгороді, — коли Македоній в науці о свв. Дусі держав ся однакової думки з аріянами, котрі учили, що Духъ святий єсть твором. В противність такій науці Македонія твердили свв. отці, що духъ святий „не сотворенъ а ісходящъ“ від Отця, не відкидаючи тим его походження від Сина, бо вони не говорили, що Духъ святий походить від самого Отця, та в той час не о тім рішали отці, чи походить Духъ святий від одного Отця, чи від Отця і Сина, а о тім, чи він сотворений, чи ісходить“¹⁾. Що до ересей, вичислених Жебровским замічає проф. Завітневич, що точки пята, девята і десята можуть бути названі ересами тільки з точки католицької науки, бо науку о походженю свв. Духа від Отця, дальше уживанє квасного хліба при тайні Евхаристії і причащанє малолітніх дітей признає церква православна. В другій, третій і четвертій точці, де Зизаній не признає свв. Духа „дуновеніємъ, даромъ и пальцемъ Божимъ“, не находить проф. Завітневич також ніякої ереси ні з сторони католицької ні православної церкви, если їх правильно розуміє ся. Тут Зизаній не признаючи Духа свв. „дуновеніємъ, даромъ и пальцемъ Божимъ“ рівночасно твердить, що Духъ свв. „doskonałą personą Trójce jest“²⁾, а то ясно показує, що приведенє Жебровским місце направив Зизаній против тих, що держали ся гадки старих анти тринітарійв-динамістів, т. є. він в наведенім уступі хоче сказати тільки то, що Духъ святий не єсть свойством, силою, або частною приналежністю Божества, як могли учити декотрі з сучасних ему вольнодумців, а єсть такоюжъ віддільною самостійною особою, як і дві перші особи свв. Тройци³⁾. В першій, шестій, семій і осьмій точці добавають учені як Голубев⁴⁾ і архієпископ Макарій⁵⁾ відступленє Зизанія від православної церкви і поясняють се

¹⁾ Ibidem. Стр. 26—9.

²⁾ Ibidem. Стр. 6.

³⁾ Завітневичъ: „Палинодія“ Стр. 121—2.

⁴⁾ „Библиографическія замѣчанія в Трудахъ кіевск.-дух. акад.“ за р. 1876. Ч. 1. Стр. 133.

⁵⁾ Макарій: „Исторія русск. церкви“ Т. IX. Стр. 614—15.

невеликим станом розвою сучасної богословської науки, котра не устигла ще одержати остаточного рішення в душі строго православної. Професор Завітневич не розділяє гадки названих учених ні в першій ні в наступних точках. В першій точці наводить висше згаданий учений уступ з „Antigrafi“ в котрім Смотрицький стає в обороні Зизанія, та думає, що Зизаній відказуючи Синові Божому ходатайства перед Богом, мав в виду тільки опрокинути тих заблудших, котрі називаючи Іс. Христа ходатаєм нашим перед Богом, злучили з тим словом то поняття, яке звичайно злучає ся в відношеню до Святих ¹⁾. Против сего місця в „Катехизисі“ виступає в р. 1608. автор „Гармонії“ ²⁾, а дальше Мелетій Смотрицький в „Апології“, хоть останній мав на гадці не „Катехизис“ а „Казанье св. Кирила“. В обороні Зизанія против Смотрицького стає Гелязий Диплиц в своїй „Antapologii“ ³⁾ в р. 1632, в котрій поодинокі уступи наводить нам в своїй студії А. Беляновский і за проф. Завітневичем твердить, що Зизаній признає посередництво Іс. Христа в тім зміслі, як его розуміє апост. Павло, коли пише: „Єдинъ єсть Богъ, Єдинъ Ходатай Бога и человекъ, человекъ Христосъ Исусъ, давший себе избавленіе за всѣхъ (I. Тим. 2, 5—6.), но з другої сторони відкидає посередництво Христа в тім зміслі, в якім розуміє ся то слово в 4. пієни канона второго гласа: „пришелъ еси отъ Дѣвы — ни Ходатай ни ангель, но Самъ, Господи воплощя“ т. є. він відкидає то посередництво, яке признавали еретики аріяни, котрі твердили, що Христос єсть простим посередником в молитвах занесених нами до Бога і що єму не належить ся рівне з Отцем Боже поклоненє.⁴⁾

Розходить ся ще о питанє чи узнавав Зизаній суд над кожною душою з окрема чи ні, та чи відступив він в тій точці від науки православної церкви. Проф. Завітневич вказує, що ту гадку, яку висказав Зизаній, поділяв так автор „Вопросовъ и отвѣтовъ православному зъ папѣжникомъ“ ⁵⁾, котрий написав свою брошуру під впливом „Казанья“ Зизанія, як і автор „Antigrafi“, що в своїх богословских поглядах не ріжнив ся від Зизанія а ще ставав в его обороні. На перший погляд — каже проф. Завітневич — бачимо в тім запереченю суду над кожною душою з окрема, — єресь, но порівнявши з творами Зизанія місця виїняті з „Вопросовъ“ і „Antigrafi“, поясненє сеї мнимої єреси легке. Відкидаючи суд над кожною душою з окрема, ті полемісти злучували з тим

¹⁾ Завітневичъ: „Палинодія“ Стр. 124—5.

²⁾ Русская истор. библиот. Т. VII. Стр. 180.

³⁾ Antapologia... Стр. 227—54

⁴⁾ Завітневичъ: „Палинодія“ Стр. 123. і „Волянск. епарх. вѣдом.“ Стр. 228.

⁵⁾ відгич. в „Руск. историч. библиот. Т. VII. Стр. 1—100.

вираженем цілком не то понятє, яке тепер звуче ся з ним. З перебігу їх поглядів видно, що признати суд окремішний — в їх понятю, значило допустити, що душі умерших поодинок, ще до страшного суду, одержують повний засуд або оправданє з їх наслідками. Тому, коли ті полємісти відкидали суд з окрема над кожною душою, то тим хотїли они тільки доказати, що кожда душа до злученя свого з тілом, яке послїдує тільки по страшнім судї, повної заплати не одержує. Словом, они розходять ся з пізнїшою догматикою не в самім понятю о „судї з окрема“ а тільки в термінологїї, т. є. они відкидали не той „суд з окрема“ який признає церква православна, а той, який навязували їм латинські полємісти, котрі учили, що грїшники „южъ приняли свою заплату, же южъ каждый мѣстце свое певное осягнулъ“.¹⁾ Против сеї гадки Зизанїя виступив Мелетїй Смотрицкій в своїй Апологїї, а в оборонї Зизанїя против Смотрицкого стали автор „Antidotum“ Мужитовскій і Дипліц. Першій з них доводить, що гадка Зизанїя вповні годить ся з творами отців²⁾ а Дипліц розвиває ширше і боронить гадку Зизанїя. Беляновскому незвїстний був твір Мужиловского. тож подає полєміку Дипліца, а опїсля оборону автора „Вопросовъ“ і „Antigrafi“ та доходить до тих результатів, що і проф. Завїтнєвич³⁾.

Треба признати, що проф. Завїтнєвич взяв ся до розрїшення питання о ересях Зизанїя з повною бистроумностю. Мимо сего приходить ся менї в тїм місци поставити питанє, на котре проф. Завїтнєвич і єго наслідник Беляновскій не звернули достаточної уваги. Питанє містить ся в тїм, чи Жебровскій в своїх полємічних творах міг справедливо закидати Зизанїєви ереси, чи ні? На се питанє я відповідаю афірмативно. Як бачимо з студїї проф. Завїтнєвича, учений той рїшає питанє о ересях Зизанїя на підставі виводів пізнїйших авторів „Вопросовъ“ і „Antigrafi“. Вправдї „Катехизисъ“ Зизанїя до нас не дійшов і тільки на підставі тих пізнїйших творів можемо мати о нїм понятє, но майже ті самі гадки висказує Зизанїй в своїм „Казанью“, котре було під рукою в проф. Завїтнєвича. По моїй думцї — гадки Зизанїя о посередництві Христа як і о окремішнім судї — висказані в „Казанью“ так неповно і неясно, що коли-б нам прийшло ся судити єго лише на підставі сеї книжки, без помочи пізнїйших видань, то осуд наш не бувби иньшій, як осуд Жебровского. Коли-ж побачимо, що твори Жебровского писані ще заздалегідь перед виданєм „Antigrafi“ на підставі лише одних творів Зизанїя, то винити Жебровского, що він нарочно винаходив ереси, як се

1) Завитневичъ: „Палинодія“ Стр. 130.

2) Antidotum картка 12—25.

3) Вольск. епарх. вѣдом. Стр. 273—288 і 325—338.

гадає Беляновский¹⁾ — несправедливо. Верну ся, ще до „falszów i potwarży“ Зизанія. Беляновский гадає, що ті „falsze abo potwarży“, які Жебровский Зизанієви закидає, суть радше клеветами Жебровского на Зизанія. Що до символу сьв. Атаназія, звідки Зизаній викинув слова „и отъ Сына“, а додав „отъ самого Отця“, каже Беляновский, що твори сьв. учителів церковних при переписуваню підпадали значним змінам, так наміреним як і ненаміреним. По гадці „Antigrafi“ судьбі тій підпав і символ сьв. Атаназія. Їго вицано в грецькій і латинській мові *ex officina Sammeliniana*. В символі виданім по грецьки говорить ся, що Дух сьв. походить тільки від Отця, но не додано і від Сина, а в латинській тексті того символу говорить ся — від Отця і Сина. Очевидно, що Зизаній мав під рукою грецький текст.²⁾ Я не буду входити в питає, о скільки се правда, що символ сьв. Атаназія підпав зміні, бо про се треба би писати окрему студию, однак зверну увагу, що Зизаній умів змінити текст сьв. Отців після свого уподобаня, як се зробив з текстом сьв. Кирила, щоби тільки довести, що вже сьв. Кирило назвав папу антихристом. На се вказує дуже подрібно п. Беляновский в своїй студії і належить хіба дивуватись, що згаданий автор хоче видіти в тих словах Жебровского клевету на Зизанія.

Що до другої клевети Зизанія, якою він обвиняв латинян що они признаючи походжене Духа сьв. від Отця і Сина, признають разом з тим, що Дух сьв. походить від двох начал, — каже Беляновский, що Зизаній поступив зовсім справедливо в своїм виводі, бо признаючи походжене Духа сьв. від Отця і Сина, латиняни не можуть оминати того, щоби не признати походження сьв. Духа від двох начал. По мойй гадці, п. Беляновский і тут несправедливий. Православна церква відріжняє також три особи Божі, а однак видить в них тільки одно начало. Коли-ж католицька церква вірує, що Дух сьв. походить від Отця і Сина, то тим не каже, що Дух сьв. походить від двох начал.

Третю клевету, яку Жебровский закидає Зизанієви збуває п. Беляновский дуже коротко, кажучи, що єму не можливо провирити справедливости обвиненя Жебровского, що Зизаній так піймав Македоніянську єресь, як о тім говорить ся в творі Жебровского, но вже в виду того, що всі обвиненя Жебровского не мають стійности, то єму годі згодити ся з гадкою Жебровского³⁾. Се правда, що нам в виду затраченя „Катехизиса“ Зизанія годі провирити, як він піймав єресь Македонія, то однак немислима річ, щоби Жебровский змінив зміст книжки Зизанія, бо в фальшованю тексту

¹⁾ Ibidem Стр. 246—7.

²⁾ Ibidem Стр. 248—9.

³⁾ Ibidem Стр. 249.

Зизанія в тім питаню не мавби він найменшої ціли, а противно давби православним того часу нову причину до всіляких довтепків над римскою церквою і єї вірою. З другої сторони, то перекручене тексту св. Кирила, якого допустив ся Зизаній в своїм „Казанью“, каже нам вірити, що і тут погулив Зизаній не інакше, щоби довести, що науки католиків о походженю сьвятого Духа від Отця і Сина придержував ся еретик Македоній, за що єго собор викляв.

Рівночасно з „Казаньємъ“ видав Зизаній по свідощті автора брошури „Plewy“, посланіє царгородского патріярха против Єзуїтів і нового календара. З змісту „Plewy“ виходить, що Зизаній направив свою брошуру против письма одного з Єзуїтів, котрий писав, що царгородский патріярх прихильний новому календарови.. Автор „Plewy“ гадає, що се посланіє неавтентичне, бо поперед всього нікому незвістне подібне тверджене Єзуїтів, а по друге, що то посланіє написане з дитинною наївністю і повне неприличних слів і ганьблення, що зовсім не годить ся з достоїнством патріярха ¹⁾. Посланіє то не дійшло до нас, тож годі нам судити о єго автентичности, но натомість зверну ще раз увагу, що Гродзіцкий в своїй брошурі: „O porzawie kalendarza kazań dwoie“ ²⁾ рішучо твердить, що патріярх Єремія був прихильним новому календарови, що отже в тім разі автор „Plewy“ ошибає ся.

Окрім наведених творів полишив нам Зизаній ще одно письмо, поміщене в р. 1596. при творі єго брата Лаврентія: „Наука ко читаню и розумѣню писма словенского. Вильно 1596.“ Се письмо Стефана Зизанія має заголовок: „Стефана Зизанія изложение о православной вѣрѣ“. Форма сего письма діялогічна а ціль ясна з дальшої части заголовка: „Короткимъ питаньємъ и отповѣданьємъ, для латвѣйшаго вырозумѣня христіанскимъ дѣтемъ. Странный пытаеть Зловѣрный. А православный благовѣрный отповѣдаеть“. Був отже се труд посвящений головно для науки дітий. В першій і другій відповіді православного, дає нам Зизаній понятє о православнім христіянніі, — від 3—5. понятє о тайні крещеня і єхаристії, в 6-ій відповіді — понятє о православній вірі, в 7—10. находимо православну науку о Бозі самім в собі. В 11—31. відповідях містить ся православна наука о Бозі в Тройци, причім Зизаній полемізує з наукою католицької церкви о походженю сьвятого Духа. Дальше йде наука о „Вочеловѣченіи Господни“ в семи відповідях ³⁾.

¹⁾ Завитневичъ „Палинодія“ Стр. 134—5.

²⁾ Порівнай Стр. 39. моєї студії.

³⁾ Се письмо Зизанія відпеч. Беляновский в „Вольнек. епарх. вѣдом. „За рік 1887. Стр. 556—9.

Жебровский виказавши в своїй брошурі п. з. „Kałol“ ереси Зизанія поміщені в его „Kateхизисі“, відзиває ся тими словами до Зизанія: „Dziwuieć się miły Zyzania, że ty będąc tym czymeś iest, tak się wielkich rzeczy ważysz. Z niebem y z ziemią walczysz, ani Bogu ani ludziom nie przepuszczasz. Świątych z nieba wypychasz. Szatanów do piekła nie puszczasz. Chrystusa przyczynę naszego nie wierzysz. Ducha św. bluźnisz, nie przyznawiając go być od Oycy y od Syna pochodzącego. Niedosyć ci na tym, y na przelożone twoie tak duchowne iako y świeckie ięzykiem szpetnie się targasz. Króla Pana naszego niepięknie na kazaniach twoich upominasz, Metropolicie laiesz, Łacinniki przeklinasz. Ruś do buntów y niezgody podżegasz; y żeć krótko powiem urząd Dyabelski na ziemi odprawuiesz. Czego ci którzy kazań twoich słuchaiać poświadczyć mogą. Nie wiem na co się oglądasz y w czym tak bardzo ufasz. Jako się ci, którym to należy wiedzieć, na cię tego wiedzą, niewiem iako im za to dosyć uczynisz“¹⁾

Таки слова уважав за відповідне написати Жебровский до Зизанія по появленю ся его „Kateхизиса“. Коли-б навіть закиди Жебровского були преувеличені, то все они в значній части поясняють ті строгі міри, за які прийняли ся против Зизанія король і уніятські єпископи. Зизаній не щадив в своїх проповідях нікого. Він виступав против короля, котрий був протектором унії, ганив єпископів, що переводили унію в діло. Его горячому слову треба відай приписати то, що православні почали печатати уніятські церкви, що в поодиноких місцевостях приходило до розривів. Такий опір православних против унії викликавав репресію з другої сторони, а жертвою єї пав перший Стефан Зизаній.

Автор „Kałola“ Жебровский кінчить свою брошуру таким вершом зверненням до Зизанія:

Placiś (?) ty Zyzania onego nie wiedział,

Math. Co Pan Chrystus o takim nasieniu powiedział:

13. V. 30. Niech kałol czasu żniwa do szczętu wyrwany

Będzie w snopach na wieczne spalenie podany.²⁾

Коли „Kateхизис“ Зизанія призначений головно для науки дітей викликав таке негодованє по католицкій сторонї, то ще більше враженє зробила на католиків нова книжка Зизанія п. з. „Kазанье св. Кирила“, де він прямо ударяє на католицьку церкву, називаючи єї голову антихристом. Книжка та була призначена для дорослих людей а цілею єї було здержати православних від переходу на унію. Нема сумніву, що

¹⁾ Kałol... Zebrowskiego Str. 36.

²⁾ Ibidem Str. 36.

особливо на менше освічені верстви впливала та книжка немало. Голова церкви католицької був в „Казанью“ з'ображений — яко антихрист, церква католицька — яко царство антихриста. „Казанье“ було списане для перестороги православних, щоби они не впадали в сіти антихриста. „Казанье“ робило тим більше вражене, що автор его взяв за субстрат до своєї теми проповідь одного з св. отців і на підставі її старався довести правдивість своєї тези. В „Казанью“ порушає Зизаній також другі квестії богословські, про які вже писав в „Катехизисі“. З огляду, що ті квестії для нас меншої ваги, я застановлюся лише над тою частию „Казанья“, де автор стараєся довести, що папа антихрист, а при розборі її вкажу також на жерело, з котрого користав Зизаній при своїх доводах.

Говорячи о „Казанью“ Зизанія не від річи буде подати короткий огляд, як розвивалася в руській літературі та гадка, що приводила папу в звязь з антихристом. Ми чули, що вже перші реформатори називали папу антихристом. Під впливом протестантизму розвиваєся та гадка передовім в польській літературі. Антихристом названий папа вже в протестантській біблїї Радзівїла з р. 1563.¹⁾ З доказами сеї тези виступив в р. 1570 другий польський писатель Мартин Кривіцький, зразу католицький священик а опісля соцініянин в своїй брошурі п. з. „Wizerunek Antykrystów“.²⁾ Слідом польських протестантів пішли векорі Русини. Першим, що підіє ту гадку в руській літературі був Мотовило, що перебував на дворі князя Острожского і списав полемічне письмо против твору Скарги „О Jedności“. Твір Мотовила не дійшов до нас, однак з письма князя Курбского до Острожского довідуємся, що Мотовило старався доказати правдивість тези, що папа антихрист. Князь Курбский пише, що Мотовило „не имѣюще предъ очима страха Божїя, но нагою главою, сирѣчь безстыдиѣ, толкуеть и выкладаеть, яко ему видится, тако и словеса его свѣтча, называюще Римскихъ епископовъ Антихристовыхъ: что есть смѣху и преудивленію достойно предъ тѣми, яже умъ имѣють“.³⁾ По проголошеню григорияньского календаря в 80-тих роках 16. в. розширилася та гадка на Руси знов під впливом протестантів, котрі пророцтво Даниїла (7. 2.), що антихрист буде зміняти часи, приміняли до папи. Про се свідчиць нам сучасний польський писатель Станіслав Гродзїцький, пишучи: „Wiem co nader nadęcie y niewstydliwie mówią: Nie będziem się zgadzać (розумієся: „з григорияньским календаром“);

¹⁾ Скабалановичъ: „Объ Апокрисисъ Филалета“ Стр. 35.

²⁾ Łukaszewicz: „Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie. T. II. Стр. 104—5.

³⁾ Н. Устряловъ: „Сказанія кн. Курбского“ Стр. 249.

bo to Antychryst sprawił, gdyż u Daniela proroka, ten iest między innémi znak Antichrysta, że ma odmieniać czasy, co oto wasz papież uczynił. Nie iest u mnie w podziwieniu, że to Heretycy mówią: bo to ich stara piosnka w piekielney kuźni urobiona: Ale że to y od niektórych z tych drugich (którzy być namniey co przeciwko wierze ich wyrzekł, albo napisał, wielce pospolicie się gniewaia) słyhać, temu się niepomalu dziwuię. Nie tak ich mili przodkowie, nie tak wszystkie Seymy Duchowne, wszyscy Doktorowie Święci Greccy, do iednego o Rżymskim Papierzu trzymali. Toć iest bracia moi, trzeć się o kocietek (o Heretyki mówię, z ktoremi obcuiecie a teraz przeciw Kościołowi ledwo się nie sprzysięgacie) toć iest chcąc swemu uporowi dosyć w iednym uczynić, nader prawie olśnąc Antychrystem zowiąć Chrystusowego na świecie namiestnika¹⁾

До писателів руських, котрі вірили, що папа — антихрист, належить дальше Вишеньський. В своїм „Извѣщенію краткомъ о латинскихъ престелехъ“ котрого написане кладе др. Ів. Франко на р. 1589—90,²⁾ каже Вишеньський, що папі лишає ся зробити ще „единъ послѣдній конечный степень“ т. є. „отрыгнути хулу на Вишнего, на благочестіе гоненіе веліє сотворити, православныхъ томити а мучити и антихриста... породити“.³⁾ Др. Франко в своїй студії над Вишеньским піддає гадку, чи не користував ся Вишеньський брошурою Кровіцкого, бо стиль, полемічні обороти, номенклатура, а подекуди й самі концепції літературні его творів показують так багато схожого з тим, що знаємо про твори Кровіцкого.⁴⁾ Не маючи під рукою брошури Кровіцкого, лишаю се питанє вітвертим, а поки що приступаю до сахарактеризованя дальшою розвою сеї гадки в нашій літературі. Гадка та мусіла бути широко розвинена на Русі до року 1595. і робити не мале враженє поміж православними, коли Потій в своїй „Унії“ уважав за потрібне подати цілий уступ на опрокиненє того, що папа антихрист. „Вѣмъ, же нѣкоторые теперъ мовяць невестыдливє на насъ — Пише Потій — якобыхмо ихъ одъ правдивыхъ пастырей церкви Божое отводитъ мѣли, и антихристови Римско му въ моць и послушеньство пооддавали“. Тут згадує нам Потій, з якого жерела православні черпали докази на удовідненє сеї гадки: „Неукая Русь... явныхъ геретиковъ въ томъ

¹⁾ Stanisława Grodzickiego: „O poprawie kalendarza kazań dwoie“. Wilno 1587. Стр. 27—8.

²⁾ Др. Ів. Франко: „Іван Вишеньський“ Стр. 104.

³⁾ Акты южной и западной Россіи Т. II. Стр. 264.

⁴⁾ Др. Ів. Франко: „Ів. Вишеньський“. Стр. 130.

наслідуює... а кды бы ихъ хто спыталъ, жебы то ясне показали и зъ писма Божьего достатечне вывели, заложу ся, жебы не умѣли на то и слова отказать и мусили бы се до потвары и писма геретическаго удать.¹⁾ Що Потій нравду казав, се обачимо на „Казанью“ Зизанія, котрий за аргуменстами для своєї тези мусів удати ся до протестантскаго жерела.

Вже в перших стрічках доводів Зизанія бачимо вплив протестантскої науки. На 23. картці свого „Казанья“ говорить Зизаній о папі яко предтечі антихриста, бо папа змінив календар, а в тій зміні по мысли Зизанія відповідно до пророцтва Даниїла (Гл. 7.), „явиѣ предтечовъ антихристовыхъ въ которыхъ справуется духъ его, познати можешъ“. То пророцтво Даниїла примінив до папи за зміну календара також автор „Апокрисиса“,²⁾ хоть Броньскій умів утечи перед тою крайностію, в яку понав Зизаній називаючи папу антихристом. Замічу ще тутки, що окрім Гродзїцкаго виступає против подібнаго толкованя пророцтва Даниїла, автор „Αντιρρησις-α“.³⁾

В дальшій місци каже Зизаній, що дух антихриста научив жидів і антихристових предтечів утаїти „лѣта южь выполняючи ся антихристова приходу“ (картка 28.). Причиною сего утаєня з сторони жидів єсть та, щоби „вымовку мѣли, же Мессіяша ожидають..., ижь еще его приходу не пришли лѣта“, а з сторони „еретиковъ“ с. в. католиків, „абы люде не познали, же лѣта южь вышли з нихъ антихристови остатнему повстати“.

В толкованю на „четвертый знакъ антихристова наставанья“ увірений Зизаній о скорім кінци сѣвта: „Святыє патріархове и истинныи пастырѣ нашѣ Йоакимъ Антиохійскій и Іеремія Константинопольскій тутъ у насъ будучи южь близько сконченья сѣвта, хотячи искру любви Божєи розпалити въ людехъ, Братства церковныи одного святого православія греческаго постановили. (Картка 38.). Ми виділи вже, о скілько се місце „Казанья“ відбило ся на композиції „Перестороги“.

„Перший знакъ антихристова наставанья“ по словам Зизанія єсть сей, що папа назвав себе головою церкви а тим самим Христом, Богом, котрий один єсть головою церкви. Той признак Зизаній доказує так. Слова з „Казанья“ св Кирила (recte толкованя на 25. гл. Мат. зач. 5.) „Многіє прійдуть во имени моемъ мовячи я естемъ Христосъ и многихъ зведуть. Ото южь было почасті, то єсть Сумонъ волхвъ и Менандръ и иные окаянныє, головныє еретики“ Зизаній коментує таким образом: „яко святыє апостолы на онъ часъ оныхъ отщепенцевъ и зводителєй

¹⁾ Русск истор. библиотекa Т. VII. Стр. 145—6.

²⁾ Ibidem Стр. 1183.

³⁾ *Αντιρρησις...* Стр. 109 і слід.

люду Божего за собою антихристами називали, также и на сей часъ веѣхъ еретиковъ и зводителей антихристами, оному остатнему случачими разумѣй, которіе отъ единой, святой католической соборной и апостольской церкви греческой отступили и болше собѣ, а нѣжли раз'ухваленной правдѣ Христовой вѣрити кажутъ". (Картка 30.). Дальше ставитъ Зизаній на рівні історію Симона волхва з історією папи, додаючи в першій, первообраз судьби папскої власти. Рівнож каже Зизаній, що „Сумонъ волхвъ, который окрутне бывъ гордый изведши многихъ въ Римъ предъ веѣмъ народомъ, высоко казался слугамъ своимъ носити першій предъ остатнымъ антихристъ“, котрого Бог по молитві апостола Петра „розтрутилъ, тѣмъ самымъ даючи знати, абысмыся таковыхъ гордыхъ варовали и за антихристовъ розумѣли, которіе ся слугамъ своимъ носити кажутъ, а вмѣсто Христа главою ся церкви его называютъ“. (Картка 31.). Сей уступ Зизаній такъ закінчує: „Кто ся самъ чинить вмѣсто Христа главою церкви Христовой, то есть антихристъ, яко Сумонъ волхвъ, онъ першій антихристъ въ Римѣ Петра упередивши, всю славу Христову на себе хотѣлъ принять, але Христосъ з неба его поразилъ, и остатного антихриста убилъъ духомъ устъ своихъ, который ту на земли Христа уперезааетъ у всему тѣлу Церкви Христовой головою учинивши ся, де себе людъ всякъ згромажуєть и мовить я единъ пастырь, едино и стадо нехай будегъ, и то есть явный знакъ антихристова духа. (Картка 33.).

„Вторый знакъ антихристова наставаня“. Повторивши слова святаго Кирила о небувалихъ війнахъ політичнихъ, які мають бути перед другимъ приходомъ Христа і послужать признакомъ его зближеня, каже Зизаній, що в тихъ війнахъ будуть приймати участь духовні а особенно ті „которіи отщепивши ся южь не словомъ Божиимъ, яко Христосъ и святые его, але якъ княжата свѣта того мечемъ якъ сами воевати, такъ тыжь и другихъ на розлятьє крове побужати мѣли“. (Картка 34.). „Лице духовное“ (с. в. папа) прийнявши на себе імя голови церкви а тим самимъ назвавши себе Богомъ, захватить в свої руки власть царску а засновавши своє царство буде стреміти, покорити собі веіхъ земнихъ царівъ, щоби тимъ легше поколебати віру в правдивого Спасителя і приготувити „столицу остатнему княжати свѣта того“. Всео то по гадці Зизанія сповнило ся вже на папі римскімъ, бо „духъ антихристовъ одинаго з духовныхъ Леона Третього бискупа римского около року Христова девятсотного на то звѣлъ, же напервѣй заходній веѣ панства отъ столицъ царской Константинопольской оторвалъ, гды другого цѣсара Карулюса великого в Римі собѣ учинилъ... а потомъ южь оторвавши ся бискупъ римскій и цѣсара на сторону отложилъ, взявши на себе не только столицу и владзу цѣсарскую свѣцкую, але и Божую. И готуючи столицу якъ пишеть (апок. 17.) почавши по тысячи лѣтъ в старомъ Римѣ старшему и остатнему княжати свѣта того,

людь отъ всѣхъ краювъ землѣ до послушенства своего притягають... хотячи абы жадець не зосталь при старожитной вѣрѣ одинакои святой Католицкои и Апостольскои церкви Грецкои, а на его римскіе новыя еретичества полныя постановенія, везволили. (Карт. 34. і 35.).

„Знакъ третій антихристового наставанія“. Зизаній взявши місце з „Казанья“ св. Кирила: „ещежь смотрѣмо, што за знаки маюцца показати на духовныхъ. Избавитель мовиль: „тогда згоршатся многи, и единый другого выдасть, и зненавидитъ другъ друга. И кгда услышишь, ижь владыки на владыкъ и клирики на клириковъ, и ивыхъ духовного стану на себе повстающихъ и до крове находящихъ, тогда не трвожся, бо ти оповѣжено“, відноситъ его до тогдѣшнихъ обставин і каже що всео то тепер діе ся, „ижь не только посполитые, але и духовные згоршившиися для покоры и убозства церкви Христовы отбѣгають а до гордого панствомъ обогаченного княжати свѣта того (роз. папи) окаянные отходятъ... святобливыхъ Патріарховъ убогихъ и покорныхъ слугъ Христовыхъ отступають, „великихъ добродѣевъ своихъ отъ которіхъ приняли благословенство Божіе ненавидятъ, а праве выдають на фрасунки (Карт. 36—7).

З огляду, що про четвертій знакъ приходу антихриста я вже говоривъ раньше, тожъ приступаю до пятого. Цѣла наука христіянська, каже Зизаній, ухвалена сімома соборами, а всяка зміна того, що утверджено вселенскими соборами „не початокъ проповѣди и вѣры будетъ“ і то єсть певнимъ знакомъ „што всей твари конецъ приидеть“. Такі зміни робить „онъ шатанъ, напѣжь римскій“, котрий „всѣ соборы зрушилъ“. (Картка 40.).

В поясненію якимъ способомъ папа „зрушилъ всѣ соборы“ находимо „шестій знакъ антихристового наставанія“. Тутъ ставить Зизаній науку римскої церкви о „опрѣснокахъ“, котра по его гадці єсть діломъ антихриста. Наводячи докази з св. письма, що не „опрѣсноковъ“ повинно ся уживати до тайни Евхаристіи, але квасний хлѣбъ (Пентат. Мойсея Гл. 16. — Мат. Гл. 13. зач. 53. — Іоаннъ Гл. 6. зач. 23.), збиває Зизаній гадку римскої церкви, котра покликуює ся на Мат. Гл. 26., Лук. 22. Іоан. 13. и Златоуст. до Кор. hom. 11. і 18. Зизаній закінчує свою полеміку тими словами: „Богъ розказаль намъ не ведле Арона, але ведле Мелхиседека хлѣбъ и вино уставичне офѣровати, но упорные жидове опрѣсноки обридливости египетскои неволѣ и до сего дня жрутъ, котрымъ антихристовы предотечи суть помочниками“. Послѣдні старають ся „досконалу офѣру Христову всюды выгладити, а обридливость неволѣ египетскои, принявши вмѣсто оной на мѣсци святомъ постановити“. (Картка 41—49). Беляновскій в своій студіи над творами Стефана Зизанія не звернувъ уваги на се, якими жерелами користувавъ ся Зизаній

при полеміці своїй о „опрѣсновахъ“ а судячи по загальних виводах¹⁾ над твором Зизанія, можна би гадати, що п. Біляновский видить в тій полеміці оригінальну працю Зизанія. Річ так ся не має. Свою полеміку о „опрѣсновахъ“ оснований Зизаній на трактаті Суражского²⁾ о тім же предметі, а в заслугу Зизанія можна би піднести хіба то, що він вибрав з множества цитатів твору Суражского найлучші і найвідповідніші і спопуляризував доволі тяжко написаний трактат Суражского. Ті самі звороти, ту саму аргументацію, що в творі Суражского, находимо і в Зизанія, так, що нема сумніву, що підставою до трактату о „опрѣсновахъ“ Зизанія послужив труд Суражского.

Семий знак „антихрстова наставаня“ добачає Зизаній в науці церкви католицкої о походженю сьвятого Духа „и отъ Сына“. Зизаній говорить, що ся наука єсть також ділом антихриста. По єго гадці формулку „и отъ сына“ додав папа Формоз. На доказ своєї гадки зсилає ся Зизаній на святе письмо (Ис. Гл. 11. Мат. 12, Лука ост. зач., — Дѣян. Гл. 6. Іоани Гл. 15.), дальше на отців церкви: Діонізія Ареопагіта, Юстина мученика, Атаназія александрійского, Василя Великого, Іоана Златоуста, Григорія Невіянзеньского, Кирила Єрусалимского, Теофілякта, папу Дамаса і т. и., — також на постанови третого і семого собору, а наконєць покликуює ся Зизаній на одно місце з „Żywotów Świątych“ Скарги; „покой вамъ веѣмъ, которіи вѣрите во тройци единого Бога, досконалого, правдивого Отца нерожденного, Правдивого Сына Единородного, правдивого Духа сьвятого отъ Отца исходящего и на Сынѣ пребывающего“. (Картка 49—61.). Годі не замітити, що і тут послугував ся Зизаній твором Суражского „О единой вѣрѣ³⁾ і знова спопуляризував і зробив доступним для ширшої публіки просторий трактат названого автора, хоть додати треба, що Зизаній був декуда повійшим і наводить тих святих отців, котрих в творі Суражского не найдемо.

„Знакъ осмый антихрстова наставаня“. Зизаній каже, що „тотъ знакъ осмый зъ первымъ ся зглажаєть и оного обьясняетъ, указуючи намъ зводителя явне которій мѣлъ на рѣмскомъ панствѣ усѣсти, панствомъ ту на земли обогатитися и вмѣсто Христа назвавши веѣхъ до себе отъ церкви зводити“. По гадці сьв. Кирила, коли прийде час другого приходу Христа, диявол використавши ожиданє людий простодушних, наведе чоловіка волхва, володїючого штукаю чародїя, котрий в свою

¹⁾ Волянск. епархіяльнныя вѣдомости р. 1887. Стр. 502—6.

²⁾ Русск. истор. библ. Т. VII. „Трактат „О опрѣсновахъ“ Стр. 800—838. Порівнай стр. 830, 823, 826, дальше стр. 810, 814, 815, і 803—4.

³⁾ Русск. историч. библ. Т. VII. Трактат „О исходяженію Всесвятого и Животворящего Духа“. Стр. 662—735. Порівнай стр. 668, 691, 706, 684, 674. і слїд. 683, 703, 722. і т. д.

власть захопить римске царство, одурить жидів, назвавшись ложно Мессією і поган притягне до себе чародійством. То буде „зводитель“ (антихрист). Зизаній доказуючи, що папа предтеча антихриста, прикладає до него више наведені слова свв. Кирила і каже, що диявол перед першим приходом Христа прийшов на свѣт і посѣяв поганські сімена та научив народ ідолопоклоньства; „але шатанъ и о томъ вѣдаючи — продовжає Зизаній — ижъ Христось правдивый сынъ чловѣчій другій разъ прійти маеть зневымовными роскошми и царствомъ небеснымъ, всѣхъ своихъ хочачи учинити, знову Христа упережаеть и высылаеть южь не бездушные болваны, але чловѣки живыи лже-христы, которіе Христу подобячися и презъ оныхъ людъ Христовъ до антихриста отводять, всякимъ способомъ стараючись, абы всѣ оному остатнему лже-христу, яко истинному Христу поклонилися, который вмѣсто Христа быти самъ назваея, и взявши на себе Божию и свѣцкую владзу на всю вселенную пословъ высылаеть (апок. Гл. 16.) всѣхъ кролувъ до себе а до своей столицы згромажаючи“ (ьпок. Гл. 17.). Нині явило ся вже много лже-христів, що старають ся о розпросторенє власти послѣдного антихриста „и теперешнимъ многимъ лже-христомъ единый естъ навыйшій лже-христось, оному остатнему антихристу предтеча, который осѣлъ столицу в'старомъ вавилонѣ, а яко Кирилль святыи пишетъ встаромъ римѣ“. (Карт. 62—4.).

„Девятыи знакъ антихристова наставаня“ видить Зизаній в словахъ св. Кирилла: „О прійдетъ предреченный антихристъ; гды выполнятєя лѣта Римского панства. Тогда повстануть десять кролевъ римскихъ на розныхъ мѣсцехъ, а едного часу пануючихъ, то пакъ по тыхъ одинадцатыи антихристъ... на полчварта лѣта будетъ окрутне збытковати“. Зизаній толкує се місце так: „двоукій способъ о наставаню антихриста на панствѣ римскомъ Кирилль святыи то пророчество зобравши намъ оповѣдаеть. Первыи: отъ которого часу антихристово панство в' римѣ мѣлось зачати, а другій способъ указуетъ намъ зачимъ остатнего антихриста на оной столице римской сподѣватись маемъ“. Першыи „способъ“ св. Кирилла находитъ Зизаній в словахъ; „гдыся выполнятєя лѣта римского панства“ котрі означають по єго толкованю: „гды южь римомъ цѣсарѣ не будутъ владати“ а то вже нині сповняє ся, бо „нынѣ видимъ яко не владнутъ (цѣсарѣ)“. Таке розуміє слівъ св. Кирилла, по гадці Зизанія піддержує свѣдоцтво Йоана Златоуста, котрий такъ говорить: „гдыся зопсуєтєя римская владза, тогда антихристово зачнетъ ся владарство. Явне — каже Зизаній, — в'римі оттогоєя часу почала (роз. владза), гды владза цѣсарей рымскихъ в'римѣ устала, и гди чловекъ духовный, бискупъ римскій, божию и свѣцкую владзу почаль держати“. Другий „способъ“ свв. Кирилла — по гадці Зизанія — містить ся в словахъ: „тогда повстанетъ десять кролувъ римскихъ..., то естъ „гды десять кролувъ на розныхъ

мѣсецехъ, будучихъ до римского одинадцатого панства в'единъ часъ при-
слушати будуть, тогда в римѣ на томъ одинадцатомъ римскомъ панствѣ,
ожъ остатнего антихриста сподѣвати ся маемъ (картка 65—7)“.

„Наука на знаки десятый и одинадцатый антихристова наставанья“.
Зизаній каже, що „антихристово панство“ вже начало ся в Римі і его
„предтечѣ, примнажаючи панства“ приготавлиють ему престол. „Нынѣ —
каже він — на римское панство... не кролеве цѣсаря обирають, албо
постановляють, але духовные духовныхъ на монархію римскую, на пан-
ство свѣта того предкладають, которіе божую и свѣцкую владзу в'римѣ
на себе порвавши, и оную розшираючи додержать, и подадутъ оному
остатнему княжати свѣта того антихристу“ (картка 67—71).

Подавши таким образомъ признаки, по якихъ можна пізнати анти-
христа, Зизаній звиває православнихъ, щоби тямилі ті признаки і не дали
ся звести антихристови та не прийняли „его лживого якъ правдивого“.
(картка 75—6). В тій цілі, щоби ніхто з православнихъ не упав в сѣть
антихриста указує Зизаній „певный знакъ, который окажется на небе-
сехъ въ приходѣ Сына челоувѣческаго“, а тимъ знакомъ есть „не иншій...
едно крестъ честный“, котрий „теперь едины зъ глупства и упору
згордивши покинули, а другіе еретици, изопачивши его, на болшую Хри-
стову велживость на ногахъ своихъ носятъ и на земли пишучи ногами
топчуть, а християне православныи ономуся кланяють“. Крестне знамя
„на лѣвицу, то есть на противность и неправду даль намъ Христосъ“
і нимъ „яко оружіемъ отъ правой стороны лѣвая поражема будетъ. І ми,
при укінченю крестного знамени, переносючи руку з правого плеча на
лѣве, тимъ самимъ з'ображаємъ, „ижъ Христосъ еще неправицѣ на лѣвицу
то есть, на прстивного — антихриста и на все згромажене его прійти
маеть и надъ всѣми, которіе будутъ тогда на лѣвици конечное звѣтяж-
ство крестомъ учинить“. Коли напротивъ „противники Христа“ (т. е. римо-
католики) якъ во всемъ, такъ и въ томъ (в крестнімъ знамені) противъ
Христу поступаючи а повстаючи злѣвицѣ противу правицы, то есть даючи
моць свою на правицу. (картка 79—80.) На тімъ кінчить ся „наука
Зизанія“¹⁾.

Лілов в своїй студії висказує о творі Зизанія таку гадку. Зизаній
взявши чужу (роз. протестантску) мисль на основу свого толкованя,
лихо розкрив єї і удівдив. В его толкованю находимо много противо-
ворічий. Твердження его доволі часть натягнені, самовільні, без до-

¹⁾ Я подав зміст сеї „науки“ Зизанія на підставі студії Белявскогого (Во-
лынск. епврх. вѣдомости. 1887. Стр. 396—408) бо примірникъ „Казань“ киево-софій-
ской бібліотеки, який я мавъ під рукою, неповний.

казів. В его творі находимо історичні невірности, а змісл тексту сьв. Кирила, котрий взяв на себе Зизаній коментувати, коли він тільки не придавав ся для основної мисли Зизанія, находимо часто іскаженим. Так коментуючи „Казанье“ сьв. Кирила, твердить Зизаній, що другий прихід Христа наступить в осьмім віці, хоть сьв. Кирило не тільки не висказав такої гадки, але і рішучо виступав против неї. Зсилки на сьв. Отців також без'основні, бо сьв. Отці учили як раз противно. Без'основною в него гадка, що прихід Христа наступить в осьмім віці, бо Христос сказав (Мат. 24, 36, Марко 13, 32.): „о дни же томъ и часѣ никтоже вѣсть, ни ангелы небесніи, ни Сынъ чловѣческій, токмо Отець единъ“. Історія про папу Льва III. подана в творі Зизанія також невірно, бо він прогнаний з Риму звернув ся вперве о поміч до грецкогo імператора а не одержавши єї, удав ся до короля Франків Кароля. Оказана поміч а не твердість імператорської власти розположили Льва III. по нараді з єпископами і князями, поставити собі в Римі царя, но з условієм „благочества“, почім вінчано того царя „греческимъ закономъ“. Так отже в виборі Кароля на цїсаря не було в папи мисли о зміні правдивій вірі. По введеню Кароля на престол тойже папа стає і на дальше ревним заступником своєї церкви, виступає против єретиків, що появили ся на западі, та піддержує зносини з Входом. Про сего отже папу годї сказати, щоби він водив ся духом антихриста ¹⁾. Крім неточностей історичних находимо в толкованю Зизанія іскаженія мислей і тексту сьв. Кирила. Так в толкованю на осьме знамя з другого відділу „Казанья“ сьв. Кирила, в котрім сьв. Отець описує послїднього антихриста, бере Зизаній тільки один признак того антихриста, іменно, що він возьме в свою власть римске царство, а всі прочі признаки опускає. Відносячи сей признак до папи, Зизаній доказує, що папа предтеча антихриста, не думаючи о тім, що его гадки ні раз не підходять до змісту „Казанья“ сьв. Кирила. В самій річі, коли-б Зизаній звернув увагу на то, що з'ображений сьв. Кирилом антихрист буде волхвом і чародїєм і чародїйством буде манити до себе людей, що він з початку утвердить свою власть над жидами очікующими Мессію, а вкінци, що той антихрист прийде перед кінцем сьвіта і буде царити тільки три роки і половину, тогди не повинен би був говорити о предтечі антихриста того, що сьвятий Кирило сказав о послїднім антихристі: („лжехристомъ единъ есть навъшій лжехристосъ оному остатнему“). Та-

¹⁾ А Лиловъ. „О такъ называемой Кирилловой книгѣ. Казань 1858.“ Стр. 119—120, і 145—9.

кий же недостаток можна увидіти в толкованю Зизанія на дев'яте ¹⁾ і десяте знамя ²⁾.

Я вже замітив вище, що Зизаній удавав ся за аргументами для своєї тези до протестантів; тут замічу, що тим протестантским твором, з котрого користав Зизаній, єсть книга Любберта Зібранда „De Para Romano“ печ. в р. 1594. Перше нім викажу схожі точки в обох творах, піднесу гадку Лілова, котрий гадає, що перевід того „Казанья“ сьв. Кирила вперше написаний з ініціативи князя Острожского, котрий в сьвято-отцівській літературі хотів найти potwierdжене висказаної в творі Мотовила мисли, що римський єпископ антихрист. Но так, як то „Казанье“ не містило в собі нічого відповідаючого очікуваню, то Зизаній гадаючи, що князь Острожский співчує тій мисли Мотовила, взяв ся за друге виданє того „Казанья“ і доповнив его своїми коментарями, в котрих розвинув ту думку з можливою повнотою ³⁾. По моїй гадці, догад Лілова без'основний раз тому, що ми не можем говорити о творі Мотовила, котрий до нас не дійшов і з него вносити на твір Зизанія, по друге вплив який полишив на „Казанью“ твір Любберта доказує нам, що Зизаній опер на нім свою полеміку против папи. Можна навіть вносити, що вибір сего „Казанья“ сьв. Кирила на підставу трактату Зизанія випав також під впливом „De Para Romano“ Любберта, бо сей протестантський учений полемізуючи против Беллярміна наводить дуже часто его докази, в котрих Беллярмін покликуював ся на повисше „Казанье“ сьв. Кирила ⁴⁾.

Вже в першій знаку „антихристова наставанья“ видимо вплив Любберта, котрий на кількох місцях свого твору каже, що папа присвоює собі власть Божу, називає себе головою церкви і т. п. Так пише Любберт: „Jam ad ipsam probationem respondeo et dico Papam esse aemulum et aduersarium Christi. Aemulum, arrogat enim sibi Dei nomen“. Тут покликуює ся Любберт на письма Авентіна (lib. 7.), „In cuius fronte (loquitur de Para) scriptum est, Deus sum“, на твір Бернарда „de consideratione“, де він говорить до папи: „Unctione Christus es“, на Бальда: „Papa est Deus in terris“. Любберт конклудує: „Ex his manifestum est,

¹⁾ Op. cit. Стр. 150—2.

²⁾ Волинск. епарх. вѣдомости 1887. Стр. 501—2. Бяляновский послідуючи Лілову задав собі труду і зрівнав текст грецький з переводом і увагами Зизанія (Стр. 560—578), з чого можемо дійти до того переконання, що Зизаній поступив собі в тім разі несовістно, натягаючи і перекручуючи текст сьв. Кирила по своему уподобаню, щоби тільки довести, що папа антихрист.

³⁾ А. Лиловъ Op. cit. Стр. 157 і сл.

⁴⁾ „De Para Romano“ libri decem. Стр. 803, 820, 898, 922 і т. д.

Papam esse aemulum Christi. Sed est atiam aduersarius Christi. Nam quae Christi propria sunt, arrogat sibi. Scriptura enim docet: „in Christo esse omnem thesaurum sapientiae absconditum. Col. 2, 3. At Papa dicit se habere omnia iura in scrinio pectoris sui... Dei proprium est de nihilo aliquid facere. Sed et Papa iactat, se de nihilo aliquid facere posse, (De translatione c. quanto in glossa.) Dei item proprium est transferre regna Dan. 2, 21., sed et Papa iactat se posse regna transferre, et posse extollere quem (loquitur de regibus) velit et deprimere, quem velit... Ex his et similibus manifestum est, Papam sibi ea arrogare, quae Christi propria sunt. Sed qui hoc facit, ille aduersatur Christo. Cum igitur Papa et Christum aemuletur et aduersetur, manifestum est, eum recte posse Antichristum dici¹⁾. Про Сімона Волхва пише Зизаній на підставі „Казанья“ сьв. Кирила, хоть міг також доволі корму для себе найти в творі Любберта²⁾. Також в других місцях твору Любберта видимо ті самі гадки, які Зизаній наводить в першій знаку „антихристова наставанья“. Любберт дорікає папі, що він не тільки власть Христа собі присвоює, але загортає тикож сьвітську власть: „Sed Papa dicit, se habere coelestis et terrestris imperii monarchiam, quae ad unum Christum pertinet... sed Papa arrogat sibi infinitam potestatem, quae est Christi propria... sed Papa dicit omnes mortales sibi de necessitate salutis subiectos esse...³⁾ Et sibi diuinos honores exhiberi permittit⁴⁾, gerit se non ut hominem sed ut Deum“⁵⁾ і т. п.

В другім знаку „антихристова наставанья“ йде Зизаній за приміром сьв. Кирила, котрий говорить о небувалих політичних війнах. Які се війни будуть, Зизаній не згадує, но каже, що в них духовні будуть приймати участь а папа схоче загорнути собі власть царську, щоби приготувати столицю для антихриста. Ті самі гадки тільки ширше розвинені находимо в творі „De Papa Romano“, де Любберт дорікає папам христоносними походами а також політичними війнами, що повстали по его гадці виключно з вини папи. Тим доказує папа, що він єсть антихристом.⁶⁾ Що папа приготворює престол антихристови, се повтаряє Зизаній також в десятім і одинайцятім знаку наставанья Христова, тому беру ті всі три знаки разом. До того самого закінчення доходить також Любберт,

¹⁾ Ibidem Стр. 800—2.

²⁾ Ibidem Стр. 865.

³⁾ Ibidem Стр. 927—8.

⁴⁾ Ibidem Стр. 911.

⁵⁾ Ibidem Стр. 910.

⁶⁾ Ibidem. Стр. 900—3.

котрий каже: „Papam Romanum non tantum imperii Romani, sed totius orbis Monarchiam tenere“...¹⁾ et reges in quos distribuendum erat Romanum imperium, idem velle cum antichristo et suam virtutem et potestatem antichristo tradere. Sed hoc in unum Papam rectissime quadrat.²⁾ Про папу Льва III. і про Кароля Великого визказує Зизаній оригінальну гадку, хоть легкі натяки про се можна найти також в творі Любберта.³⁾

Третій і четвертий знак „антихристова наставанья“⁴⁾, а дальше п'ятий і шестий знак приноврелені Зизанієм в відношеню до подій, які діялись на Русі, як борба православного сьвященства против уніятского, приїзд патріархів на Русь, або примінені до науки церкви православної „о опрѣснокахъ“ та походженю сьв. Духа, так, що схожих точок поміж твором Любберта а трактатом Зизанія годі шукати. Мимо сего зазначити мушу, що Любберт воює також против латинської церкви за се, що она причащає ся під одним видом⁴⁾ та що ся пазва, якою честить Зизаній папу в п'ятім знаку „антихристова наставанья“: „онъ шатанъ, папѣжъ римскій“ взята з твору Любберта, котрий не на однім місци пише: „multos Papas se anima et corpore deuouisse Diabolo et promississe ei summam oboedientiam et fidelitatem, ut ipsius beneficio ad Papalem dignitatem ascenderent“.⁵⁾

В осьмій точці „антихристова наставанья“, де Зизаній з такою силою виступає против духовної і сьвіцкої власти папи, з котрої вносить, що се знак антихриста і де каже, що предтеча антихриста с. є. папа „осѣль столицу в'старомъ вавилонѣ, а яко Кирилъ святой пише въ старомъ рїмѣ“, добавачо знова вплив твору Любберта. Сей протестанскій учений з безграничним завзятем побороює власть духовну і сьвіцку папи та каже, що панованє папи подібне до панованя старої Римської держави: „Im veteri Imperio erat unus Monarcha, quem omnes tanquam Deum terrestrem colebant, illi adiunctus erat augustissimus senatus, ex cuius consilio ille orbem universum administrabat. Et huius imaginem nunc vides. Est enim Romae Papa, quem omnes mortales, quicumque in eius conspectum venire cupiunt, tanquam Deum terrestrem venerari coguntur. Huic adiunctus est purpuratorum senatus, cuius consilio ille non tantum terram, sed inferum et purgatorium administrat“.⁶⁾ На папі спов-

1) Ibidem Стр. 900.

2) Ibidem Стр. 898.

3) Ibidem Стр. 891.

4) Ibidem Стр. 921—2.

5) Ibidem Стр. 871. також 884.

6) Ibidem Стр. 889.

няє ся — каже Любберт — пророцтво о антихристї „ut imago Bestiae (роз. Антихриста, Апокал. 17.) loquatur,... quod facit Papa Romanus. Verum ut hoc intelligatur, explicandum est, quisnam sit ille sermo, qui huic imagini tribuitur. Hoc autem commodius intelligi non potest, quam si excutiat, quid significet sermo, qui imperio tribuitur. Ille autem significat edictum. Nam cum imperium loquitur, edicit, vel statuit, vel sancit aliquid. Ut autem hoc imperium loqui et aliquid edicere, vet sancire, vel statuere possit, habet ab auctoritate Papae, Rom. Imperator, nam ubicunque est, septus est Episcopis, qui ipsi, quid loquatur, aut quid agat, aut quomodo se in omnibus gerat, inspirant. Ut idem faciant, mittuntur legati a latere. In imperatorum comitiis primas tenent Episcopi, atque, hi ipsi ad secreta regum consilia, et ad legationes fere soli admittuntur. In comitiis imperii dominatur Papa per suos legatos a latere et Episcopos“.¹⁾ Зизаній зве також Рим старим Вавилоном на підставі твору Любберта. Я вже на початку моєї студії зазначив, що автор „Θρῦνος-α“ Смотрицкий розвинув ширше сю гадку, маючи в руках твір Любберта (стр. 31.). Сей протестантський учений на доказ, що під Римом розуміє ся старий Вавилон, наводить стихотвори Петрарки, Бернарда (Cluniacensis), Мантуана, Теодора (Gresmensis),²⁾ в чім его наслідуює Смотрицкий. Зизаній не стає з доказами на оправданє тої гадки, що Рим се Вавилон, лише вдоволяє ся одною назвою.

Рівнож годї не добачити впливу Любберта в девятім знаку „антихристова наставаня“. Зизаній каже, що „выполнилися лѣта Римского панства“, бо цїсарї вже не володіють Римом а „человекъ духовный, бискупъ римскїй, божїю и свѣцкую владзу почаль держати“. Любберт покликуючи ся на слова Златоуста: „Romanum imperium ab Antichristo destruendum esse“ каже: „Sed hoc fecit Papa Romanus. Ille enim Leonem priuavit vectigalibus Italiae, idem totum Latium et ipsam Romam imperatorum obsequio subtraxit, idem reliqua regna ab Imperatorum obsequio subduxit, destruxit igitur Romanum imperium... Imperator enim ex Italia tota, ex ipsa Roma, ex omnibus regnis totius imperii, excepta una Germania, exturbatus est, et hanc unam Germaniam tenet Caesar ut vasallus Papae“.³⁾

Менї приходить ся ще зазначити, що Зизаній, як се ми з цілости видимо, не уважає антихриста за одну особу, подїбно як се вірує церква

¹⁾ Ibidem Стр. 889—90.

²⁾ Ibidem Стр. 855—864.

³⁾ Ibidem Стр. 897. Гляди також стр. 824, 838, 901.

православна, але твердить, що антихрист се ряд многих осіб, котрі володіють одним богопротивним царством, яким єсть царство папи. Ту гадку старав ся доказати Любберт в своїм творі: „De Para Romano“¹⁾ і за нею пішов Зизаній.

В поданю змісту „Казанья“ відмітив я, що Зизаній в осьмім знаку „антихристова наставаня“ опускає деякі прикмети антихриста, які подає сьв. Кирило а котрі зовсім не підходили би до папи. Поміняючи тенденційність Зизанія в тім разі, мушу зазначити з другої сторони, єго осторожність.

В творі Любберта по при ті докази, якими Зизаній користував ся, мігби він був найти також докази, що антихрист не буде Месією жидівским, що він не уродить ся з покоління жидівського,²⁾ дальше, що пророцтво о антихристі, котрий має володіти півчетверта року, невірне і т. п.³⁾ Зизаній був осторожним і не пішов в тім разі за твором Любберта не для чого иньшого, як для того, що тогді треба би було толкувати сьв. письмо не так, як єго церква православна толкує, а рівнож треба би заперечувати вискази сьв. отців, подібно, як се робить Любберт. Так далеко йти не рішив ся Зизаній.

Брошура Зизанія сповнила свою ціль. Она відстрашувала особливо низші веретви від унії і католицізму, в котрих по словам Зизанія володіє антихрист. О широкім розпросторененю сеї книжки свідчить автор „Гармонії“ (1608.), де читаємо, що „Зизанія книжкамъ баламутнымъ лѣпѣй, нижъ евангеліи вѣрятъ“⁴⁾.

Виводи Зизанія основані в значній части на творі Любберта, котрого десята книга посвячена доводам, що папа антихрист, переконували о правдивости сеї неfortunної тези і других писателів кінця 16. і 17. в.⁵⁾ На підставі тих обох творів прихилив ся до сеї тези також автор „Перестороги“ вісуючи близький кінець свѣта і віруючи, що папа „антихриста утанлъ“.

¹⁾ Ibidem Стр. 803—4.

²⁾ Ibidem Стр. 844—848.

³⁾ Ibidem Стр. 833—4.

⁴⁾ „Русская историческ. бібліотека“ Т. VII. Стр. 180.

⁵⁾ О скільки книжка Зизанія причинила ся до вірованя раскольників о антихристі, гляди: Лиловъ: „О такъ называемой Кирилловой книгѣ“, дальше студію Нильского: „Объ антихристѣ противъ раскольниковъ“ СПб. 1859. також статіи в „Православномъ Собесѣдникѣ“ від р. 1858. почавши.

II.

Другу часть „Перестороги“ становить полеміка проти первенства папи. Автор старає ся заперечити первенство Петра, дане єму Христом, а коли в першій части свого твору пішов автор „Перестороги“ за приміром „Апокрисиса“ і признав папі лише первенство місця перед иньшими патріярхами, то в тій части думає автор довести, що св. Петро ніколи не був в Римі, отже тим самим не був єписком римским. Одним з перших до нині нам приступних православних полемічних творів 16. в. против порвенства папи єсть „Книжица“ Василя Суражского „о единой вѣрѣ“¹⁾ котра однак вказує нам ще на автора початкуючого, що сліпо придержуєсь авторитетів, що не вміє ще з повною свідомостию обняти свого предмету. Не вчисляючи письма Стефана Зизанія²⁾, де автор на 7. сторонах помістив полеміку „о измышленной головѣ и календару“, другим полемічним православним памятником против первенства папи єсть твір Христофора Броньского „Апокрисисъ“³⁾ в котрого авторі бачимо вже чоловіка смілого і зрілого ума, що метою науковою, в систематичнім порядку вичерпує свій предмет. „Апокрисисъ“, єсть першим науково-систематичним запереченєм папства з стороны православних. Третім трактатом і якби доповненєм до творів Суражского і Броньского єсть друга частина „Перестороги“; бо коли Суражский і Броньский старають ся довести, що св. Петро не одержав жадної иньшої власти, як другі апостоли а тим самим і папа римский не має більшої власти, як другі патріярхи а до того приписують епи-

¹⁾ Відпечатана в „Русская историческая библиотека“ Петерб. 1882 Т. VII стр. 633—938. Трактат „о первенствѣ Римстѣх и о старшенствѣ еписколов ихъ“ стр. 736—747, и 770—787.

²⁾ „Казанье святого Кирилла, патріярхи Іерусалимского, о Антихристѣ и знакахъ его, зъ розмиреньемъ науки, противъ ересей розныхъ. Kazanie św. Cyrylla ... i. t. d. w Wilnie roku od stworzenia świata 7104 a отъ воплощенья Господа нашего Іс. Христа 1596.

³⁾ Русск. библ. Т. VII. стр. 1003—1820.

скопам римским лише первенство місця ¹⁾ автор „Перестороги“ прилучує ся до тих тверджень а рівночасно збирає ся довести, що св. Петро не був ніколи в Римі а тим самим не був єпископом римским, але апостолом вселенної.

Не гадаю я тут полемізувати з автором „Перестороги“, та доназувати первенство св. Петра, бо се не належить до мене, а коли-б хто хотів ближше познакомити ся з тим предметом і пайти вдоволячу відповідь на виводи „Перестороги“, того відсилаю до відповідних книжок ²⁾. Для мене остає важним питане, якими жерелами послуговували ся православні письменники кінця 16 і початку 17 в. негуючи ту догму, установлену церквою католицкою, причім мушу вказати також на жерела, якими користувалась в тім часі сторона католицка а іменно знаменитий Петро Скарга для оборони догми. В другім, значно розширенім виданю твору Ссарги „о Jedności“ ³⁾ великою помічню для него при обороні панського

¹⁾ Ibidem стр. 759 і 1450.

²⁾ Dr. Heinrich Brück „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ Mainz 1888. стр. 25—29. — Хоч сторона протестантска була перша, що піднесла сумнів против побуту Петра в Римі, то більшість повших протестантских богословів висгунає рішучо в обороні побуту Петра в Римі. Гляди приміром: Hundhausen, Erstes Pontificalschr. стр. 20. Гіпотезу Бавреа, котрий заперечує побут Петра в Римі, відкидає Hagemann d. röm. Kirche стр. 627 і сл. — На етаповищі Бавреа стоїть Lipsius quellen der röm. Petrusage, Kiel 1872 і Jahrb. für protest. Theologie 1876 стр. 567 як також Zeller Zeitschrift für wiss. Theol 1876 стр. 81 і слід. Дуже основно розбирає доводи Ліпсія і Целлера протестантський учений Hilgenfeld в Zeitschrift f. wiss. Theologie 1872, стр. 349 і сл., 1876 стр. 56 і сл., 1877 стр. 486 і сл. і боронить побут Петра в Римі. = 3 католицких жерел гляди: N. Hurter „Medulla Theologiae Dogmaticae. Parisiis 1880 стр. 154—211, також розвідку Мишковського „Chronologico-Historica Introductio in novum Testamentum Leopoli 1892 стр. 111—143. Рівнож подаю католицких ексегетів: 4 томи Bonifaz Martin Schnappinger „die hl. Schrift des neuen Bundes. Graetz 1818. До місць св. письма наведених в „Пересторозі“ (Іоаннї гл. 21. ст. 15. Т. II. стр. 708; — Мат гл. 16 ст. 19 Т. I. ст. 295—7; — Посл. Галат. гл. 2. ст. 12. Т. III. ст. 688—9; до Галат гл. 2. ст. 7—9 Т. III. ст. 637; Дїян. Апост. гл. 12. ст. 11. Т. III. ст. 653—4. Дїян. Апост. гл. 15. ст. 4. и сл. Т. III. ст. 178—9; Галат. гл. 2. ст. 1. Т. III. ст. 653—4; Галат. гл. 1. ст. 18. Т. III. 682; Галат. гл. 2. ст. 11. Т. III. ст. 688; Дїян. Апост. гл. 28. ст. 15. Т. III. ст. 282. Єфез. гл. 2. ст. 20. Т. IV. ст. 24; — Єфез. гл. 5. ст. 23. ст. 44; — Филиппіє гл. 2. ст. 20—21. Т. IV. 73—4, — 2 посл. до Тимот. гл. 1 ст. 16—17 Т. IV. ст. 200. Филемон. гл. 2. ст. 23—4, Т. IV. ст. 236. Колосс. гл. 4. ст. 10—11 Т. IV. ст. 114—115, 1 посл. Петра гл. 5. ст. 13. Т. IV. ст. 419 и 383—4. з нових ексегетів гляди: Bisping Erklärung d. hl. Schrift.

³⁾ „O Jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem“ w r. 1577. — відпеч. в VII. I. Русск. истор. библ. стр. 223—526. Доповнення з 159) р. Ibidem стр. 527—612.

первенства була праця Беллярміна ¹⁾ „Disputationes... de controversiis religionis christianaе“, котрої сліди дуже ярко відбили ся в наведеном творі. Крім того користував ся Скарга письмом царгородського патріарха Геннадія, котре в р. 1582 вийшло з печаті в Вільні в мові латинській а в 1586 в польськім перекладі ²⁾. Коли-б ми навіть не брали на увагу письма Геннадія, то мусимо признати, що сторона католицька була щасливіша чим православна, бо на підставі жерел своєї церкви могла боронити догми перед нападами ворогів. Не в такім положеню була церква православна на Руси. Коли з одної сторони грецька церква не доставляла їй ніяких богословських строго наукових трактатів, на яких би православні могли оперти ся, то з другої сторони цілковитий застій життя духового на Русі не видав учених богословів, котрі-б могли самостійно боронити точки віри православної церкви. Однак konieczність приневольовала православних до відповіді на письма католиків а в тій потребі помогли православним протестанти.

На твір Беллярміна появилась в р. 1594 критика з сторони протестантського ученого Зібранда Любберта ³⁾ а обороні православної церкви почали з сего жерела черпати силу доказів проти первенства папи. Першим, що користував ся тим твором і в значній часті на нім опер свою полеміку против папства, був Броньський, котрий однак в доказах схожих мислей з Люббертом показує більше повноти і обширности а крім того був менче пристрасним, через що умів виминути деякі крайности і похибки, в які попав Любберт. Авторowi „Апокрисиса“ були звістні також инші діла протестантських учених як Лютра і Кальвіна ⁴⁾, з котрих він брав поодинокі докази, хоть і тут умів бути самостійним так у виборі їх як і в поясненю. Не входжу в то, о скілько Броньський в своїм „Апокрисисі“ відступив від науки православної церкви і виїс

¹⁾ Гляди в знаменитій студії Скабалановича „Объ Апокрисисъ Филадета“ Петерб. 1873 стр. 33. Твір Беллярміна мав кілька видань. Крім наведеної праці видав Беллярмін „De primatu Episcopi Romani“, що переложив на німецьке Victor Philip Humpesch п. з. „Robert Bellarmins. Hauptwerk über den Papst. Augsburg 1843.

²⁾ Скабалановичъ „Объ Апокрисисъ Христофора Филадета“ стр. 32. Заголовки твору Геннадія: „Gennadii patriarchae Constantinopolitanae. De Primatu Papae. Wilnae 1582. — Gennadyusza Scholariusa patriarchy Carogrodzkiego. O jednym prawdziwym, u nauwyższym w kościele p. Chrystusowym Pasterzu w Wilnie 1586.

³⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano, libri decem“. Scholastice et Theologice collati cum disputationibus Roberti Bellarmini ad Illustres Ordines Frisiae in Academia Franckerana 1594.

⁴⁾ Скабалановичъ „Объ Апокрисисъ“ Стр. 45—50.

елементу протестантского ¹⁾), констатую лише факт, що твори протестантських учених послужили Броньському до списання его „Апокрисиса“. Не на чім иньшій опер також автор „Перестороги“ свою полеміку против

¹⁾ Гляди о тім в Скабалаповича: „Объ Апокрисисъ Христ. Филалета“ стр. 92 і слѣд. Небавом по випечатаню „Апокрисиса“ почалась завзята полеміка против тої книжки. І так в р. 1599 появилася „*Ἀπολογία*“, книжка писана Потієм або під его впливом Аркудієм, в мові рускій а слѣдуючого року переклад польскій п. з.: „*Ἀπολογία*“ або apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytney Rusi, religii greckiey, przeciw książkom o synodzie Brzeskim napisanym w R. P. 1597“. W Wilnie R. P. 1600. Примірник находить ся в бібліотеці Оссолинських під ч. 380. В обороні „Апокрисиса“ вступив в р. 1608 Мелетій Смотрицкий в „Antigrافي albo odpowiedz na skrypt uszczypliwy przeciwko ludziom starożytney religiey greckiey.. W Wilnie r. 1608 przez iednego brata bractwa cerkiewnego wileńskiego religiey starożytney greckiey w poryweczą wydana“. Але вже в р. 1627 начислив Смотрицкий в „Апокрисисъ“ 14 ересий, котрі вичислив на стр. 88—9 в „Paraenesis або napomnienie od Meletiusza Smotrżyskiego do przeżacnego bractwa Wileńskiego 1627 Kraków. (Примірник можна пайти в бібліотеці Оссолинських у Львові п. Ч. 15911) В слѣдуючій році розбрав вже Смотрицкий основно ті ереси на стр. 21—22, 46—59, в брошурі п. з. „Apologia peregrynatie do krajów wschodnych przez mie Meletiusza Smotrżyskiego M. D. Archiepiskopa Potockiego, Episkopa Witepskiego y Mściślawskiego, Archimandrytę Wileńskiego y Dermańskiego R. P. 1623 y 1624 obchodzoney, przez fałszywą bracia słownie y na piśmie spotwarżoney, do przeżacnego narodu Ruskiego, oboieco stanu, duchownego y świetskiego sporządżona y podana A. 1628 w. Monasterżu Dermaniu. В „Апології“ виступає Смотрицкий не лише против Филалета і Зизанія, але стає рівнож неумолимым против самого себе і споіх давнійших писемь, коли пише: „Następnie trzeci takowy cerkwie naszey Ruski Theolog Theofil Ortholog, który w scripcie swym Lamentem nazwanym R. 1610 z druku wydanym (повний заголовок того твору: *Θρήνος*, то ієст Lament ієдней powszechney Apostolskiey wschoyniey cerkwie z objasnieniem dogmat wiary, pierwєj z greckiego na słowieński, a teraz na polski przetłomaczony przez Theofila Orthologa, teyże wschodniey cerkwie syna w Wilnie R. 1610. Примірник находить ся в музею Ставронітії у Львові), wszystek o pochodzeniu ducha ś. traktat na rozdzieleniu rzczywistym istności Boskiey od osoby założył y zbudował“. Тут вичисляє ереси, (стр. 22—3), котрі описала основітне розбирає (стр. 59—76) додаючи такі слова: „Przypatrzmyz się ieszcze narodzie Ruski y orthologowemu Lamenteowi Ten ażali przykrymi swoiemi łzami, y nam Zyzaniam i Philaletem ociekłych oczu powieki, odlepcze y przeyrzeć uczyni, a do obażenia nas tak Zyzaniego y Philaletowych, iak y swoich błędów y Herezji pobudzi y przywiedzie. Bo ci trzyє światkowie naszy, Lampy są wieków naszych Ruskie; boday się były nigdy nie rozswiecały, nigdyby abowiem Cerkiew nasza Rnska, do takich omacnych ciemnot, do tak szkaradnѣy zmayı, y do tak znacznego upadku była nie przyszła. Ci trzyє światkowie zbauili nas oycowskiey wiary: ci nasiali w Bogiem nasianą czystą przeniec, kakułu, błędów y herezji: ci nas pozbawili znacznych familii, ci nam prawa swobody y wolności z rąk wydarli: ci nas terazniejszych naszych bied nabawili, ci naród Ruski rozróznili: ci ієden dom na двоіє rozdzielili, że on sobie samemu teraz na upadek stoi

панства, як на протестантескім жерелі і то на творі више названого Зібранда Любберта.

y według niekłamliwych słów Pana Chrystusowych, iesli się zaś z miłosierdzia iego ś. nie ziednoczy o ciężki a nam żalośny upadek sobie przyprawili.... (стр. 59—60).... Przymatrzmy się przytym temuż Orthologowi, iak iest w słowach uszczypliwy, przykry y nieznośny. Który z przeciwną stroną, iesli iest przeciwna, tak się obchodzi, iakoby poczciwymi słowy krzywdy swey, iesli iest iaka domówić się nie mógł. Ludzi sanowite, oboiego stanu wszelakiey czci odsadzają. Słów iego iadowitych z umysłu nie powtarzam, abym smrodliwego tego strupu nie zdał się rozczosywać y iątrzyć. Z którego wszystka moja dusza boleie y niewiadomości mey miłosierdnym bydź Pana Boga mego proszę. Żal y ból gdy miarę przechodzi, czyni człowieka iakoby odrętwiałym: zajmuie mu głos, zastanawia lży. Temu oboiemu w sercu moim dzieć się czynię. Dzięki iednak czynię Panu Bogu, który się nademną zmiłował, że ieszcze na tym świecie z osobliwey swey laski to moje o kamień obrażenia potknięcie się postrzedz y w siebie przydźdź, zdarzyć mi raczył. (Стр. 62). („Книжка переховує ся в бібліотеці“ Осол. під ч. 15.908). За „Апологію“, котра печаталась під наглядом Касинна Саловича, прийшлося Смотрицкому відповідати. Саме тоді відбував ся православний собор в Києві, на котрий православні Смотрицкого допустити не хотіли, підозріваючи его о приклонність для церкви католицкої. Доперва по листі, який Смотрицкий вислав дня 14 серпня 1628 р. до кієвского митрополіти Йова Борецкого, рішено дозволити Смотрицкому, щоби прибув на собор. (Лист ввпечатаний в „Antidotum“ Мужиловского на картиці 40). Коли Смотрицкий явив ся на соборі, члени собору почали ему дорікати, що він задумує перейти на упію а на доказ того показали перші аркуші щойно печатаної „Апології“. Смотрицкий признав ся до вини, хоть більшу часть вини старав ся зложити на Саковича. Собор анатемізував Апологію і єї видавців, та приневолив Смотрицкого до участи в церемонії анатемізуваня, котра відбулась в день Успенія пресв. Богородиці дна 15 серпня в печерській церкві. На службі Вожій по відчитаню евангелія, вийшли члени собору з царских врат і слухали з засьвіченими свічками і картками Апології в руках, як Смотрицкий одітий в архіерейскі ризи чивав підписаний ним и скріплений своєю печатію акт відреченя, такого змієру: „Ja Meletiusz Smotrysky z mił. Bożego Archiepiskop Potocki, będąc wzięty od wszystkiey Cerkwi naszey Rossiyskney w podeyrzenie odstępstwa od Wiary Prawosławney greckiey powszechney Cerkwi wschodniey: „А wyściєм pod imieniem moim z druku wydanej „Аpologia“ otytulowaney xiązki, ieszcze bardziey w tegoż odstępstwa podeyrzenie podaney, przez to moje ogłoszenie wszystkiey Cerkwi moiey Ruskiey przez last waszych przytomnych na ten czas w Monasterzu Pieczarskim, y w Cerkwi tey świętey Zamienienia Przczystey Panny Bogarodzice dedieowaney, do wiadomości donoszę: że po części takowem od prawosławnych Dogmat pobłędzeniu sam podlegam, z większey iednak części to pobłędzenie przyznawam bydź z swowolnego domysłu osoby tey, ktorey ta Apologia ięzykiem Polskim z druku być wydana była odemnie powierzona: mianowicie z tego umysłu Kassiana Sakowicza, w Monasterzu Dubeńskim Przemienienia Pańskiego przelozonego które nieostrożne pobłędzenie się, tak ile do samego grzechu, iak y ile do szkodliwego powierzenia przeciw prawosławnym Wschodniey Cerkwi Dogmatom być poznawszy y przyznawszy: aby miłosierdnym był Pan Bóg, grzechu moiemu, proszę, a wszystkiey Cerkwi moiey Ruskiey tegoż dobroliwego Boga mego dobrowolnie obiecuje, że iuż na potym wszystka dusza moja wystrzegać się tego chce. Daiąc w tey św. Cerkwi wiadomość tego mego żalu przez znak owy, że przed oczyma Miłości wa-

Схожість між Люббертом а полемікою „Перестороги“ пробиває ся вже в перших стрічках. Автор „Перестороги“ починає свою полеміку против первенства пани такими словами :

szezy wszystkich, ten moy Apologią nazwany szczypt znieważam, szarpan y pod nogi me pomiatam, pod kłatwą, którą uczynił Panu Bogu w ten czas, gdym był przy Przeoswieconym Panu moim y innych Cerkwi naszej Ruskiej Archiereiach na Archiepiskopstwo od najswiętszego Patriarchy Jeruzalimskiego Pana y Oycza Theofana pod posłuszeństwo naswiętszego Patryarchy Constantinopolskiego poświęcony y ręką położony“. („Antidotum“ kartka 41—42). Руск. акт. в Голубева „Петръ Могила в „Прилож.“ сторона 308—309. При словах „Daiąc w tey Cerkwi sw. wiadomość mego żalu i t. d... Смотрицькій а за ним всі члени собору подерли картки Апології, доптали їх погами і загасили свічки („Antidotum“ kartka 22). З Апології Смотрицького зробив тогож року Василянши Теодор Лікиній Намисловский витяг з місць против „Апокрисиса“ и видав п. з.: Плац на którym się szczyzmatyk nie ostoji... wydany przez oycza Theodora Licyniusza Namysłowskiego, zakonu św. Bazylego, kaznodzieję przy św. Tróycy w Wilnie mieszkającego 1628“. — Кіевский собор звав для більшої певности з Смотрицького обітницю, що він буде жити в Кієві і не верне до місця свого пробування, дерманьского монастири. Але Смотвицький не додержав обітниці і 7-го вересня 1828 був вже в Дермані та писав протест, в котрім заявив що его припеволено до присяги і апатемізовава Апології. Протест носить заголовок: „Protestatio przeciwko soberowi w tym roku 1628 w dniu Augusta miesiąca w Kijowie monasterzu Pieczarskim obchodzonemu, uczyniona przez ukrzywdzonogo na nim Meletiusza Smotrżyskiego nuncypowanego Archiepiskopa Potockiego, Episkopa Nitepskiego“... we Lwowie 1628. Поміщений в Голубева „Петръ Могила в „Прилож.“ сторона 323—348. Тоді написав Мужилоский полемічне письмо против Апології п. з.: „Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu. Albo warunek przeciw Apologii iadem napelnionej: którą wydał Melety Smotrżysky, niesłusznie cerkiew ruską prawosławną w niey ponawiając haeresią y schismą, dla niektórych Scribentów. W porowczą przygotowany y podany przez wielebnego w Chrystusie oycza Andrzeia Mużyłowskiego, protopopę X. Stuckiego y Kopylskiego. Psalm CXVII. Nie odeymuy nigdy z ust moich słowa prawdy: gdyżem ja ufal bardzo w sądziech twoich. Drukowano w Roku 1629. Мужилоский боронив в розділі V—VII Зизанія, в розділах VIII—IX Броньского, а в X—XI Ортольофа. (Antidotum находить ся в бібліотеці Оссол. під ч. 10.665). Смотрицький не завинив відповіді і видав на письмо Мужилоского: „Exaetecis abo expostulatio, to jest rozprawa między Apologią y Antidotem o ostanek błędów, herezisy, y kłamstw Zyzanіowych, Philaletowych, Orthologowych uczyniona przez Meletiusza Smotrżyskiego. Anno D. 1629 Aprilis we Lwowie в drukarni Jana Szeligi.“ Мужилоский обіцав в Antidotum пізнійше відповісти більше але не відповів, що спинало ученика Кієво-Могиляцької колегії Ієлєсія Діпліца в відповіді на Апологію і Exaetecis Смотрицького. Дперва в р. 1632 видав Діпліц відповів п. з. „Antapologia, abo Apologiey, którą do przezacnego narodu ruskiego przewielebny ociec Melecіusz Smotrżyski rzeczony archiepiscop Potocki etc. napisal, zniesienie, uczynione y zawarte w pięci księ-

„Але дивь, якъ ложно западниці удають, будьто бы ихъ першій наша мѣль быти наступникомъ Петра святого апостола, яко епископа Римского; кдыжь не такъ ся заховують сами, яко святыи Петръ, ани учать ведлугъ науки Петра святого. Такожъ и въ томъ есть вонтпливость еслижь тамъ верховный апостоль Петръ в Римѣ былъ епископомъ и то для вѣдомости коротко указується отъ Дѣяній святыхъ и зъ листовъ святого Петра и святого Павла: гдѣ и коли который училъ, и гдѣ былъ посланъ“.

Хоть Зібранд Любберт дав заголовок своій полеміці: „*Petrum non fuisse Romae*“, то однак в дальшій часті каже: „*probabilius est Petrum non fuisse Romae*“, ¹⁾ що опісля частійше повтарає. Рівнож не посьмів автор „Перестороги“ твердити рішучо, що святий Петро не був в Римі а слідуочи за приміром Любберта пише, що „єсть вонтпливость въ томъ“. Мимо, що автор „Перестороги“ бачить лише „вонтпливость“ в тім, чи св. Петро був в Римі, то однак в дальшій часті найдемо твердження категоричні, що св. Петра не було в Римі, в чім знов побачимо вплив Зібранда Любберта, хоть Любберт був в деяких місцях острожнійшим і замість рішучого твердження послугує ся зворотами: *videtur Petrus non fuisse Romae* і т. п.

Полишаючи на разі на боці твір Любберта, мушу ще звернути увагу на то, що автор „Перестороги“ в тій частині своєї полеміки послугує ся ще иньшими жерелами а іменно: твором Суражского „О единой вѣрѣ“ і твором Броньского „Апокрисисъ“. Наведу схожі місця:

Прототипом до твердження „Перестороги“: „А коли бы Петръ святыи былъ тамъ (въ Римѣ) епископомъ и церковъ божую тамъ фундавалъ, — не смѣлбы Павелъ святыи на чужомъ основаніи будовати, яко о томъ самъ свѣдчить, ижъ на чужомъ основаніи не будовалъ!... (Рим гл. 15 ст. 20) може служити уступ твору Суражского: ²⁾ „Начеже чудно, яко латини твердятъ, глаголюще власть блаженному Петру въ Римѣ имѣти, и тамо присно пребывати. Божественный же Павелъ, ничтоже на блаженнаго Петра оглядає ся, тамо учитъ и повелѣваєтъ, яко о томъ извѣстнѣй зъ епистолаы его къ Римляномъ писаное, всякому зрозумѣти мощно єсть“, — хоть в остаточности можна

gach przez Gełazyusza Diplica w roku Pańskim MDCXXXI Drukowano Roku 1632⁴. Діалог був послідним оборонцею автора „Апокрисиса“, почім перериває ся полеміка а католицкі письменники роблять в случаю потреби випски з Аполюії. (Гляди також: Скабалановича „Объ Апокрисисъ“ стр. 55—69).

¹⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 264

²⁾ Русск. истор. библиот. I. VII. стр. 752.

уважати се місце „Перестороги“ розширеня цитату посланія до Римлян в творі Любберта ¹⁾).

При толкованю слів св. письма: „Петре паси агницы моя, паси овцы моя“, каже автор „Перестороги“, що Христос „для того трикrotь Петра пытаеть, же ся трикrotь запрѣлъ“. Так само толкує то місце Суражский: ²⁾ „иже на единого Петра слово то обращаетъ господь еже „паси овцы моя“ (Юаннъ гл. 21 ст. 15), по трикrotь уневяючи, — явне сямъ наказуя его вмѣсто обличенія, за еже трикrotь отвергъ ся и запрѣлся былъ Христа Спаса своего. Подібно толкує то місце евангелиста Філялет в „Апокрисис’ї“: ³⁾ „Рече господь (Петрови): „паси овцы моя“, апостольское понавляючи ему достоинство, абы для отверженія его не здала ся быти тлѣнна“.

Ідентичне пояснюванє слів Христа: „Петре тобѣ дам ключи царства небесного а што звяжемъ на земли, будетъ звязано на небеси“ (Мат. гл. 16 ст. 19), до котрих додає автор „Перестороги“ замітку: „а та не длячого иншого мовить ему, только для того, абы въ снасеніи своемъ не ропчался. А такъ тые ключи не только Римовы, але и всемъ предложенымъ духовнымъ служатъ“, находимо. також в творах Суражского і Філялета. В першого з них читаємо ⁴⁾: „Ключь царствія небеснаго дати Петрови обѣщала Господь: сирѣчь область еже взяти и розвязовати ключекъ прикладне изъвляеть. Но убо явне показуется, яко сія и прочимъ апостоломъ дасть „иже бо аще свяжете рече, на земли, будетъ звязано и на небесѣхъ; и еже роздрѣшите на земли, будетъ розрѣшено и на небеси“.... В „Апокрисис’ї пише Філялет: ⁵⁾ „Христосъ Господь тые кючи, которые ту святому Петрови обѣщаль, потомъ церкви привлацаеть и по отъ мертвыхъ востаніи всемъ апостоломъ, даючи имъ моць отпущеня и задержаня грѣховъ, skutecne отдалъ“.

Автор „Перестороги“ пише дальше, що в 52 р. по вознесеню Христа, коли св. Петро був в Єрусалимі „не бискупомъ Римскимъ, але апостоломъ Христовымъ, а Павелъ святой его строфуетъ (Галат

¹⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 272.

²⁾ Русск. истор. библиот. I, VII. стр. 750.

³⁾ Русск. истор. библ. I. VII. стр. 1370. Католицка церков толкує то місце святого письма в отсей спосіб. Гляди прим. Schnappinger Том II. стр. 708. „Durch diese dreimalige Aufforderung gab Jesus dem Petrus Veranlassung, dessen Dreimalige Verläugung gut zu machen und zeigte den anwesenden Jüngern, dass Petrus und des ersten Hirtenamtes so würdig sei, als wenn jene dreimalige Verläugung gar nicht geschehen wäre“.

⁴⁾ Русск. истор. библ. I. VII. стр. 750.

⁵⁾ Ibidem стр. 1362.

гл. 2 ст. 2); а зъ того знати, ижъ Петръ святой не былъ старшій отъ апостоловъ але равный всеѣмъ, бо гдыбы былъ княжатею апостольскимъ, не смѣлы его Павелъ святой строфовати“. Так само толкують се місце евангельске автори „о единой вѣрѣ“ и „Апокрисиса“. — Суражскій пише: ¹⁾ „Видимъ бо и самого того верховного блаженнѣйшаго Петра, аще и отъ послѣдняго обличаема, неспротивляюща ся. О немъ же божественный Павелъ къ Галатамъ пиша, упоминаеть“. Значію виразнѣе чимъ Суражскій поясняе ті слова Филлет ²⁾, коли питає, чому Петро, коли „его наганено... не застана-вляль ся старѣйшиствомъ своимъ“... і наводить місце свят. Павла з посланя до Галатів „застановляемъ обличіе Петрови, прото, ижъ годенъ былъ наганенъ“.

В кінци отсе місце з „Перестороги“: „А въ канонахъ святыхъ написано: „Павелъ святой Петра сторофуетъ; чого бы не смѣлъ учинити, гды бы ему не былъ ровень, потому ижъ Павелъ святой проповѣдалъ быти Христа головою церкви и каменемъ краеугольнымъ (Брес. гл. 2 ст. 20 і гл. 5 ст. 23); а Петръ святой еслибы самъ былъ каменемъ вѣрѣ и головою церкви Божой, теды бы ему Павелъ святой достоинства и влады не уймоваль, — нагадує нам виразно на уступ з „Апокрисиса“: ³⁾ „А тыхъ которые каменемъ Христа збавителя выкладуютъ, розумъ — подтверждаетъ все писмо, которое Христа Господа „каменемъ краеугольнымъ, фундаментомъ“, надъ который иншій заложенъ быти не можетъ“ и каменемъ явне называеть“.

Годі нам тут шукати більше схожихъ місць „Перестороги“ з творами Суражского і Філялета, бо як вже зазначив в горі, точки полеміки з якої виходить автор „Перестороги“, зовсѣмъ відмінні від точокъ обохъ названихъ письменників. Колиж я видлучив ті місця з цѣлости і подав їх окремо, то лише длятого, бо они відносять ся до поясненя власти Петра з точки погляду православного автора а зовсѣмъ не служатъ до роз'ясненя теми, яку поставив собі автор „Перестороги“, що св. Петро не був в Римі. Я буду приневоленій ще разъ вернути до творівъ Суражского і Філялета а поки що приступаю до властивої полеміки „Перестороги“, котра, як я вже висше замітив, оперта на творі протестанта Любберта „De Para Romano“.

По вступі, в котрімъ зазначив автор „Перестороги“, „ижъ есть въ томъ вонтпливость, чи св. Петро був в Римі, починає автор властиву

¹⁾ Ibidem стр. 772.

²⁾ Ibidem стр. 1342 и 1344.

³⁾ Ibidem стр. 1366 гляди також стр. 1360 цитовану низше.

полемику: „Уважъ добрѣ принетье святаго Павла до Риму, гдѣ обачишь съ порахованья лѣтъ, же тамъ въ Римѣ не было Петра святаго тогда, бо Павелъ святой нишихъ вѣхъ, кого тамъ засталъ споминаеть а о Петрѣ святомъ звѣски не чинить; а певнѣ, коли бы Петръ святой тамъ былъ а звлаща епископомъ, не мѣлъ бы Павелъ святой его проба-чити“. З огляду, що се місце приходять ще раз в полеміці автора „Перестороги“, тож лишаю его на боці а натомість вкажу на слѣдуючі стрічки, які сходять ся з інтерпретацією Любберта. В „Пересторозі“ читаємо: „А иже святой апостоль Петръ не самому Римови, але всей вселеннѣй апостоломъ былъ, и не до погань, але до обрѣзанныхъ жребѣй суженія ему выпалъ; то якъ же Римляне твердятъ своему папу быти намѣтникомъ Петру святому, яко епископу Римскому? — Епископство розумѣеться одного мѣтця особного особливый пастырь; абовѣмъ епископомъ посполите называемо, который единой особой церкви есть самоупержца и властитель.

Любберт пише: ¹⁾ Dico igitur primum... Episcopum poni pro eo, qui quois modo Ecclesiarum inspeccioni vacat, et accipi pro Apostolo et pro eo, qui singularis alicuius ecclesiae inspeccioni vacat; at que hunc proprie Episcopum dicimus. Unde apparet, Petrum dici alicuius Ecclesiae Episcopum agere, posse duobus modis intelligi, uno modo, ut dicatur eorum Episcopus quos viam Domini docuit, ita Paulus potest gentium Episcopus dici, et Petrus Iudaeorum. Deinde Episcopum agere significat etiam singularis alicuius Ecclesiae inspeccioni vocare, atque ita nunc proprie accipitur et hoc modo adueosarium hanc vocem sumere. Dicit enim Apostolorum principem (intelligit Petrum) fuisse illius Ecclesiae (intelligit Romanam) proprium pastorem et Episcopum. Sed sid argumentum in hunc modum intelligitur, tum Maior (роз. sententia: Petrum fuisse episcopum Romae) etiam est falsa, Petrus enim nullius singularis Ecclesiae proprius Episcopus fuit. Fuit enim emissus, ut doceret omnes gentes. Math. 28. Marc. 16. At qui omnium gentium communis doctor est, ille non est unius alicuius gentis proprius doctor“.

Дальша частина вказує, що автор був самостійним, бо ні в творі Любберта, ні в „Апокрисісі“ єї не находимо: „А въ писмѣ святомъ ничего не найдемъ, абы Петръ святой въ Римѣ мѣлъ столецъ епископскій держати и Римови епископомъ и учителемъ быти, гдыжь яко исторія церковная свѣдчить, онъ смерть принялъ по воскресеніи Христо-

¹⁾ Sibrandi Lubberti. Op. cit. стр. 292—3.

вомъ въ шестдесятъ и осемъ лѣтъ; и Іоаннъ святий Богословъ, на островѣ Патмосъ будучи по вознесеніи Христовомъ въ девятьдесятъ шестомъ року, яко о томъ исторія церковная свѣдчить, и ишучи тамъ во видѣніи посланія Божія до семи церквей о Римскомъ епископствѣ и наслѣдницѣ Петровомъ звѣнки не чинить, окромъ гды его антихристовымъ Вавилономъ называють; на прождь то найдемы „Апокалипсиса въ 17 главѣ“¹⁾. Тутъ мушу замѣтити, що слова „окромъ гды“... треба розуміти не інакше якъ „окрімъ що..“ бо св. Іоанъ зображає в тій главі Рим і переслѣдуваня, якихъ християне зазнали і зазнають. Місце се вибране не дуже щасливо а автор „Перестороги“ бубби і тутъ лучше зробивъ коли-бъ пішовъ бувъ за приміромъ Броньского, котрий наводить 21 главу Апокаліпси: „Якъ и Іоаннъ Богословъ въ Апокалипсисіи описуєть оное мѣсто новое знаменуемое Церковъ Божую, о дванадцати основахъ и брамахъ мѣста того вспоминаючи, апостолу Петру ничого неприписуєть надъ инши, але его кладеть зъ другими въ одномъ ряду“²⁾. Авторъ „Перестороги“ пише дальше: „И жъ апостолу Петру злѣцено Евангеліе проповѣдати во Іудей, а Павлу святому до погань ити, о томъ знайдемы у посланіи до Галат (гл. 2 ст. 7 и 9), гдѣ Павлу святому до погань а Петру святому до жидовъ проповѣдь поручено. Почомужъ теды мы, противъ ясному писму святому, маемъ вѣрити тому, жебы Петръ святий покинувши овечки свои vlastnye, въ чужіе, которые иному поручены втручатися мѣлъ“.

В Любберті читаємо:³⁾ „Deiude etsi Petrus haberet potestatem omnibus hominibus praedicandi, tamen principaliter suo Apostolatu inter Judaeos functus est (gal. 2. 7) Petro creditum est Evangelium circumcisionis“. At si Petrus Romae Episcopum egisset, tum non Judaeis sed gentibus principaliter praedicasset. Deiode si Petri officium est Apostolatu principaliter inter Judaeos fungi, tum Pвpa Romanus vel non successit in Petri officium, vel debet eo principaliter inter Judaeos fungi. Sed haec sufficient ad ostendendum, Petrum nunquam fuisse Romae“.

¹⁾ Рікъ смерті святого Петра подав автор „Перестороги“ не точно, бо св. Петро умер 29 червня 67 р. Гляди Myszkowski op. cit. стр. 142. Автор „Перестороги“ гадає, що Апокаліписе писана в р. 96 по Хр. — Гадики в тій точці поділені. Одні думають, що св. Іоанъ написавъ єї в р. 50, другі кладуть еписанє єї під р. 94—96 а инші твердятъ, що она зложена на Остр.ові Патмосъ в р. 67 або 68 по Христі Schnappinger I. IV. стр. 496.

²⁾ Русск. истор. библ. I. VII. 1344.

³⁾ Sibrañdi Lubberti. De Papa Romano стр. 277.

„А хотяй бы и такъ было, яко историкове Римскіе твердятъ, ижъ Петръ святой 25 лѣтъ епископіею Римскою мѣлъ рядити; то властивѣ потреба было Петру святому по вознесеніи Христовѣ въ 43-мъ лѣтѣ и въ Римѣ жити, гдыжъ 68 лѣтъ всего вѣку его по вознесеніи Христа было“¹⁾ — нагадує місце в творі Любберта²⁾: „Damasus enim (Любберт цитує також більше историків) diserte dicit Petrum venisse Romam Nerone Caesaro et tamen dicit eum sedisse viginti quinque annos. Quomodo autem Nerone Caesare Romma venerit, eodemque Caesare illic passus est tamen viginti quinque annos istic fuerit, cum Nero nonnisi quatuor decem annos regnaverit, explicet aduersarius“.

„Але явивъ найдеться въ „Дѣяніяхъ Апостольскихъ (гл. 12 ст. 11) ижъ Петръ святой въ року 44 не въ Римѣ але во Іерусалимѣ въ день Пасхи быти и зъ вязенья уйти мѣлъ. Потому року 52 по вознесенію Госпоономъ, тежъ не въ Римѣ але въ Іерусалимѣ онъ найдеться, а то на ономъ заволаномъ апостольскомъ соборѣ; о чомъ маємъ въ Дѣяніяхъ Апостольскихъ (гл. 15 ст. 4 и сл.) и то значится зъ листу Павла святого до Галатъ (гл. 2 ст. 1) писаного“.

Любберт пише:³⁾ „At secundo anno Claudii, ut aduersarius inquit, aut tertio anno Claudii, ut alii volunt, detentus fuit Hierosolymae in carcere (Act. 12). At quo tempore Hierosolymae fuit in carcere, eo tempore non fuit Romae. Deinde anno nono Claudii fuit concilium Hierosolimitanum. Nam ut Hieronymus in 2 c. ad Galatas colligit, concilium illud incidit in annum 18 a resurrectione Christi et ille est nonus Claudii. Sed et isti concilio interfuit Petrus. Ergo et eo tempore non fuit Romae“.

„Абовѣмъ святой Павелъ зосталъ Христіаниномъ по вознесенію Христовомъ 35-го року. Придайже до того 3 лѣта, о которыхъ самъ споминаеть, же ажъ по триехъ лѣтѣхъ пришедь во Іерусалимъ соглядати Петра (Галат. гл. I. ст. 18“).

В Любберті читаємо:⁴⁾ Anno secundo vel tertio a concilio... tanti mentionem Petri faciebat Paulus, ut propter eum videndum Hierosolymam proficisceretur (gal. c. 1).

¹⁾ Автор „Перестороги“ унікає числени лѣт після цїсарів, як се Любберт робить, лише послугує ся тим, що св. Петро умер в 68 р. по вознесеню Хр. а відчислюючи від того 25 лѣт які св. Петро мав бути в Римі, починає з 43-тим а взаглядно 44-тим роком по вознесеню Христа доводити, що Петра не було в Римі.

²⁾ Sibrandi Lubberti. De Papa Romano стр. 291—2.

³⁾ Opus. cit. стр. 270—1.

⁴⁾ Opus. cit. стр. 272.

Повисше наведений уступ „Перестороги“ (Абовѣмъ...) служить тільки ближшим поясненем до року 52, в котрім, як твердить автор, відбув ся апостольскій собор в Єрусалимі. Автор числить, що св. Павло навернув ся до віри християнської в р. 35 по Христї; до того додає по приміру Любберта три роки, по яких св. Павло прийшов до Єрусалима оглядати св. Петра. Дальшого уступу, де автор дочисляє ще 14 літ, не подаю, бо в нїм розширяє автор місце посланія до Галатів¹⁾, подане Люббертом, з чого доводить, що собор в Єрусалимі припадав на рік 52 по вознесеню Христа.

„Не былъ тежъ Петръ святой въ Римѣ — пише автор „Перестороги“ — по року 52 але во Антіохїи, о чомъ пишеться въ посланїи къ Галатамъ (гл. 2 ст. 11), що вказує нам на твір Любберта:²⁾ „Post concilium Hierosolymitanum Paulus reprehendit Petrum Antiochiae, ut inquit Paulus ad Gal. cap. 2. Sed cum Petrus Antiochiae reprehenderetur, tum utque non fuit Romae“.

„Потомъ зась и въ року 54 не въ Римѣ найдеться; бо Павель святой того року з Коринѣу до Римлянъ писалъ листъ свой, въ котромъ поздравляеть челиѣйшихъ Християнъ, которые въ томъ часѣ въ Римѣ мѣшкали, а Петра святого, такъ значного апостола, ни единымъ словомъ не споминаеть“.

В Люббертї читаємо:³⁾ Anno secundo vel tertio a concilio scripsit Paulus epistolam ad Romanos; in ea salutat fere omnes eos, quicumque Romae caeteris praestantiores erant. At Petri non facit mentionem, quod non fecisset, si Petrus fuisset Romae“. — Ани тежъ Петръ святой былъ въ Римѣ року 55-го, въ который часъ Павель святой зъ Іерусалима, вьзнемъ будучи, до Риму черезъ Юлія сотника приведенъ: которому на стрѣтенїевѣ Християне, которые въ Римѣ были, зъ мѣста вышли ажъ до Аппіева торжища и до оныхъ трехъ корчемъ и о томъ знайдешъ въ Дѣянїяхъ (гл. 28 ст. 15) гдѣ Павель съ Християны вита-

¹⁾ Посл. до Галат. 2. стр. 1. Собор в Єрусалимі відбував ся в р. 52. гледи Myszkowski „Chronologico-historico Introductio“ стр. 128.

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 271.

³⁾ Ibidem стр. 272. Рїк, в котрім св. Павло писав посланїе до Римлян поданий в Любберта а за ним в „Пересторозі“ хибно. Оно написане в Коринтї з початком р. 59 по вознесеню Христа. Myszkowski стр. 134.

ючи и много бесѣдуючи, Петра святого не споминаеть и змѣнки не чинить .

Любберт подає: ¹⁾ Anno 2. Neronis Paulus captivus Romanam adducitur; fideles vero, qui tum Romae erant, procedebant Paulo obviam usque ad Appii forum et tres tabernas. Petri vero nulla mentio fit, unde probabiliter sequitur tur, eum eo tempore non fuisse Romae.

Ани тежъ въ Римѣ не былъ року 58 и 59 через которые двѣ лѣтѣ Павелъ святой въ Римѣ училъ, за вольностию сторожною ходячи и всѣхъ къ собѣ приймаючи, и съ жидани о невѣрствѣ розмавляючи.. и съ того вязенья Павелъ святой писалъ листы въ Риму до Галатовъ, до Ефесовъ, до Тесалониковъ другій листъ, до Филимона, второй листъ до Тимоѳея; въ которыхъ листѣхъ знайдешъ то: гды Павелъ святой значѣйшихъ христіанъ, которые на тотъ часъ въ Римѣ были, споминаеть, а о Петрѣ святомъ жадной змѣнки не чинить; чого бы конечно неутанялъ, гды бы Петръ святой въ Римѣ былъ, альбо епископію тамъ держалъ“.

В Люббертѣ читаемо: ²⁾ „In ista captivitate fuit Paulus totum biennium. Sed neque toto isto tempore Petrus fuit Romae. Paulus enim ex carcere scripsit epistolam ad Colossenses, posteriorem ad Thimotheum et Philomonem at in nulla fecit Petri mentionem, cum tamen haberet iustissimam occasionem de eo loquendi. Nam in 2 ad Thimotheum 4, 16, dicit; in prima mea defensione, nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt. Unde apparet, Petrum vel non fuisse Romae, vel deseruisse Paulum“.

¹⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 273. Автор „Пересторога“ подає хибно літа першої неволі св. Павла в Римі, бо она припадає доперва на рік 62 кінчить ся при кінці 64 року. Myszkowski стр. 136—7.

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 275. — Любберт подає лише три посланія, які св. Павло з першої неволі мав писати з Риму а іменно: посл. до Колоссеїв, дальше друге посл. до Тимофея и Филемона. Тут однак робить похибку, бо посланія до Колоссеїв и до Филемона писані з першої неволі. (Schnappinger T. IV. стр. 89 и стр. 232) але друге посл. до Тимоѳея писав св. Павло доперва з другої неволі в Римі около р. 67. (Ibidem стр. 194). Автор „Пересторога“ йде за Люббертом и подає всі три наведені посланія, однак кромі вих наводить ще посланія до Галатів, Ефесів и Тесалоників друге посл., причім робить разячі похибки, бо кромі листу до Ефесів, що був писаний з першої неволі около 62 р. (Ibidem T. IV. стр. 6), посланіє до Галатів писав св. Павло около р. 50 в Антиохіі, а до Тесалоників в р. 53 в Коринті. (Ibidem T. III стр. 675 и T. IV. 141).

Дальші стрічки „Перестороги“: „Але що больше, знайдешъ въ листѣхъ святого Павла до Филипписеовъ, до Тессалониковъ и до Филемона писаныхъ, гдѣ съ своимъ именемъ и имя Тимоево въ способъ его службы споминаеть, а Петра святого не споминаеть! а певнѣ бы спомянуль, гды бы альбо епископомъ, альбо на той часъ въ Римѣ мѣшкаль“, — подані по части самостійно, бо Любберт не згадує в своій полеміці про посланія до Филипписеїв і Тессалоників, однак вишукати їх було дуже легко, хотьби під впливом Любберта, котрий вказує на посланіє до Филемона, як також тому, що всі три посланія починають ся однаково і вже в першій стрічці подане імя Тимотея. Однак і чутки де автор хотів бути самостійним, бачимо в подаю поодиноких посланій брак всякого хронологічного порядку¹⁾.

З посланія до Филипписеїв наводить автор „Перестороги“ незалежно від Любберта також главу 2 ст. 20—21, хоть як я вже замітив, сей лист був писаний 62 р. з першої неволі св. Павла, тожь не може служити аргументом против побуту св. Петра в Римі на инший час, як се робить автор „Перестороги“, котрий пише: „Не былъ тежь въ Римѣ Петръ святой и тогды, гды Павелъ святой зъ Риму писалъ до Филипписеовъ, гдѣ пишетъ, ижъ въ Римѣ не маєть ровного собѣ въ проповѣди слова Божого, который бы мѣлъ ширѣй справы ихъ на баченю, гды повѣдаеть; вси своихъ справъ имуть а не Иисусъ Христовыхъ“. Оттожь значить, ижъ альбо Петръ святой въ Римѣ не былъ альбо тамъ будучи, не Христовыхъ але своихъ приватныхъ справъ уживаль, яко теперешные Римскіе бискунове“.

Дальші уступки з посланій до Тимоея (гл. I. ст. 16—7) і Филемона (гл. I. ст. 23—24) „Ани тежь въ той часъ не былъ онъ въ Римѣ, гды Павелъ святой до Тимоея второй листъ свой писалъ о Онисифору, который его съ пильностію въ Римѣ шукаль, и тамъ не споминаеть святого Петра; а гды бы Петръ святой въ Римѣ былъ, альбо столицу епископскую тамъ держаль; тогды бы оный Онисифоръ, не питаючися, ляда-куды, але бы заразъ пошоль до Петра святого, яко епископа, альбо до его намѣстника. Ани тежь былъ онъ въ Римѣ, гды Павелъ святой писалъ листъ до Филемона зъ Риму, въ которомъ споминаеть Епафраса, Марка, Аристарха, Димаса и Луку, повѣдаючи ижъ они ему были споспѣшницы въ проповѣди слова Божого; а Петра святого ани его намѣстника не споминаеть“ — можна приписати більше пильности автора „Перестороги“ котрий потрудив ся подати стрічки з посланія, на які вказав Любберт²⁾ в своім творі лише загально: — „Зась знову

¹⁾ I так посл. до Филипписеїв писане околѣ 62 р. (Ibidem T. IV. стр. 58) до Тессалоників в 53 р. а до Филемона при кінци 63 р.

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 275 і 276.

въ Римѣ и на онъ часъ Петръ святой не былъ, коли листъ до Коло-саевъ зъ Риму былъ писанъ, гдѣ Павелъ святой спомынаеть Аристарха и Марка, други Варнавины и Иисуса, котрого Юстомъ называють и который въ той часъ въ Римѣ былъ и Павелъ святой ихъ воспоминаеть, ижъ „обрѣзанія были ему утѣхою и споспѣшники въ будованю церкви Христовой. (Колосс. гл. 4 ст. 10—11)“¹⁾).

Любберт пише:²⁾ „Deinde ad Coloss. 4 14 „Hi soli (розум. Аристарх, Марко, Иисус, Елафраст, Лука, Демас)³⁾ fuerunt mihi adiutores, et fuerunt mihi solatio“. Aut igitur tum Petrus non fuit Romae, aut non adiuvit Paulum in regno Dei“.

З наведених примірів бачимо, що автор „Перестороги“ черпав докази против побуту св. Петра в Римі з твору Любберта „De Papa Romano“. З місьць письма святого яких Любберт не аналізує ані на них ближше не вказує, наводить автор „Перестороги“ не багато. Одно з них (посл. до Филиппс.) я вже підніє; другим таким місцем єсть уступ з посланія св. Петра (гл. 15 ст. 13), де автор доводить, що з Антиохії в р. 53 по Хр. пішов св. Петро до „славного Ассирійского мѣста Вавилона“. Однак треба замітити, що перше посланіє св. Петра писане правдоподібно около р. 63 з Вавилону⁴⁾, місяця побуту св. Петра, отже на 10 літ пізнійше, якби се хотів автор „Перестороги“. Так отже рік 53 в котрім св. Петро мав бути після гади автора „Перестороги“ в Вавилоні незановниений. В творі Любберта опущений також рік межі побуту св. Петра в Антиохії а часом в яким св. Павло мав писати лист з Коринту до Римлян, хоть, як я вже замітив, в творі Любберта подана хибно дата посланія св. Павла до Римлян. Автор „Перестороги“ хотів бути точнійшим і вииняв місце з посланія св. Петра, приписуючи побут его в Вавилоні на десять літ скорше, чим оно в дійстности було. Додам хіба ще, що часть католицких письменників розуміє під Вавилоном, місто Рим, під котрою назвою поганський Рим всім христіянам був звістний (пор. Апокал. гл. XIV. ст. 8., гл. XVI. ст. 19., гл. XVIII. сторона 2)⁵⁾).

Автор „Перестороги“ заперечує дальше, немовби св. Петро в Римі стрім-голов був рознятий і по приміру Любберта доводить, що така смерть стрітила Христа в Єрусалимі; „яко пишетъ Николай Лира

¹⁾ Посланіє до Колосс. пише з першої неволі св. Павла в р. 62 тож то місце з посланія може бути доказом против побуту св. Петра в Римі лише на рік 62.

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 276.

³⁾ Посл. до Колосс. гл. 4 ст. 10—14.

⁴⁾ Schnappinger T. IV. ст. 419 і 383—4.

⁵⁾ Ibidem T. IV. ст. 573, 585, 592—3.

въ толкованіи Євангелія на двадцять третю главу св. Маттея а другій Іеронимъ, презбитеръ Римского костела и Дамаса найукоханшій будучи, тотъ въ толкованіи на главу 23 и 24 Маттеева Євангелія о томъ явнѣ пишетъ¹⁾. Любберт¹⁾ наводитъ також ексегета Ліра і пише: *Lyra in 23 c. Math. „Ex iis occiditis, quia Jacobus, frater Johannis ab eis occisus est. Et crucifigetis, ut Petrum et Andream fratrem eius et multos alios. Luc. 21 Inicent vobis manus et persequentur vos“. Ex quibus omnibus videtur sequi, Petrum non Romae, sed Hierosolymae occisum esse“.*

Рівнож подає Любберт 23 и 24 гл. Єванг. Маттея и подає попри інтерпретаціи Хризостома, аргументацію св. Іеронима: *Praeterea, quod Christus dicit Math. 23 и 24 „Ecce ego mitto ad vos prophetas et sapientes et scribas et ex iis occiditis et crucifigetis Hoc explicat Hieronymus posse ad discipulos referri et paulo post dicit, et ex eis Stephanus est lapidatus, Paulus occisus, Petrus crucifixus. At Hieronymus dicit, hoc Judaeos facturos esse et pro exemplo allegat Stephanum, Paulum et Petrum; non obscure igitur significat Petrum a Judaeis occisum esse... Ex quibus omnibus videtur sequi, Petrum non Romae, sed Hierosolymae occisum esse“.*

Автор „Перестороги“ старає ся також заперечити, немовби св. Петро проповідував в Римі: „Ижъ Петръ святыи не въ Римѣ, але въ Антиохіи седмъ лѣтъ евангелизоваль, въ Понтѣ-Галатіи, въ Витиніи въ Каппадокіи и въ Азій, о чемъ историкъ церковный Евзевій въ третей книгѣ своей пише:“ в чім пішов також за твором Любберта²⁾, котрий подає слова Евзевія (*lib. 3 Cap. 2*): „*Petrus in Ponto, Galatia, Bithynia, Cappadocia et Asia dispersis Judaeis praedi casse videtur“.*

Поминаючи невеличкий уступ „Перестороги“, в котрім бачимо лише повторене доказів против побуту св. Петра в Римі, піднесу ще одно місце „Перестороги“, де автор наводить переключені слова письменника церковного Іренея, щоби набути один новий доказ против первельства папи, хоть ті слова Іренея подані вірно в творі Любберта. Іменно твердить автор „Перестороги“, що Іреней вичисляючи єпископів римских кладе на першій місці не Петра але Ліна, на другім

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ ст. 290. Суражский твердить рівнож, що св. Петро умер в Єрусалимі а не в Римі. Русск. истор. библ. Т. VII стр. 756.

¹⁾ Ibidem стр. 2-8.

Анаклета а на третім Климентія, коли Любберт ¹⁾ подаючи твір Іринея (кн. 2 гл. 3) пише: „Irenaeus post Petrum ponit Linum, post hunc Cletum et Clementem ponit quarto loco“.

З уступу який я випустив годить ся ще піднести, що автор „Перестороги“ наводить нам на доказ против побуту сьв. Петра в Римі також факт, що іменно сьв. Павло писав посланія до Римлян, а через то він а не сьвятий Петро проповідував християнство в Римі. На тім кінчить ся властива полеміка против побуту сьв. Петра. По запереченю побуту сьв. Петра в Римі подає автор „Перестороги“ загальні уваги так про власть папи як і про науку церкви католицької, дальше про неволю патріархів грецких, вказує також на се, як має ся толкувати установлене Христом церкви і закінчує захоотою до православних, щоби не відступали від церкви православної, ставляючи на взір постійности в православію братство віленське. З огляду, що і та часть полеміки вяже ся що до змісту з щойно розібраною полемікою против побуту сьв. Петра в Римі, тож задумую над нею застановити ся хвилику, та виказати жерела, під впливом котрих зложив її автор „Перестороги“. Автор нашого полемічного твору каже, що ключі церкви віддав Христос не Римови, але „всѣмъ преложенымъ духовнымъ“ під котрими розуміє патріархів. Власть папску, після погляду автора, вимислив „духъ антихристовъ“ здавна, абы тымъ снадѣй папу самого уловити мogle, ніжьли при чотырехъ патріархахъ будучого; бо снадѣй чотыри во пятомъ выступокъ обачити и будучи ему ровны властію, въ томъ строфувати его могутъ; а теперъ никто строфувати его не можетъ, и што кольвекъ учинить, бы тежъ и найпротивнѣйшее, тое все его подручники за рѣчь правдивую приймають, хотяй сами видять, же противно есть правдѣ“. Рівнож приписує автор „Перестороги“ роботі нечистої сили себ то диявола, котрий довів до того, що „улудилъ тую столицу западную, ижъ се найпервѣй отъ патріарховъ оторвалъ а потомъ и владзу свѣтскую в Римѣ папежу подалъ, до того мудрость поганскихъ философъ въ сердцу его залѣтилъ“, а та „мудрость поганска“ привела папу до того, „що смиреномудріємъ Божиимъ погардиль; а при власти свѣта сего будучи и свѣтскую мудрость улюбиль, которая его со всѣми секваками до то привела“, що тайну причастія „обернули на жертвѣй хлѣбъ, не веселія, але жалю то есть у въ оплатокъ, а што большей, противко ясныхъ словъ Христовыхъ, который мовить: кто не поживаетъ тѣла сына челоувѣческаго, и не пьетъ крови его, живота вѣчнаго въ собѣ не имеетъ“. (Іоаннъ 6. 53). А мудрость Римская научаетъ вѣрою досягати того, ижъ во оплаткѣ

¹⁾ Ibidem ст. 28'.

тѣло и кровь Христова есть, що есть великое матацтво и фундаментъ всѣхъ иншихъ ересей... А они весь міръ отъ святого келиха отдалили. А потомъ иншіе всѣ святости, которые церковь святая отъ святыхъ апостолъ и богоносныхъ отецъ приняла, едны прочъ выкинули а другіе по-выворачивали“.

Виступлене автора „Перестороги“ противъ свѣтскої власти папи, треба приписати впливови протестантского писателя Любберта, котрий з великимъ завязтемъ воюе противъ неї в висше наведенім творі „De Papa Romano“. Ненавистною являє ся також авторови нашого полемічного утвору „мудрость свѣтская“, під котрою, як то ми вже читали в першій історичній часті і як се вичитаєм на кінци сего трактату противъ первенства папи, розуміе автор „философію поганску, Аристотелеву мудрость“, котра „слово Божіе выворочаетъ и инако вѣрити кажетъ“. Годі намъ дивуватись, що писатель початку 17 в. не знав про вплив Аристотеля на твори грецкихъ отцівъ церкви вже в першихъ вікахъ християнства, не стану я також розводитись надъ дорогами, якими прийшли в середнихъ вікахъ твори Аристотеля поновно до западныхъ філософів¹⁾, замічу лише, що і в тім негодованю на філософію Аристотеля, яке находимо в „Пересторозі“, пробиваєсь впливъ другихъ антикатолицкихъ памятників.

В першімъ ряті мущу тутъ вказати на твір Любберта, що, якъ бачилисьмо послуживъ в значній часті авторови „Перестороги“ жереломъ до списанья полеміки противъ панства а в котрімъ Люббертъ виступае частійше противъ філософічнихъ діл Аристотеля та в однімъ уступі пише: „Haec est illa Jesuitica dialectica Aristoteli et eius expositioribus hactenus ignota“²⁾. Однакъ ще значнійший впливъ мали тутки на автора „Перестороги“ письма звістного монаха Вишеньского, котрий неразъ перестерігае православнихъ передъ наукою латинскої церкви, де „въ мѣсто евангелскої проповѣди, апостолскої науки и святыхъ закона и ограниченя цноты и учтивости сумненія християнского, инѣ поганскіе учителя Аристотели, Плятоны и другіе тымъ подобные машкарники и комилійники въ дверехъ Христа Бога владѣють“³⁾. Після гадки Вишеньского „если бы хто што строхи зналъ, якъ тожь досягнетъ стиха якого басней аристотельскихъ, тогда южь псалтыри читати ся соромѣетъ и прочее правило церковное ни за что не вмѣняетъ, и яко простое и дурное быти

¹⁾ Гляди о тімъ знамениту статью Пипіва в „Вѣсти. Европы“ з р. 1875 Т. VI. стр. 99—142 і 655—699 п. з. „Древній періодъ русск. литературы и образованности“ стр. 684.

²⁾ Sibrandi Lubberti „De Papa Romano“ стр. 297.

³⁾ Акты южн. и зап. Россіи Т. II стр. 244—5.

разумѣть“¹⁾). Монах атоньскій гадає, що лучше виучити часослов, псалтир, октоих, апостол і евангеліє і бути спасеним, чим „постигнути Аристотеля и Платона и философѣ мудрыѣ ся въ жизни сей звати и въ геенчу отъйти“²⁾).

То негодуванє православних писателїв на „философію поганску, мудрость Аристотелеву“ дасть ся витолкувати ненавистію і недовірієм православних до всього, що приходило з Польщі з введенєм унії, в чім нас утверджує один уступ з твору Вишеньского, в котрім взиває православних, щоби дітий своїх „хитростію и пересію латинскою не отравили и не поморили“ а місто „латинскої науки“ „въ первыхъ ключь, или грецкую или словенскую грамматику да учать: по грамматичѣ же, во мѣсто лживое діалектики (зъ бѣлого черное, а зъ черного бѣлое перетворяти учашее), тогда учать богоугодно молебный псалтырь; во мѣсто философіи, надворнѣе и по воздуху мысль разумную скигатися зижлущее, тогда учать плачивый и смирено мудрый охтайкъ, а по нашему церковнаго благочестія догматы, осмогласникъ...“³⁾). Однак мимо сего віріканя ся „мудрости Аристотелевої“, яке видно в православних писателїв, конечність вимагала вводити її до руских шкіл кінця 16 і поч. 17 в., щоби набути оружіє до борби против творів католицьких в обороні церкви православної. Вже в 80-тих роках 16 віку введено в деяких братських школах „науки вызволеные“⁴⁾ а в р. 1592, уділив король львівському братству привилей удержувати школу „pro tractandis liberis artibus“⁵⁾, під котрими розумієсь також „мудрость Аристотилева“. В самім авторі „Перестороги“ добачую противорічність, бож в історичній часті свого твору вихвалює він протосингеля Нікифора, що був учителем „наукъ вызволенныхъ“. Так отже теорія ішла иншою дорогою як практика а др. Франко замічає справедливо, що то, що Вишеньскій увзяв найбільше

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Часть I. Том VII. стр. 29.

²⁾ Акты южн. и зап. Россіи Т. II. стр. 210. Гляди також в дальших творах Вишеньского: С. Голубевъ „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила“ Кієвъ 1883 Т. I в „Приложеніяхъ стр. 73, 100—1 і т. д. Про Вишеньского вийшли до тепер студії: Миронъ (др. Ів. Франко): „Іоаннь Вишенскій“ Кієвск. Стар. 1889 кн. IV. стр. 141—151 рівнож „Сочиненіє Іоанна Вишенскаго“. Ibidem стр. 21—26 дальше Житецького: „Литературная дѣятельность Іоанна Вишенскаго“. В найновішій часі вийшла студія др. Ів. Франка п. з. „Іван Вишеньскій і єго твори“, Львів 1895 де на стр. 1—78 подаває граз з короткою оцінкою дотеперішня література про Вишеньского.

³⁾ С. Голубевъ „Петръ Могила“ Приложенія стр. 72—3.

⁴⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 24.

⁵⁾ Журналъ министерства нар. просв. 1849 г. май отд. II, стр. 64.

ворожим для православія і Русь, ужили Могили, Барановскі і Галатовскі за сильне оружіє в обороні православія і удержали на Русь дух поступу і розвою ¹⁾.

В ворожій настрою против причастія під одним видом, яке введено в церкві римській, можна добачити відгомон полеміки Василя Суражского ²⁾.

Автор „Перестороги“ каже дальше, що і грецке царство „которое се первѣй назвало христіанскимъ мѣло въ собѣ и тую мудрость свѣтскую и владзу земную“ але се виходило на шкоду, бо так самі христіянські цѣсарі, як і декотрі патріархи „всѣхъ чотырехъ столицъ“ в ріжні ереси і „отщепенства“ від православія впадали і ддятого „господь Богъ не хотячи погибнути тому царству, за великіє добродѣтели ихъ проковъ помиловаль ихъ; що Римляне Божією казнію быти розумѣють, але мы православныи его помилованіємъ“. Під тим помилуванем розуміє автор, що Бог відталив від них „свѣтскую мудрость“ а дав „смиреномудріє“, відняв скиптр царям православним а дав хоть поганина але оборонцю, котрий „хотя то й взявши свой канонъ“, не робить ніякої кривди ні духовним ні свѣтским ісповідникам православія. Так отже твердить автор „Перестороги“ виповняють ся слова Христа, що „брамы неkelные вѣры Христовой на вызнанію Петра уфундованой“ не перекожуть; сповняють ся слова Христа „не бойся малое мое стадо, яко Отець мой благоизволи вамъ дати царствіе небесное; сповняє ся оповіданє про корабель плаваючий по бурливім морю, котрого не в силі затопити буря; сповнили ся слова „поселю васъ яко овцы посередѣ волковъ“. І звиває автор „Перестороги“ православних, щоби не відстунали від своєї віри, щоби їх до того не спонуковали ні „оздобы церемоній Римскихъ, вольности и росказованія сему свѣту, мудрости свѣта сего и шасте свѣтовое“, бо то все не приносить пожитку а Ісус Христос і апостоли не любили ся в тім. З другої сторони звиває автор, щоби ніхто з православних не цурав ся і не соромив ся убожества і неволі патріархів, бо сам Христос давав за себе данину а апостоли і святі отці жили під поганьским пануванем аж до триста шестого року по вознесенію Христа. „И овшемъ тѣшъ ся — кличе автор — вжъ наша церковь есть уфундована на Христвѣ, камени краеугольномъ; засѣла въ Сіонѣ, во Іерусалимѣ, тамъ гдѣ спасеніє наше содѣяся; маєть въ себѣ святое ученіє Спасителя, цѣлое, ненарушное, невоитпливое вѣры вызнаніє“.

¹⁾ Миронъ „Іоанель Вишенскій“ Кіеве. стар. 1889 кн. IV. стр. 143.

²⁾ Русск. истор. библ. Т. VII. стр. 803 і 809.

Не входжу в се, що автор старає ся ідеалізувати дуже сумне положенє церкви грецкої під пануванєм Турків¹⁾, згадаю тільки, що єсть се відповідь на закиди польских писателїв, в котрих докоряли православним, що єдино за грїхи і за упрямість Греків та за відступленє від правдивої віри, покарав їх Бог та віддав Царгород в руки поган. Вже в р. 1577 підносить се Скарга в „Jedności“²⁾ а за ним слїдує Венедикт Гербест пишучи в своїй брошурі³⁾. Turecki cesarz Machomet wtóry, gdy Grekowie znowu zasię od kościoła Rżymskiego odstępowali, wziął też Constantinopol (1452), y zabity tam iest ostateczny ich cesarz Constanty. Hey pyszna niezgodo do czegoś ty y ty Greki o to przywiódła! Od tego czasu Turek iuż daie patryarchy, a wszystkie z czernców. Oto y teraz trzy naraz żywe patryarchy mają za czasu kalendarza poprawionego (rozum. від р. 1583—6). Aby y stąd wszytscy wiedzieli i widzieli, że do iedności zgodney, potrzebny iest ieden pasterz“. Ще досаднійше пише Скарга в творі „Synod Brzeski“: 4) Patrżcie, iako Pan Bóg Greki y królestwa ich o to pokarał, iż tę zgodę Chrystusa Pana naszego rozkazaną targali. (Ту розуміє Скарга собор Фльорентський). О іако się ich Chrystus zaprzął, mówiąc; nie moi to uczniowie, którzy miłości spólney nie mają. Odstępuię ich! Bierż Turku! Zabijay pogani nie y rozpraszay! Bo oni rozpraszali, a moią się iednością brzydzili“.

На ті закиди католицких писателїв, не остали винними відповіді оборонці православної віри Суражский, Бронський, клирик Острожеский а їх твори мали також тутки вплив на автора „Перестороги“.

Перший з них пише: 5) „Аще и погани земнымъ царствомъ совладѣють, но вѣрою христіанскою одинъ царь царюющимъ Христосъ владычествуетъ... Аще и по вознесеніи Христовѣ на небеса, въ триста лѣтъ и вящшей, въздвиге Богъ христіанское царство, изъ невѣрія въ вѣру царя преложи: но не толь много пануванія ради свѣта сего суетнаго, яко паче укрьпленія ради и укориненія истинное вѣры христіанское“... а в другім місци: 6) Єщеже поругаю-

1) Про положенє церкви грецкої гледи: Schmitt „Kritische Geschichte der neu gr. und russ. Kirche. Mainz 1840 Pitzipios Bey, die orientalische Kirche Deutsch v. Schiel. Wien 1857.

2) Русск. истор. библ. Т. VII. стр. 502—14.

3) Ibidem „Wiary kościoła Rżymskiego wywody“ з р. 1586 стр. 596.

4) Ibidem стр. 992.

5) Русск. истор. библиот. Т. VII. стр. 745.

6) Ibidem стр. 785.

чися насмѣвають, и пѣкоихъ малодушныхъ и скудоумныхъ симъ соблазняють, яко попущеніемъ Божиємъ Грецьѣ страждеть подь боязнью поганыхъ Агарянь. Сего ради укоряючи глаголють: „и хто суть патріархи вали? А гдѣ ихъ престолы? И длячого ихъ слухаете?“ Тогда и отъ сихъ словъ яве есть, яко свѣта сего мудрованіемъ недугуютъ, не имѣючи въ мысляхъ уничиженія и поруганія, яке носили и притерпѣли апостоли Христови и прочіи святіи и самъ Господь нашъ Іисусъ Христосъ, онъ же и на проповѣди учениковъ своихъ посылая утверждаетъ, глаголя: „се азъ посылаю васъ, яко овечки посредѣ волковъ“. „И не убойте ся, рече отъ убывающихъ тѣла“.

Автор „Апокрисиса“ Христофор Броньскій, відповідаючи Скарзі питає, чи і церков Христову одоліли врата адові, коли була в неволі ¹⁾. „Шытяю: черезъ триста лѣтъ по Христѣ Господѣ, гдѣ еще всѣ цесарѣ, короли, княжата, поганы были, кгда оно въ Римѣ преслѣдованіе бывало — чи былъ, чили не былъ правдивый костель на свѣтѣ. Шытяю наветь: коли оно въ сту и чотыридесять лѣтъ отъ оныхъ спросныхъ, грубыхъ, поганскихъ народовъ, Вестроготовъ, Остроготовъ, Геруловъ, Вандаловъ, Гунновъ и Лонкгобардовъ шестькратъ былъ взятый, звоеный, спустошоный Римъ, — што розумѣшь; чи въ тотъ часъ браны пекельныя противко костелови были перемогли?... Гелижъ тогда тоє звоеванье Риму правдивости не отъимивало костелови, чому нестыдливое преможенье бранъ пекельныхъ противъ Восточной церкви мѣркуешъ и фалшивымъ его быти удаешъ съ тоєй мѣры, же Турокъ Константинополь зоевалъ и Грецью осѣлъ“.

Третий писатель Клирик Острожский ²⁾, на котрого письма автор „Перестороги“ в першій історичній части вказує, відповідає на закиди польскихъ писателѣв: „Аще мовять, церковъ восточная же есть въ неволи, прото церковю правдивою быти не можетъ отповѣдаемо зъ апостоломъ: хотяя я терплю ажъ до оковъ, яко единъ злочинца, але слово Божіе не вяжетъ ся; отповѣдаемо, ото посылаю васъ, яко овца посредѣ волковъ.... отповѣдаемо, по вознесеніи Христовомъ на небеса, болшей трохъ сотъ лѣтъ до великого Кон-

¹⁾ Ibidem стр. 1572.

²⁾ Отписъ на даять еписк. Іпатія Поцьѣ т. е. описаніе о разности восточной церкви съ Западною. Острогъ 1598. Не маючи печатаного примірника під рукою, послугуюсь відписею з поч. XVII в яку подарив мені проф. Нат. Вахнянин. Друга така відпись есть в бібл. Осол. оправлена з печат. прим. руского видани „Апокрисиса“.

стеннина въ якѣй была церковъ Христова неволѣ, въ якоѣ утрапеню, въ якоѣ гоненіи, въ якихъ утискахъ, въ якихъ мукахъ, а вжды церковью правдивою, и такою, которой теперешняя прировняти ся а насъ въ роскошахъ опливаючая не можетъ, была“...

Мушу ще піднести одно характеристичне місце, з що іно розібраного уступу „Перестороги“. Автор замічає, що церков Христова „уфундована на визнаню Петра“ в противність церкви католицкій, котра слова: „Ты еси Петръ“ викладала в дусі, що Христос на Петрі, як на камени збудовав церков свою та кілька вершів дальше, каже автор, що церков „уфундована на Христѣ, камени краеугольномъ“. Так само твердить Клирик Острожскій в своїм „Отпис’ї“ пишучи: „фундаменту, мовить апостолъ, иншого жаденъ заложити не можетъ, надъ заложеного, который есть Иисусъ Христосъ“ а в другім місци: „але повѣдають, мовлено, ты еси Петръ и на томъ камени збудую церковъ мою; отповѣдаємо на визнаню Петровомъ и на вѣрѣ а не в Римѣ, чога всѣ докторове святыя посветчають“. Ті у обох авторів ідентичні толкованія сьв. письма взяті з твору „Апокрисиса“ Броньского, котрий против „Synod-у Brzesc-ого“ пише: ¹⁾ „Съ тыхъ таковыхъ такъ латинскихъ, якъ и нашихъ греческихъ учителей святыхъ (Броньскій наводить: Григорія Ниского, Іларіона, Хризостома, Кирила Александрийского, Орігена, Киприяна, Амвросія, Августина, Теофілякта, Беду, Гіронима) выкладовъ видишь, дѣеписе, же они тыхъ словъ отъ Владыки Христа до Петра святого реченыхъ („Ты еси Петръ“) такъ якъ ты разумѣешь, не разумѣли. Ты повѣдаешь, же въ нихъ Христосъ Господь Петра святого назвалъ каменемъ и на немъ якъ на камени, церковъ збудовати обѣцалъ; они презъ камень разумѣють не Петра святого, але або вѣру и визнанье Петрово, о Христѣ Спасѣ учиненое, або самого Христа, и на томъ камени, же есть церковъ збудована, твердятъ“, Тут треба замітити, що Броньскій злучив в тім толкованю уступу сьв. письма „Ты еси Петръ“ гадку Лютра, котрий під каменем разумів віру і ісповідане Петра, з гадкою Кальвіна, що під каменем разумієсь Христос ²⁾.

Автор „Перестороги“ взиваючи в дальшій части православних до витривалости в вірі, подає їм на примір братство в Вільні, котрого не може від православія відвернути „ні огонь, ні мечъ, але тымъ барзѣй

¹⁾ Русск. библ. Т. VII. стр. 1360.

²⁾ Скабалаповичъ „Объ Апокрисисѣ Христофора Филалета“ стр. 46.

Богъ ихъ подкрѣпляеть“ а поміж братчиками суть „люде учоные, годные, терпимые, смиренномудрые; маючи шлемъ спасенія и мечъ духовный, одолѣвають властямъ потужнымъ духовнымъ и свѣтскимъ, и слово Божіе не вяжется, але овшемъ ростеть и множится у правотѣрныхъ“. Нема сумніву, що похвали, якими дарить автор „Перестороги“ братство віленське вповні заслужені. Я вже згадав в першій часті про завзяте, з яким виступили братчики віленські против унії а тут спімку еще, що то братство виховало Зизанів, видало знаменитий твір „Апокрисисъ“, підготовляло такі таланти як Мелетій Смотрицький та другі, займалось видаванем богослужебних, полемічних а в першій четвертині 17 в. історичних книг, словом заслужилось не мало в обороні православія і в розвою житя духового на Руси. Окрім „Перестороги“ маємо ще другі пам'ятники сучасні, як прим. посланіє православного ексарха протопопа Нестора Козьменича з р. 1609, в котрім величаєсь братство віленське яко вір постояности в православній вірі¹⁾.

Ще раз остерігає автор „Перестороги“ православних, щоби не слухали підшептів тих людей, котрі твердять, що лише там правдива церков Божа „гдѣ влада свѣтска зъ духовною змѣшалася и гдѣ пыха гнѣздо собѣ збудовала, гдѣ мудрость свѣта сего пануеть, гдѣ філософія поганская, Аристотелева наука, слово Божіе выворочаетъ и инако вѣрити кажетъ, гдѣ духовные пространно живутъ и волностей вшелякихъ заживають, а на вѣру православную и святую не словомъ Божіємъ, але мечемъ воюють. Бѣгай отъ тыхъ бѣгай; бо то не Христова вѣра, котрою ся противници наши держать“.

На тім закінчує автор свій твір полемічний а мені прийде ся лише сказати, о скілько ми можемо уважати ту другу частину „Перестороги“ за науковий трактат. Вже твір Любберта а взглядно та частина, на котрій опер автор „Перестороги“ свою полеміку против первенства папи не має прикмет наукової розвідки. Нерішучі твердження в доводі як: „*probabilius est Petrum non fuisse Romae*“ або *videtur sequi, Petrum non fuisse Romae*“ і т. д., дальше нетечне означенє, де перебував сьв. Петро в спірних устунях часу або цілковите випущенє літ, на котрі не міг автор найти відповіді в сьвятім письмі, то всео не придає наукового значеня тій частині твору Любберта. З тої точки треба також судити автора „Перестороги“. Однак автор не задовільнив ся одним витягом з твору Любберта. В деяких місцях старав ся він бути самостійним, та тут понав знов в ті хиби, яких не поповнив Любберт будьто наводячи місця з сьв. письма а не дивлячись на тоє, в яким

¹⁾ Акта зац. Россіи Т. IV. ч. гр. 179.

часі они були писані і чи могли они стати доказом против побуту Петра в Римі, або приписуючи зложене поодвоких посланій на час, з якого они не дають ся. На всякий случай важна для нас та частина „Перестороги“ раз тому, що бачимо в її авторі чоловіка, що знав латинську мову а окрім того писателя, що з сьвятим письмом в руках писав свою полеміку. З другої сторони має для нас та частина „Перестороги“ ту вартість, що писав її автор, котрий не йшов сліпо за одним лише жерелом протестантского ученого але злучив его з выводами писателів свого народа, що писали в обороні церкви православної. В кінци важною єсть для нас та частина, яко сьвідоцтво впливу протестантської літератури і науки на розвій православних полемічних книг против католицької церкви в перших початках духового житя на Руси в 16 і початку 17 в.

Наслідком реформації дивинулась значно католицька богословська література в XVI в. Окрім знаменитого Белярміна († 1621), котрий так добре знав письма єретиків як і твори отців церкви і в своїх наукових полемічних ділах боронив авторітету католицької церкви, могли повеличатись католики ще другим апольоґетично-полемічними творами пера Навзея († 1552) Бертольда, Ліндана († 1588), Томи Сталетона († 1598), єзуїта Григорія з Валенції († 1603), кардиналів ді' Перрон, Гозия і багато иньших писателів, не вчисляючи письм знаменитих ексєтетів: Мальдоната († 1583), Сальмерона († 1585), Франца Толєта († 1596), Аґеллія († 1608), Вільгельма Естия († 1613) Корнила а Lapide і т. п.¹⁾ Реформація мала для католиків ту добру сторону, що збудила нове жите, ввела розумованє а тим самим викликала на користь церкви католицької широку літературу. Під впливом тої літератури виховувались в Польщі люди, що з одушевленєм ставали в обороні католицької церкви і її догматів. Колиж з кінцем 16 в. почали католики видавати книжки полемічні против православної віри, ісповідники єї не хотїли їх лишити без відповіди, а не маючи в себе ніяких наукових сил, що умїли-б католикам відповісти на їх твори в науковий спосіб звернули ся о поміч до протестантів і їх літератури. Вправді були поміж православними люди образовані. но они завдячували своє образованє школам католицьким і западно-європейским університетам а такі люди рідко коли були оборонцями православія, але частїйше відносились до православної церкви будь апатично, будь ворожо. Серед таких відносин стають протестанти сторонниками православних в борбі з католицькою церквою не лише на зборах, але їх письма против католицьких догматів служили православним

¹⁾ Dr. Heinrich Brück „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ стр. 716—722.

в браку своїх власних наукових богословських книжок і своїх учених, підставою до полеміки против католицької віри. Однак з використанням протестантської літератури, вносили православні в свої видання протестантську науку, котра дала католикам нове зброє до борби з православієм. Католики твердили від тепер, що православна церква стала єретичною а таким чином православні самі під собою викопали яму. А хоть в „Пересторозі“ пробиваєсь горяча любов до православія а і про самого автора можемо сказати на певно, що був ревним ісповідником православної церкви, то і тут при поясненю слів „Ты еси Петръ“ видно вплив протестантської науки.

Берлін, в липні 1894.

-3385

1918 1892

B 3.385